

*”Semmosia fiiliksiä, että
ahaa, näissäkin
olosuhteissa on tärkeä”*

Persona non grata- Vangit ja henkilökunta
teatterin äärellä

ANNUKKA VALO

*”Sellasia fiiliksiä, että
ahaa, näissäkin
olosuhteissa on tärkeä”*

Persona non grata – Vangit ja henkilökunta
teatterin äärellä

ANNUKKA VALO

TIIVISTELMÄ

Päiväys: 20.10.2015

TEKIJÄ Annukka Valo		KOULUTUS- TAI MAISTERIOHJELMA Teatteripedagogiikan maisteriohjelma	
KIRJALLISEN OSION / TUTKIELMAN NIMI Persona non grata- Vangit ja henkilökunta teatterin äärellä		KIRJALLISEN TYÖN SIVUMÄÄRÄ (SIS. LIITTEET) 118	
TAITEELLISEN / TAITEELLIS-PEDAGOGISEN TYÖN NIMI Persona non grata – pala kakkua, Hämeenlinnan vankila Taiteellinen osio on suoritettu TeaKissa ☐ Taiteellinen osio on suoritettu muualla (tekijänoikeuksista on sovittu) ☒			
Kirjallisen osion/tutkielman saa julkaista avoimessa tietoverkossa. Lupa on ajallisesti rajoittamaton.	Kyllä ☒ Ei ☐	Opinnäytteen tiivistelmän saa julkaista avoimessa tietoverkossa. Lupa on ajallisesti rajoittamaton.	Kyllä ☒ Ei ☐
<p>Tämä on taiteellis-pedagoginen opinnäytetyö, joka avaa ja purkaa <i>Persona non grata</i>- teatteriesitykseen johtaneen prosessin aikana nousseita ilmiöitä ja merkityksiä. Opinnäytetyöni taiteellinen osio oli ryhmälähtöisesti työstetty esitys <i>Persona non grata</i> Hämeenlinnan vankilassa, joka toteutettiin aikavälillä tammikuu- maaliskuu 2014. Työryhmään kuului sekä vankeja että Hämeenlinnan vankilan henkilökuntaa. Esityksen ensi-ilta oli maaliskuussa 2015 vankiosastolla.</p> <p>Vastaavanlaista ryhmälähtöistä esitysproduktiota, jonka työryhmässä on sekä vankeja että henkilökuntaa, ei ole aikaisemmin Suomessa toteutettu. Tällaisen uuden kokeilun tuominen vankilaan ja edelleen pohdinnan alle kirjallisessa opinnäytetyössä oli yhtenä työskentelyni lähtökohtana.</p> <p>Tämän opinnäytetyön lähtökohtana oli kiinnostukseni tutkia dialogisuuden tapahtumaa ja tekijyyden jakaantumista henkilökunnan, vankien ja ohjaajan välillä ryhmälähtöisessä prosessissa vankilassa. Opinnäytetyön kirjallisessa osiossa tarkastelen <i>Persona non grata</i> projektista nousseita keskeisiä ilmiötä ja merkityksiä ja pyrin yhdistelemään niitä laajempiin yhteyksiin. Puraan prosessia muun muassa työryhmän tekijyyden jakaantumisen ja dialogisuuden sekä ammatillisen kasvuni ja kehitysalueideni kannalta.</p> <p>Peilaan kokemuksiani ja ajatuksiani dialogisuudesta kirjoitettuun teoriaan, kuten pedagogi ja dialogisen kasvatuksen edistäjä Paolo Freiren (1921-1997) dialogiseen kasvatusteoriaan sekä dialogifilosofi Martin Buberin (1878-1965) dialogiseen filosofiaan. Käyn keskustelua myös filosofi, historioitsija ja aktivisti Michael Foucaultin (1926-1984) kanssa. Lähdemateriaalina on myös työpäiväkirjani, jota pidin koko prosessin ajan. Aineistona on haastatteluja, jotka toteutin kaikille <i>Persona non grata</i>-työryhmän jäsenille sekä Hämeenlinnan vankilan johtajalle Samuli Laulumalle.</p> <p>Tämän kirjallisen työn tavoitteena on <i>Persona non grata</i>- projektia avaamalla eritellä ja tuoda esille, kuinka taiteellista toimintaa voi toteuttaa vankilakontekstissa siten, että työskentelyssä yhdistyy sekä taiteellinen että pedagoginen työskentelykulma. Kirjallinen pohtii myös kysymyksiä siitä, mikä on taiteen paikka vankilassa? Kuinka taide asettuu hierarkiseen laitokseen? Voivatko työskentelyn eri osapuolet olla tasa-arvoisina havainnoitsijoina, keskustelijoina ja tekijöinä ryhmälähtöisessä teatteriprosessissa? Mitä tämä tarkoittaa filosofian, teorian ja käytännön tasolla? Mitä laajempia ja kauaskantoisempia merkityksiä tällaisella projektilla voi olla vankilaympäristössä?</p>			
ASIASANAT dialogisuus, dialoginen filosofia, vankilateatteri, devising, ohjaaminen, valta, samastuminen			

SISÄLLYSLUETTELO

---

1. JOHDANTO	9
2. VANKEUSRANGAISTUS UUTENA MAHDOLLISUUTENA?	12
2.1 Vuoden 2006 uusi vankeuslaki	13

---

3. IDEASTA KONKRETIAAN	15
3.1 Lähtökohtia	15
3.2 Työn tavoitteet	16
3.3 Idean esittäminen henkilökunnalle	18
3.4 Aloitus	20
3.5 Ennakkoajatukseni	21

---

4. PERSONA NON GRATA – pala kakkua	23
4.1 Ryhmälähtöisyys yhteisenä alustana	24
4.2 Ensimmäiset kokoontumiset	25
4.2 Aiheen ja teemojen muodostuminen	27
4.4 Potentiaali	33
4.5 Esitykset	35
4.6 Haastattelut	38

---

5. KESKEISET KÄSITTEET	40
5.1 Dialogi	40
5.2 Dialoginen kasvatustilasto	40
5.3 Dialoginen filosofia	42

---

6. ESIINNOUSSEET ILMIÖT JA MERKITYKSET	45
6.1 Rajojen ja kieltojen kentällä tasapaino	46
6.2 Erityisryhmä vai ainulaatuinen ryhmä?	48
6.3 Kokemuksia tekijyyden ja vallan jakaantumisesta	52
6.4 Dialogisuuden mahdollisuus	64
6.5 Työryhmän merkitykselliset kokemukset	71
6.6 Samastuminen ja yhteisiä pintoja - Vankien ja henkilökunnan kohtaaminen esityksissä	72

---

7. MINUN TEHTÄVÄNI VANKILASSA?	79
--------------------------------	----

<i>7.1 Vangin haalareissa? – Kaikkia kuuleva ohjaaja versus omat intressini ohjaajana</i>	79
<i>7.2 Ohjaajana, opettaja-oppilaana, mahdollistajana, observoijana...</i>	81
<i>7.3 Kehittämiskohteitani</i>	84
<hr/>	
8. POHDINTA	89
<i>8.1 Taiteen paikka, tehtävä ja mahdollisuus vankilassa?</i>	89
<i>8.2 Muutoksen ja kehityksen mahdollisuus?</i>	93
<hr/>	
LÄHTEET	97
<i>Painetut lähteet</i>	97
<i>Julkaisemattomat lähteet</i>	100
<i>Kuvalähteet</i>	100
<hr/>	
LIITTEET	102

1. JOHDANTO

Kuka mä oon?

Antikristus

paranoia sun päässä

vitun Antikristus

tuskilta sut säästän

mä oon Antikristus

sieltä pahimmasta päästä

kato suoraan helvetistä

(Ote kappaleesta "Antikristus", esityksestä Persona non grata)

Taiteilijan ja taiteen yksi keskeinen tehtävä on mielestäni kyseenalaistaa ja esittää kysymyksiä. Näin ollen on jokseenkin itsestään selvää, että taiteen tekijänä olen kiinnostunut myös niin kutsutuista kielletyistä alueista, mysteereistä ja tabuista. Ennen kuin kävin vankilassa ensimmäistä kertaa, se oli mielikuvissani mystinen ja kivimuureihin kätkeyty, piilossa oleva paikka. Vankila on paikka, jossa juuri kukaan ei ole käynyt. Ystäväni ja teatteri-ilmaisunohjaajakollegani kuitenkin toteutti syventävän harjoittelunsa vankilassa vuonna 2009. Hän kertoi minulle kokemuksistaan ja ajattelin jo tuolloin, että minullakin saattaisi olla valmiuksia työskennellä vankilassa.

Olen aina ollut kiinnostunut työskentelemään itselleni uusissa,

lähtökohtaisesti haastaviltakin tuntuissa toimintaympäristöissä.

Teatteripedagogiikan opinnot aloittaessani tahdoin toteuttaa

perusharjoitteluni vankilassa. Vankilaan ja vankeihin tuntuu latautuvan

paljon erilaisia ennakkoluuloja tai stereotyyppisiä käsityksiä. Halusin

muodostaa oman käsitykseni ja se merkitsi hyppyä tuntemattomaan.

Ajattelen, että ei-tietämisen alueelle astumien tarjoaa mahdollisuuden oppia ja ymmärtää jotain uutta ja laajentaa maailmankatsomusta. Ei-tietämisellä

viittaa siihen, etten ollut koskaan työskennellyt vastaavanlaisen työryhmän kanssa vastaavaa työskentelytapaa käyttäen, joten astuin itselleni uudelle ja vieraalle maaperälle. Tällainen vieraalle alueelle astuminen tuo mukanaan uuden ymmärtämisen ja oppimisen mahdollisuuden, jonka uskoin kehittävän ja kasvattavan minua ihmisenä, teatteripedagogina ja taiteilijana.

Tämä on taiteellis-pedagoginen opinnäytetyö, joka avaa ja purkaa *Persona non grata*- teatteriesitykseen johtaneen prosessin aikana nousseita ilmiöitä ja merkityksiä. Opinnäytetyöni taiteellinen osio oli ryhmälähtöisesti työstetty esitys *Persona non grata* Hämeenlinnan vankilassa, joka toteutettiin aikavälillä tammi- maaliskuu 2014. Työryhmään kuului sekä vankeja että Hämeenlinnan vankilan henkilökuntaa.

Olin työskennellyt vankilassa ennen *Persona non grata*- projektia kaksi erimittaista jaksoa. Olin kuullut tuona aikana useaan otteeseen vangeilta heidän kokemuksistaan siitä, että osa henkilökunnan jäsenistä asennoituu kielteisesti ja kyynisesti vankeihin. Ehdottaessani vartijoiden ja vankien yhteistyöhön saattamista se nähtiin vankilan johdon taholta epätodennäköiseksi mahdollisuudeksi. Sain työryhmään kuitenkin mukaan kaksi vankilassa työskentelevää ohjaajaa. Vastaavanlaista ryhmälähtöistä esitysproduktiota, jonka työryhmässä on sekä vankeja että vankilan henkilökuntaa, ei ole aikaisemmin Suomessa toteutettu. Tällaisen uuden kokeilun tuominen vankilaan ja edelleen pohdinnan alle kirjallisessa opinnäytetyössä oli yhtenä työskentelyni lähtökohtana.

Tämän opinnäytetyön lähtökohtana oli kiinnostukseni tutkia dialogisuuden tapahtumaa ja tekijyyden jakaantumista henkilökunnan, vankien ja ohjaajan välillä ryhmälähtöisessä esitysprosessissa vankilassa. Opinnäytetyön kirjallisessa osiossa tarkastelen *Persona non grata* projektista nousseita keskeisiä ilmiöitä ja merkityksiä ja pyrin yhdistelemään niitä laajempiin yhteyksiin.

Nämä edellä kuvaamani ajatukset johdattivat minut kohti taiteellis-pedagogista oppinäytetyötäni sisällön, teorian ja tavoitteiden osalta. Peilaan kokemuksiani ja ajatuksiani dialogisuudesta kirjoitettuun teoriaan, kuten pedagogi ja dialogisen kasvatuksen edistäjä Paolo Freiren (1921-1997) dialogiseen kasvatusteoriaan sekä dialogifilosofi Martin Buberin (1878-1965) dialogiseen filosofiaan. Käyn keskustelua myös filosofi, historioitsija ja aktivisti Michael Foucaultin (1926-1984) kanssa. Käytän lähdemateriaalina omaa työpäiväkirjaani, jota pidin koko prosessin ajan. Käytän aineistona haastatteluja, jotka toteutin *Persona non grata*-työryhmän jäsenille sekä Hämeenlinnan vankilan johtajalle Samuli Laulumalle.

Tämän kirjallisen työn tavoitteena on *Persona non grata*- projektia avaamalla eritellä ja tuoda esille, kuinka taiteellista toimintaa voi toteuttaa vankilakontekstissa siten, että työskentelyssä yhdistyy sekä taiteellinen työskentely että pedagoginen työskentelykulma. Voivatko työskentelyn eri osapuolet olla tasa-arvoisina havainnoitsijoina, keskustelijoina ja tekijöinä ryhmälähtöisessä teatteriprosessissa? Mitä tämä tarkoittaa filosofian, teorian ja käytännön tasolla? Mikä on taiteen paikka vankilassa ja kuinka se asettuu hierarkiseen laitokseen? Mitä laajempia ja kauaskantoisempia merkityksiä tällaisella projektilla voi olla vankilaympäristössä?

2. VANKEUSRANGAISTUS UUTENA MAHDOLLISUUTENA?

Vankila on paikka, jossa tavalla tai toisella vangin on omaksuttava sekä vankilan byrokratian vaatima kulttuuri erillisine sääntöineen ja toimintamalleineen että otettava kantaa vankien omaan alakulttuuriin. Hänen sisäinen maailmansa muuttuu niin, että on varsin vaikea kehittää myöhemmin elämässä tarvittavia myönteisiä positiivisia taitoja. Vankilassa menetetään ne piirteet, jotka ovat ominaisia vankilan ulkopuoliselle kulttuurille. Vankila itsessään on suorastaan vastakkainen sille kuntoutukselle, jota siellä tavoitellaan (Kurki, Kurki-Suutarinen & Taruvuori 2010).

Michel Foucault tuo teoksessaan ”Tarkkailla ja rangaista” esille, että vankilaa ja siihen liittyviä menetelmiä alettiin arvostella jo samoihin aikoihin, kun vankeusrangaistuksesta tuli vallitseva rangaistusmuoto vuosina 1820-1845. Todettiin, että vankilat eivät vähennä rikollisten määrää. Sitä vastoin vankeus aiheuttaa rikoksen uusiutumista, eikä vankila voi olla tuottamatta lainrikkoojia. Vankila tekee mahdolliseksi ja jopa tuottaa myös epäsuorasti lainrikkoojia saattaessaan vangin perheen kurjuuteen. (Foucault 2005, 362-366) Vankeusrangaistuksissa nähtiin siis jo tuolloin samanlaisia ongelmia, jotka vielä yhä tänä päivänä puhuttavat.

Vankila on paikka, joka itsessään ei tue hyvien valintojen tekemistä. Tutkimuksissa lienee lähes yksimielisesti todettu, että vankila ei ”paranna”. Siellä koetaan epäoikeudenmukaisuutta ja vihaa, leimaudutaan ja opitaan rikollista käyttäytymistä (Kivivuori 2008). Olin kuullut ennen *Persona non grata*- projektia useaan otteeseen sekä vankien että henkilökunnan kokemuksia siitä, kuinka erityisesti vankilan valvontahenkilökunnan ja vankien välinen päivittäinen kommunikointi on paikoitellen epäsuoraa ja

haastavaa. Vangit kertoivat muun muassa, että osa vartijoista suhtautuu heihin avoimen kielteisesti ja kyynisesti.

2.1 Vuoden 2006 uusi vankeuslaki

Syyskuussa 2006 asetettiin uusi vankeuslaki, joka tuli voimaan 1. lokakuuta 2006. Uuden lain 2 §:ssä, jossa säädetään vankeuden täytäntöönpanon tavoitteesta, on nähtävissä selkeä periaatteellinen muutos vanhaan lainsäädäntöön. Uuden lain sanamuoto asettaa vankilalle aktiivisen velvoitteen toimia vangin sopeuttamiseksi normaaliin elämään. Uudessa vankeuslaissa asetetaan tavoitteeksi lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan. (Kurki, Kurki- Suutarinen & Taruvuori 2010, 36)

Rikosseuraamuslaitoksen toiminnan tavoitteena on yhdyskuntaseuraamusten ja vankeusrangaistusten täytäntöönpano siten, että lisätään tuomittujen valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan sekä edistetään heidän elämänhallintaansa ja sijoittumista yhteiskuntaan (Vankeuslaki/2009 2§). Tuon oheista vankeuslakia esille, koska se luo reunaehdot ja raamit sille, mitä vankilassa voi ja toisaalta täytyy tehdä. Niitä ole myöskään mahdollista jättää huomioimatta tai syrjäyttää, kun mietitään uusia toimintatapoja, jollainen *Persona non grata*- projektikin oli siinä mielessä, että siinä henkilökunta ja vangit toteuttivat yhteistä taiteellista projektia. Tällaista kokeilua ei ole tietääkseni Suomessa aikaisemmin toteutettu.

Hämeenlinnan vankilan johtaja Samuli Laulumaa on todennut, että koulutuksen ja ammattitaidon puuttuminen on kriminogeeninen tekijä. Koulutus pienentää rikoksen uusimisriskiä. Opiskelu on päihdekuntoutuksen ohella tehokkain tapa ehkäistä rikollisuutta. Laulumaan mukaan vankien ajankäytöstä noin 8 % käytetään opiskeluun. Noin puolet vangeista on

vankilassa vailla toimintaa ”työttöminä”. Rangaistuksen sisällöllä on merkitys siihen, miten Rikosseuraamuslaitos kykenee vähentämään uusintarikollisuutta. Tutkija Mikko Aaltonen on tutkinut koulutuspolitiikan roolia rikosentorjunnassa Suomessa. Aaltosen väitöskirjan mukaan vankien kouluttaminen on päihdekuntoutuksen ohella tehokkain tapa katkaista rikoskierre ja integroida vanki yhteiskuntaan (Aaltonen 2013).

KT, dosentti Leena Kurki toteaa, että yksi suurimmista ratkaisua vaativista ongelmista on kysymys ajasta eli se, miten vankien aika ”kuluu”. Teoksessa Muurien sisällä- Sosiokulttuurinen innostaminen vankilassa Kurki mainitsee, kuinka teoksen sosiaalipedagoginen tavoite on osoittaa, että vankiloiden tulisi kehittyä sellaisiksi arkipäivän sosiokulttuurisiksi keskuksiksi, joissa vangeilla on todella mahdollisuus käyttää aikaansa myönteisesti, tehdä mielekästä työtä, elähdyttää jo kauan sitten unohdettuja tapoja ja taitoja, havaita persoonassaan uusia ulottuvuuksia ja oppia uusia töitä ja tehtäviä. (Kurki, Kurki- Suutarinen, Taruvuori 2010, 168) Ajattelen, että teatterityöllä saattaa olla vaikutusta joidenkin ihmisten elämänlaadun paranemiseen. Teatterin on mahdollisuus tarjota tässä järjestelmässä mahdollisuus ihmisten väliseen kohtaamiseen ja dialogiin, uusien ulottuvuuksien havaitsemiseen omassa persoonassa sekä uusien kysymysten, oivallusten tai vastausten rakentamiseen.

3. IDEASTA KONKRETIAAN

Persona non grata- projektissa yhdistyivät monet asiat, jotka koen kiinnostaviksi, tärkeiksi ja merkityksellisiksi. Näitä olivat muun muassa vankien ja henkilökunnan yhteistyöhön saattaminen, vankila paikkana ja esitystilana, ryhmälähtöinen työskentelytapa ja sen mukanaan tuoma ennakoimattomuus sekä innostamisen ja dialogisuuden periaatteet. Minua kiehtoi myös kysymys siitä, kuinka taide asettuu hierarkiseen ja jäykkään kontekstiin.

Alkaessani hahmotella projektia ja samalla tämän opinnäytetyöni lähtökohtia ja tavoitteita minulla oli aikaisempaa kokemustaustaa vankilassa työskentelemisestä. Tässä luvussa esittelen syitä, jotka johdattivat minut toteuttamaan *Persona non grata*- projektin ja avaan prosessia vaihe vaiheelta.

3.1 Lähtökohtia

Ensimmäinen kosketukseni vankilaan oli Teatteripedagogiikan opintoihini kuuluva perusharjoittelu, jonka suoritin Hämeenlinnan vankilassa miesvankiryhmän kanssa maaliskuussa 2013. Tuolloin työskentelin työparina yhdessä tanssipedagogiikan opiskelija Soja Heinon kanssa. Toteutimme vankilassa teatteri- ja liiketyöpajoja työskennellen kahdeksan työelämäkoulutuksessa olevan miehen kanssa kolmen viikon ajan. Heinäkuussa 2013 olin työsuhteessa Hämeenlinnan vankilaan ja ohjasin teatterityöpajoja miesten osastolla kuukauden ajan. Näissä työpajoissa työskentelin osallistujilta nousevista aiheista käsin. Työtapoina käytin tuolloin muun muassa teatteri- improvisaation perusharjoituksia, Forum-teatteria ja prosessidraamaa.

Olin saanut perusharjoittelusta ja työskentelystäni sekä osallistujilta että vankilan henkilökunnalta hyvää palautetta. Useat ryhmäläisistä olivat kokeneet teatterityöpajojen päällimmäisenä antina muun muassa mahdollisuuden oppia itsestään uusia puolia, kuten heittäytymistä, omien vuorovaikutustaitojen tarkastelua ja kehittämistä sekä toisen ihmisen asemaan asettautumista erityisesti fiktiivisessä roolissa toimiessaan. Ryhmäläisistä moni kuitenkin totesi loppupalautteessa toivoneensa vielä lisää esittävää teatteria osallistavien toimintatapojen sijaan. Näin osallistujissa innokkuuden esittävää teatteria kohtaan, kyvyn improvisoida uskomattoman hyvin, rohkeuden ja heittäytymisen sekä halun esiintyä. Huomasin ryhmäläisissä myös osaamista ja potentiaalia tehdä esittävää teatteria. Se vahvisti edelleen ajatustani toteuttaa seuraavaksi ryhmälähtöinen esitys vankilassa.

3.2 Työn tavoitteet

Uskon kokemuksieni pohjalta teatterin tarjoavan monia mahdollisuuksia oman itsen kehittämiseen. Teatterin kautta olen muun muassa kehittänyt sosiaalisia taitojani ja saanut rohkeutta ja heittäytymiskykyä. Niin ikään teatteri on mahdollistanut kokemuksia toimia eri näkökulmista käsin ja sitä kautta se on kehittänyt itsetuntemustani, empatiakykyäni ja kykyäni yrittää ymmärtää erilaisia näkökulmia ja mielipiteitä, kuin joita itse edustan. Tätä kautta olen itse kokenut teatterin tekemisen myös itsetutkiskelun välineenä. Olen jo vuosien ajan työskennellyt useiden marginaalissa olevien ihmisten, muun muassa päihde- ja mielenterveyskuntoutujien, erityisen tuen tarpeessa olevien lasten ja nuorten sekä pakolaisleirillä asuvien ihmisten parissa. Usein ihmiset ovat nostaneet esille saaneensa teatterin tekemisestä samankaltaisia asioita.

Tavoitteenani oli mahdollistaa työskentely, jossa jokainen osallistuja kokisi tulevansa kuulluksi ja nähdyksi. Tavoitteena oli niin ikään mahdollistaa dialogi, jossa keskeisellä sijalla on uuden oivaltamisen ja ymmärtämisen mahdollisuus suhteessa maailmaan ja toiseen ihmiseen. Tavoitteenani oli tehdä esitys, jonka työskentelyprosessi olisi ryhmälähtöinen. Toivoin, että koko työryhmä saa positiivisen kokemuksen paitsi prosessin, myös taiteellisesti tasokkaan esityksen kautta. Tavoitteenani oli myös vahvistaa pedagogisen, taiteellisen ja sosiaalisen toiminnan avulla vankilan ilmapiiriä myönteiseen suuntaan sekä auttaa sekä vankeja että henkilökuntaa näkemään vankilaympäristö uudessa mahdollisuuksien valossa. Tavoitteena oli mahdollistaa prosessin tiimoilta osallistujille merkityksellisiä kokemuksia, jotka omalta osaltaan saattaisivat auttaa vankeja hyviin valintoihin myöhemmin elämässä.

Yksi tavoitteeni oli innostaminen. Kurki puhuu sosiokulttuurisen innostamisen käsitteestä. Innostaminen on tapa elähdyttää ihmisten hermistymisen ja itsetoteutuksen prosessia. Se herättää tietoisuutta, organisoi toimintaa ja saa liikkeelle. Innostaminen suuntautuu sosiaalisen kommunikaation edistämiseen, ihmisten välisen vuorovaikutuksen lisäämiseen ja subjekti- subjekti suhteen kehittämiseen. Sen avulla pyritään luomaan sosiaalisen transformaation mahdollistamia tilanteita. (Kurki, Kurki-Suutarinen & Taruvuori 2010, 18, 181-186)

Vankilassa on kaksi eri osapuolta. Vartijat, esimiehet ja ohjaajat antavat vangeille ohjeita, käskyjä ja määräyksiä. Vanki on erilaisten päivittäisten toimenpiteiden objekti, vastaanottaja ja toteuttaja. Käskyjen rikkomisesta tai sääntöjen tottelemattomuudesta saattaa seurata lisärangaistus. Tästä asetelmasta nousee mieleeni Kivimäen ja Kämäräisen Pro gradu-tutkielmasta löytämäni termi ”monologinen dialogi.” Monologinen dialogi ei ole kiinnostunut vastauksista, kun taas dialogisessa dialogissa vastaukset ovat tärkeämpiä kuin kysymykset. (Kivimäki & Kämäräinen 2003, 8). Tarkoituksenani oli saattaa ryhmälähtöiseen teatteriprojektin työryhmään

vankilassa toimivat osapuolet, eli henkilökunnan jäsenet ja vangit yhteen, dialogiin ja vuorovaikutukseen toistensa kanssa. Näen tässä tavoitteessani selvän yhteyden Kurjen mainitsemaan subjekti-subjektin suhteen kehittämiseen. Voin nähdä subjekti- subjekti-suhteen yhdistyvän myös Buberin (1993) Minä-Sinä- suhteeseen, jossa mahdollistuu hetkellinen kahden ihmisen välinen tasa-arvoinen kohtaaminen.

Tavoitteenani oli toimia ikään kuin ulkopuolelta tulevana mahdollistajana sille, että osallistujat voisivat saada prosessista merkityksellisiä kokemuksia. Ohjaajan käytäntöni ja filosofiani, jolla toivoin voivani työskennellä *Persona non grata*-projektin aikana, nousee Freiren (2005) dialogisesta kasvatusfilosofiasta, josta kerron lisää kappaleessa 5.2 Dialoginen kasvatusfilosofia. Tavoitteenani oli haastaa itseäni ihmisenä, teatteripedagogina ja taiteilijana, syventää omaa ammatillisuuttani sekä laajentaa oma taiteellista työkenttääni.

3.3 Idean esittäminen henkilökunnalle

Juttelin syksyllä 2013 Hämeenlinnan vankilan johtajan Samuli Laulumaan kanssa mahdollisuudesta työstää taiteellis-pedagogisena opinnäytetyönäni ryhmälähtöinen teatteriproduktio vankilassa siten, että työryhmässä olisi sekä vankilan henkilökuntaa että vankeja. Mainitsin kiinnostuksestani saattaa nimenomaan vartijat ja vangit yhteistyöhön samaan projektiin. Laulumaa piti tällaista uutta kokeilua tervetulleena, mutta korosti, että täytyy miettiä tarkasti, kuinka perustellusti tällainen työskentelytapa tulee muulle henkilökunnalle esittää.

Kävin joulukuussa 2013 kertomassa projektin ideasta, lähtökohdista ja tavoitteista Hämeenlinnan vankilan kahdelle apulaisjohtajalle, Susanna Schugk-Laulumalle ja Tuomas Westerbackalle. Heidän vastaanottonsa esittämälleni idealle oli myönteinen. Schugk-Laulumaa mainitsi kuulleensa

aikaisemmasta työskentelystäni positiivista palautetta vankilan henkilökunnalta, jotka puolestaan olivat kuulleet palautetta suoraan työpajoihin osallistuneilta vangeilta. Schugk-Laulumaa ja Westerbacka suhtautuvat kuitenkin epäillen vanginvartioiden mahdolliseen osallistumiseen.

Susanna Schugk- Laulumaa: Epäilen etenkin vartijoiden motivaatiota ja halua osallistua projektiin yhdessä vankien kanssa johtuen vartijoiden suhteesta omaan ammatti-identiteettiinsä, jonka valtaosa näkee suurelta osin edelleen ensisijaisesti järjestyksenpidon aspektista käsin. (Työpäiväkirja 14.12.2013)

Tutkin teatteripedagogiikan opintoihin kuuluvassa seminaarityössäni haasteita taidelähtöisessä työssä vankilassa. Tuolloin yhdeksi keskeiseksi haasteeksi nousi luovan toiminnan saaminen vankiloihin, jossa rajoittavana tekijänä olivat vankilan henkilökunnan asenteet ja vankiloiden resurssit. Myös Kurki mainitsee, että kurin ja kontrollin kulttuuria voi olla vaikea kääntää kasvatuksen kulttuuriksi (Kurki, Kurki-Suutarinen & Taruvuori 2010). Schugk-Laulumaa ja Westerbacka kuitenkin uskoivat joidenkin muiden vankilan henkilökuntaan kuuluvien ihmisten halukkuuteen osallistua työskentelyyn vankien kanssa työryhmään.

Pidin Hämeenlinnan vankilassa 18.12.2013 laajemman info-tilaisuuden vankilan henkilökunnalle, jossa esittelin projektin idean uudelleen.

Vapaaehtoisessa infossa oli mukana noin viisi henkilökunnan jäsentä. Paikalla oli yksi vartija. Erityisesti pyrin huomioimaan perustelut siitä, miksi vankilan henkilökunnan mukana olo olisi tarpeellista. Esitin, että sillä mahdollisesti edistettäisiin yhteistyön toimivuutta henkilökunnan ja vankien välisessä vuorovaikutuksessa vankilan arjessa.

Henkilökunnalle pitämäni infon jälkeen kaksi henkilökunnan jäsentä lupautui mukaan projektiin. Kumpikin heistä toimi ohjaajana vankilassa. Hanna oli

nuori rikosseuraamusalan sosionomiksi valmistunut nainen, joka oli tullut lokakuussa 2013 taloon määräaikaiseksi työntekijäksi. Emma oli päihdeohjaajana työskentelevä nainen oli työskennellyt vuosina 1990-2014 Hämeenlinnan vankilassa. Hän oli toiminut alun perin vartijan tehtävissä vankilassa vuosina 1983-1990. Hän myös tunsu entuudestaan kaikki *Persona non grata*- työryhmään päätyneet miehet.

Emma: Hannan ja mun titteli on ohjaaja, joka pitää sisällään yksilötyönä tehtävää päihdetyötä, ryhmämuotoista ohjelmatyötä, kuten esimerkiksi suuttumuksen hallintaan, väkivaltaan, ajatteluun ja käyttäytymiseen liittyviä teemoja. (Ote Emman sähköpostiviestistä 16.9.2014)

3.4 Aloitus

Vierailin miesten päihdeettömällä vankiosastolla joulukuussa kertomassa tulevasta projektista osaston 12 vangille. Infossa pyrin huomioimaan, että teatteri saattaa jo käsitteenä herättää epäluuloja ja negatiivisia kaikuja tai ajatuksia, että osallistuminen edellyttää joitain erityistaitoja. Tästä syystä pyrin kiinnittämään infossa huomiota siihen, että osallistuminen ei edellytä mitään aikaisempaa kokemusta teatterin tekemisestä tai esiintymisestä. Kerroin projektin mahdollistavan moninaisia ja joustavia työrooleja. Kerroin keskiössä olevan, että ryhmänä työstämme ryhmälähtöisen esityksen, jossa ei ole valmista käsikirjoitusta, vaan aiheet ja teemat nousevat ryhmältä. Korostin kuitenkin, että minä vastaan kokonaisuudesta ja ohjauksesta.

Projektiin osallistuminen oli vapaaehtoista. Infon jälkeen osastolta ilmoittautui heti mukaan kolme henkilöä. Heistä yksi oli minulle tuttu heinäkuussa ohjaamastani työpajakokonaisuudesta. Jo ensimmäisen tapaamisen aikana kävi selväksi, että kahden osallistujan sitoutumista hankaloitti se, että kumpikin heistä olisi jossain vaiheessa siirtymässä avolaitoksen. He olivat hakemassa paikkaa avolaitokseen, ja paikka saattaisi

käytännössä vapautua milloin tahansa. En halunnut tällaisen seikan kuitenkaan estää osallistumasta prosessiin, sillä osallistuja oli muutenkin vähän ja toisaalta nämä henkilöt vaikuttivat vilpittömän kiinnostuneilta osallistumaan prosessiin. He kertoivat heti ensimmäisellä tapaamisella, millaisella varauksella olisivat mukana. Toki mietin myös, vaikuttaisiko kahden vangin erilainen, osin epävarma mukanaolo yhden osallistujan sitoutumiseen epäsuotuisasti, jos hän katsoisi, että kahdella osallistujalla on ikään kuin löyhempi sitoutumisvelvollisuus.

3.5 Ennakkoajatukseni

Olin työskennellyt ennen *Persona non grata*-projektia vankilassa kaksi erimittaista jaksoa. Vankila ei tässä vaiheessa tuntunut minulle enää niin ihmeelliseltä tai erikoiselta paikalta työskennellä, kuin ensimmäisiä kertoja siellä ohjatessani. Olin työskennellyt päihteettömällä vankiosastolla heinäkuussa 2013, jossa olin tavannut muutaman viikon ajan sekä kurssilleni osallistuneita vankeja että osastolla asuvia muita vankeja sekä vartijoita. Olin liikkunut itsenäisesti vankilassa. Minulla oli ollut omat avaimet, jotka sain aina päiväksi mukaani vankilan portilta. Tunsin jo osan vankilan henkilökunnasta ja toisinaan lounastin vankilan henkilökunnan ruokalassa. Olin tavannut kahden eri osaston vankeja.

Ennakkoajatukseni liittyivät eniten tulevan työryhmän vuorovaikutukseen. Ajattelin, että ryhmässä näkyisi varmasti joitakin sisäisiä hierarkioita ja ristiriitoja, joilla saattaisi olla vaikutusta ryhmän toimimiseen, vuorovaikutukseen ja eri yksilöiden osallistumisaktiivisuuteen. Uskoin ryhmän suhtautuvan positiivisesti tulevaan toimintaan ja minuun. Olin kuullut henkilökunnalta ja kokenut myös omakohtaisesti, että vangit suhtautuvat yleensä ottaen lähtökohtaisesti vastaanottavaisesti ja positiivisesti vankilan ulkopuolelta tuleviin ihmisiin.

Mietin etukäteen, siirtyvätkö totut roolit ja valtarakenteet työskentelyprosessiin. Jakaantuuko tekijyys sen mukaan, että ohjaajat ovat ohjeita ja ideoita syöttävä osapuoli ja vangit niitä vastaanottava ja toteuttava. Estääkö henkilökunnan mukanaolo puolin tai toisin esteitä esimerkiksi sille, mitä aiheita nousee esiin tai kuinka monipuolisesti niitä käsitellään?

Mietin mahdollisuutta sille, että kokeilu voisi myös epäonnistua täysin ja pahimmassa tapauksessa kasvattaa tai lisätä vastakkainasettelua vankien ja henkilökunnan välillä. Apulaisjohtaja Westerbacka kommentoi ennen prosessin alkua, että henkilökunnan jäsenet tuskin haluavat tuoda prosessiin mitään omasta henkilökohtaisesta elämästään ja ovat prosessissa mukana työroolissaan. Olin tietoinen tästä, mutta toisaalta mietin, että missä tahansa muussakin kontekstissa kukin osallistuja tuo aina prosessiin mukaan itsestään juuri niin paljon kuin on halukas ja valmis. Tämän mahdollistaminen on ohjaajalta dialogista.

Meillä oli henkilökunnan infotilaisuudessa keskustelua myös ohjaajan sukupuolen vaikutuksesta vankien motivaation herättämiseen. Joulukuussa pitämässäni infossa Schugk-Laulumaa mainitsi, että naisena minun on ehkä helpompi motivoida ja innostaa miesvankeja toimintaan. Koin tämän mahdollisen sukupuolen vaikutuksen positiivisena seikkana. Olin laittanut aikaisemminkin merkille, että minun on helppo innostaa miehiä osallistumaan harjoituksiin, keskustelemaan ja jakamaan asioita. En ollut kuitenkaan kokenut osallistujien taholta aikaisemmin esimerkiksi seksuaalista häirintää. Ajattelen siten, että jos oma suhtautumiseni miesvankeihin on mutkaton, niin todennäköisesti se välittyy minusta. Jos lähtisin työskentelyyn sillä ajatuksella, että välillämme on jännitteitä ja ongelmia tulee ilmaantumaan, niin todennäköisesti tällainen ajatus heijastuisi myös prosessiin ja ongelmia ilmaantuisikin. Jos olisin kokenut minkäänlaista epävarmuutta toimia naisohjaajana miesvankien kanssa, en olisi mennyt ohjaamaan miesvankeja.

4. PERSONA NON GRATA – pala kakkua

Työstin Hämeenlinnan vankilassa ryhmälähtöisen esityksen ”*Persona non grata – pala kakkua*”. Työryhmässä oli neljä vankilan pähteettömällä osastolla asuvaa miesvankia ja kaksi naisohjaajaa. Projekti alkoi tammikuun puolessa välissä ja päättyi maaliskuun lopussa 2014.

Sekä harjoitus- että esityspaikkana toimi Hämeenlinnan vankilan taka-avo-osasto. Taka-avo-osasto on vankiosasto, joka oli projektin aikaan asuttamattomana. Kokoonnuimme ryhmän kanssa keskimäärin kaksi kertaa viikossa, viimeisten viikkojen ajan tiiviimmin ja kauemmin kerrallaan. Vankilan taka-avo-osasto ei ollut harjoitus- ja esityskautena muussa käytössä.

Ryhmälähtöiseen teatteriprojektiin osallistuminen ei edellyttänyt ryhmäläisiltä mitään aikaisempaa kokemusta näyttelemisestä tai esittävän taiteen lajeista. Prosessin työroolit olivat myös joustavat, eikä kaikkien mukaan lähtevien tarvinnut olla välttämättä lavalla esiintymässä, vaan jätin prosessissa mahdollisuuden erilaisiin osallistumisen tapoihin ja työrooleihin osallistujien omien intressien mukaan.

Persona non grata esitettiin yhteensä kolme kertaa maaliskuussa 2014. Esitykset oli suunnattu pääasiallisesti Hämeenlinnan vankilan sidosryhmille, henkilökunnalle ja muille vangeille sekä Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun tanssi- ja teatteripedagogiikan opiskelijoille. Esityksen näkivät myös muutamat Kansallisteatterin Kiertuenäyttämön näyttelijät. Kenraaliharjoituksessa oli Suomen vankiloiden johtajia. Esitystilaan mahtui esityshetkenä yhtä aikaa noin 30 henkilöä.

Opinnäytetyön taiteellisen ja kirjallisen osion ohjaavana opettajana oli näyttelijä ja teatteritaiteen tohtori Anu Koskinen. Hän vieraili mukana vankilassa muutamaan otteeseen. Esityksen tarkastajina toimi Koskisen

lisäksi teatteripedagogiikan lehtori ja koulutusohjelman johtaja Riku Saastamoinen.

Käytin aineiston keruun menetelmänä haastattelua. Haastattelin kaikkia *Persona non grata*- työryhmässä olleita henkilöitä. Haastattelin kaksi osallistujaa heti viimeisen esityksen jälkeen 31.3.2014, kaksi osallistujaa 7.4.2014 ja loput kaksi työryhmän jäsentä kaksi viikkoa viimeisen esityksen jälkeen 14.4.2014. Haastattelin myös Hämeenlinnan vankilan johtajaa Samuli Laulumaata. Olen muuttanut haastateltavien nimet. Kutsun heitä tässä työssäni nimillä Jari, Tero, Matti, Riku. Henkilökuntaan kuuluvia ohjaajia kutsun nimillä Hanna ja Emma.

4.1 Ryhmälähtöisyys yhteisenä alustana

Työskentelimme *Persona non grata*- projektissa ryhmälähtöisesti. Ryhmälähtöisessä produktiossa ei ole valmista käsikirjoitusta, vaan esityksen aiheet ja teemat nousevat ryhmältä eli sen intresseistä, toiveista ja kysymyksistä käsin.

Päätymisen ryhmälähtöiseen työskentelymuotoon oli minulle selvä valinta, sillä se oli linjassa sekä itselleni että ryhmän työskentelylle asettamieni tavoitteiden ja arvojen mukaista. Yksi ryhmälähtöistä työskentelymuotoa vahvasti ohjaava tekijä oli toiveeni työskentelyn dialogisuudesta. Freire avaa teoksessaan ”Sorrettujen pedagogiikka” dialogista kasvatustilasta. Hän mainitsee, että projektin sisältö ei voi rakentua sen varaan, mitä ohjaaja pitää ryhmälle hyvänä tai tavoittelemisen arvoisena. Sisältö tulee rakentaa yhdessä ryhmän kanssa kuunnellen sen tilaa ja suuntaa, jotta toiminta voisi olla aidosti dialogista (Freire 2005).

Ohjaajana toin prosessin eri harjoitusvaiheisiin teatterin työtapoja, kuten erilaisia teatteri-, ääni-, improvisaatio- ja kirjoitusharjoituksia, joiden avulla ryhmältä nousseita aiheita työstettiin konkreettiseen muotoon ja edelleen eteenpäin. Ohjaajan tehtäväksi ajattelin ja ilmaisin kehyksien luomisen, sillä kehykset luovat turvaa muuten lähtökohtaisesti melko vapaalta ja näin ollen mahdollisesti turvattomaltakin tuntuvaan työskentelymuotoon. Olin vastuussa esityksen lopullisesta dramaturgiasta ja kokonaisuuden hallinnasta. Teatteriohjaaja Anne Bogart toteaa, että taide vaatii rajoja ollakseen taidetta ja puhutellakseen esiintyjää ja yleisöä. Hän esittää rajoitusten kehystävän leikkikentän, jonka sisällä esiintyjä on vapaa temmeltämään ja testaamaan asetettuja rajoja. Rajat antavat esiintyjälle vastuksen, jota vasten toimia. (2004, 55-57)

4.2 Ensimmäiset kokoontumiset

Kartoitin ensimmäisellä kokoontumiskerralla osallistujien tavoitteita, motiiveja ja intressejä olla teatteriprojektissa mukana. Pyysin kaikkia miettimään kirjallisesti seuraavia asioita.

*Mitä tavoitteita asetan itselleni?
Mitä toivon tai odotan ryhmältä?
Mitkä tehtävät minua kiinnostavat prosessissa?
Millaisia erityistaitoja minulla on?
(Työpäiväkirja 20.01.2014)*

Annukka: Mitä tavoitteita sää asetit itselles?

Jari: Niinko tollaa päästää irti, ettei jännittäis niin paljon noit tilanteit ja tolle.

Tavoitteet liittyivät kaikilla osallistujilla oman itseilmaisun ja rohkeuden lisääntymiseen. Kaikki ryhmäläiset halusivat oppia esiintymisestä ja näyttelemisestä sekä olivat halukkaita olemaan lavalla esiintyjän tai

näyttelijän ominaisuudessa. Kahdella osallistujista oli musiikillisia vahvuuksia.

Ensimmäisillä kokoontumiskerroilla ohjasin muun muassa muutamia toiminnallisia tutustumisharjoituksia. Tutustumisharjoituksessa ”Mene, jos...” nousi esiin muun muassa seuraavia otsikoita: ”Mene, jos olet harrastanut seksiä autossa”, ”Mene, jos olet ollut naisen kanssa” ja ”Mene, jos olet jäänyt kiinni uskottomuudesta” (Työpäiväkirja 14.1.2014, Liite 2). Koin miesten taholta esiin nousseet kysymykset henkilökohtaisina, mutta myös jonkinlaiseksi testiksi siitä, kuinka minä ohjaajana reagoin. En provosoitunut tai mennyt hämilleni, vaan vastasin paikalleni jäämällä tai paikkaa vaihtamalla rehellisesti esitettyihin kysymyksiin. Uskon, että kysymyksissä oli taustalla osittain ryhmän halu selvittää, millaisen ihmisen kanssa työskentelyyn ollaan lähdössä. Tällainen toiminta ei tullut minulle yllätyksenä. Suhtauduin siihen pikemmin huumorilla. Ryhmällä saattaa olla tarve saada selville millainen ohjaaja on; tuomitseva, teennäinen, autoritaarinen, joustava, huumorintajuinen vai puolusteleva. (Blatner 1997, 59). Reagoin esitettyihin kysymyksiin melko neutraalisti eikä jatkossa vastaavaa toimintaa ei enää ilmennyt.

Ensimmäisten kokoontumisten aikana kartoitin ryhmäläisiä kiinnostavia aiheita ja teemoja. Selitin auki mikä on aihe ja mikä teema. Ryhmän oli myös mahdollisuus nostaa esiin heitä kiinnostavia kysymyksiä, tyyllilajeja ja mitä tahansa heitä kiinnostavaa. Myös minä jaoin omia intressejäni esityksen suhteen. Varsinaisesti vankilassa tai vankina olemiseen liittyviä aiheita tai teemoja ei vielä tuolloin noussut kovin paljon esille. Esille nousseet aiheet olivat laidasta laitaan; muun muassa uskontoon pakottaminen, rakkaus, yksiavioisuus ja riippuvuus. Komedia, itseironia ja musta huumori nousivat ryhmää kiinnostaviksi tyyllilajeiksi. Kaikki osallistujat toivoivat itse työstettyä musiikkia mukaan esitykseen.

Toin jo ensimmäisten kokoontumisten aikana esille omia ideoitani esitystilasta ja esityksen muodosta. Olin ehtinyt miettiä niitä etukäteen ennen projektin alkamista. Kerroin intressistäni toteuttaa esitys vankilassa olevien kirkko- ja liikuntasalin sijaan päihteettömällä vankiosastolla, jossa miehet parhaillaan asuivat. Ryhmä mainitsi, että esityspaikkana vankiosasto on nimenomaan minulle ulkopuolelta tulevana mielenkiintoinen. He totesivat, että *”Meille tässä ei ole mitään mielenkiintoista”* (Työpäiväkirja 20.1.2014). Ohjaajat ehdottivat harjoitus- ja esiintymispaikaksi vankilan taka-avo-osastoa, joka oli tuolloin asuttamattomana ja tyhjillään. Miehet toivoivat pääsevänsä pois päihteettömältä osastolta harjoittelemaan taka-avo-osastolle. He mainitsivat, että on virkistävää päästä toiseen ympäristöön harjoittelemaan muutamaksi tunniksi pois päivittäisestä arkiympäristöstä. Siirryimmekin taka-avo-osastolle yhteisestä sopimuksesta harjoittelemaan ensimmäisten kokoontumisten jälkeen.

Siirryimme ensimmäisten kokoontumisten aikana aiheiden ideoinnista enemmän suuntaan, jossa aloimme keskustella esityksen muodosta. Ajatus esityksen yleisön osallistavuudesta tuli minulta ja se otettiin koko ryhmän taholta vastaan myönteisesti. Keskustelimme osallistavuuden ja liikkuvan esityksen konkreettisista toteuttamistavoista ja mahdollisuuksista. Idea kiertävästä esityksestä tuli yhdeltä miehistä. Hanna vei ideaa eteenpäin kertomalla Suomenlinnassa kokemastaan kiertävästä esityksestä.

4.2 Aiheen ja teemojen muodostuminen

Ensimmäisillä kokoontumiskerroilla miehiltä nousi idea tehdä yleisölle huijauksia siten, että katsojat eivät tiedä mikä on totta ja mikä ei. Mikä on faktaa ja mikä fiktiota vankilamaailmassa? Tätä ajatusta esityksessä huijaamisesta pohdittiin nimenomaan suhteessa vankilan ulkopuolelta tuleviin katsojiin, jotka eivät olleet koskaan käyneet vankilassa. Idea johti

edelleen yhteisiin keskusteluihin ihmisten stereotyyppisistä käsityksistä liittyen vankeihin ja vankilaan.

Kokemukseni ensimmäisistä kokoontumisista ryhmän kanssa olivat todella positiivisia. Koin, että keskusteluissa ja harjoituksissa ideat lähtivät todella liikkeelle ja toisten ideoihin tartuttiin, niitä arvostettiin ja oltiin valmiita kehittämään eteenpäin. Ryhmässä oli kokemuksieni mukaan kaikkia osapuolia kuunteleva ja innokas mutta rento ilmapiiri.

Monelle vankila on paikkana tietynlainen mysteeri. Vankila-arjesta tiedetään vähän, jos ollenkaan. Vankila on piilossa katseilta ja usein vankilaan liittyy paljon kuvitelmia ja ennakkoluuloja ja - ajatuksia. Keskustelimme prosessin alussa paljon näistä ennakkoluuloista.

*Annukka: Juuri nyt tuntuu siltä, että olemme aika paljon puhuneet ennakkoluuloista suhteessa vankilaan ja vankeihin. Se on varmasti yksi teema, jonka voisi jo nimetä. Miesten osalta tapahtuu välillä naljailua, kun minulla on avaimet. ”Onko vallan tunne?”, he kysyvät. Huumori pelaa. Esityksen toteutustyylihinikin listattu itseironia on kokoajan miehillä puheessa läsnä. He tavallaan tekevät pilaa itsestään stereotyyppien paljastamisen ja käsittelyn lisäksi.
(Työpäiväkirja 27.1.2014)*

Kysyin haastatteluissa, kuinka työryhmän jäsenet kokivat esityksen aihealueen ja teemojen muotoutuneen.

Annukka: Miten sun mielestä aihealue muotoutui käsittelemään vankeutta?

Hanna: Sehän meni sillaa vähän puolivahingossa. Ku laitettiin sinne fläppitaululle niitä teemoja ja muita. Sitten kun niistä tehtiin tehtiin niitä harjoituksia, ni pitkän aikaa me kuljetettiin sitä mukana, et oltas niinku käytetty sitä uskontoa ja yksiavioisuutta ja muuta semmosta. Pitkän aikaa me käytettiin niitä niissä harjoituksissa. Mutta silti aina kun me puhuttiin näistä kohtauksista, niin aina me palattiin tähän

vankilaympäristöön. Sit se niinku pikku hiljaa tuli sieltä taustalta. Et niinku aina ku ruvettiin jotain kohtausta harjotteleen, ni aina oltiin vankilassa, aina oltiin vankeja. Sit ku lähettiin paperilla tekee, ni sit puhuttiin taas jostain uskonnosta. Silti sit se kuitenkin sillee taustalla muotoutu. Se lähti ryhmästä ja mun mielestä se oli ehkä... ohan se niinku helpompi tehdä tuollasta ryhmämuotosta tuotosta semmosesta asiasta, joka on tuttu, kuin jostain yksiavioisuudesta, vaikka ohan seki kai tuttu. Nää puitteetkin tietysti määritteli sen, että kun vankilassa tehdään.

Osallistujat miettivät erityisen paljon sitä, mikä katsojia kiinnostaa. Yritin muistuttaa, että oleellista on se, mikä nousee ryhmältä itseltään. Ei kannata ainakaan suoraan lähteä miettimään yleisön intressejä. Emma mainitsi, että esiin on hänen mielestään noussut vankilaelämä. (Työpäiväkirja 30.1.2014)

Keskustelujen pohjalta nimesin ensimmäisten kokoontumisviikkojen jälkeen yhdeksi teemaksi vankilaan ja vankeihin liittyvien stereotyyppien käsittelyn ja niillä leikittelemisen. Koko työryhmää tuntui yhdistävän motivaatio ja kiinnostus tämän teeman käsittelyyn. Työryhmä jakoi koko prosessin ajan havaintojaan ja kuulemiaan tarinoita vankilaan tai vankeihin liittyvistä stereotyyppisistä käsityksistä. Kirjasin tai äänitin koko prosessin ajan näitä havaintoja ja keskusteluja. Lopulta melko suuri osa näistä jaetuista havainnoista päätyi jossain muodossa esitykseen.

Jari mainitsi kirjasta, joka on kirjoitettu ”vankien kielellä” eli vankilaslangilla. Vankilaslangi oli minulle aluksi hieman vaikeasti avautuvaa. Kuitenkin kielen vinoutuneisuus ja outous viehätti minua. Pyysin miehiä kirjoittamaan kohtauksia, jossa kaksi henkilöä kommunikoi vankilaslangilla. Miesten kirjoittamat kohtaukset, jossa kaksi vankia käy dialogia muun muassa huume- ja puhelinbisneksistä, jäivät miltei sellaisinaan osaksi esitystä. Teimme teatteri-improvisaatioita kirjoitettujen dialogien pohjalta.

Piikki: Eti nopeesti joku poka tuomaan hivakka sisään.

Viina-Valte: Ois tos yks lusmu. Se o aika zippi, et sitä kyl kiinnostaa.

Piikki: Siitä saa paremmat tullit kuin vaan muutamat nokat, mutta onko saletti, ettei se oo vasara?

(Ote *Persona non grata*-esityksestä, Liite 1)

Roolihahmot syntyivät suhteellisen nopeasti ja helposti. Olimme miettineet keskusteluissa stereotyyppisiä vankilassa esiintyviä hahmoja. Nimettynä oli huumeidiileri, romani ja narkkari. Miehet ehdottivat itse hahmoja ja heillä tuntui olevan harvinaisen yhtenäisen mielipide siitä, millaisia stereotyyppisiä vankilakaraktärejä he olivat esitykseen luomassa. Myös Hanna ja Emma vaikuttivat tunnistavan miesten luomia hahmoja ja he olivat ideoinnissa mukana. Miehet valitsivat itse roolihahmonsia. Roolihahmoja kehitettiin muun muassa ”*Kuuma tuoli*”-harjoitteella (Liite 3). Tarkastelimme myös hahmojen välisiä statussuhteita. Improvisoimme hahmojen välisiä kohtaamisia eri tilanteissa.

Prosessin alkuvaiheessa miehet halusivat esitellä minulle omat sellinsä. Riku kertoi omaa selliä esitellessään, että Hämeenlinnan vankila käyttää yhä niin kutsuttuja paljusellejä, eli astioita, joihin vangit tekevät tarpeensa sellissään yöaikaan sellin ovien ollessa lukittuina. Hän totesi, että paljusellien käyttö on ihmisoikeuksien vastaista ja Hämeenlinnan vankila joutuu maksamaan edelleen käytössä olevien paljujen käytöstä sanktiota. Jari totesi omasta sellistään, että: ”*Tässä on tää mun hotelli*” ja ”*Tässä on tää mun keittiö*”. (Työpäiväkirja 30.1.2014).

Seurasin aktiivisesti koko prosessin ajan myös median uutisointia vankiloihin liittyen. Toin harjoituksiin muun muassa Turun Sanomien uutisen, jossa mainittiin vankien tienaavan hyvin työtoiminnassa vankilassa olonsa aikana. Epäilin väitteen paikkaansa pysyvyyttä ja pyysin ryhmää kommentoimaan uutista. Sekä henkilökunta että vangit kritisoivat uutisen vääristelevää sävyä,

jossa olennaisia faktoja jätettiin mainitsematta. Pyysin ryhmää kirjoittamaan yhdessä vastineen uutiselle. Vastineesta syntyi sanat kappaleeseen ”Tervetuloa Hotelliin”.

*Tervetuloa Hävin Hotelliin
jää kakkoseks hotelli Vantaa
Rantasipi motelli*

*ja oot vanha taikka nuori
pidetään susta aina täällä huoli
ruoka viis Michelin tähtee
täältä haluis koskaan mä ulos lähtee*

*täydelliset huoneet kultaiset vessat
hävin hotelliin haluu jopa pressat
luksussviitit taulutelkkarit
ja ottaa vastaan aina lääkäri ja terkkarit
hotellit respat punaraidalliset verkkarit*

*ei vois paremmin elämä kulkee
sanotaan hyvää yötä kun
hotelli Virkavalta oven sulkee*

(Osio kappaleesta ”Tervetuloa Hotelliin”, *Persona non grata*-esitys, Liite 1)

Ihmettelin kerran ääneen vankilan ikkunasta havaitsemaani lumista vankilan pihaa, johon oli muodostunut soikion muotoinen rinki. Riku kertoi, että se oli muotoutunut vankien ulkoilussa, koska kaikki vangit kävelivät tätä samaa rinkiä vapaaehtoisesti ympäri. Tämä herätti minussa kysymyksen, miksi vangit kävelevät pihalla samaa ympyrää? Onko kyseessä ryhmäilmiö? Onko asialla jotain tekemistä vankilan laitostavan vaikutuksen kanssa, jonka yksi miehistä oli nostanut keskusteluissa esille? Tästä havainnosta käsin esitykseen nousi kohta, jossa yleisö käveli vankilan pihalla vangin perässä rinkiä ja samalla heidät osallistettiin turvaamaan vangin selustaa hänen puhelinbisneksiensä aikana.

Ryhmään tuli uusi osallistuja muutama viikko aloituksen jälkeen. Matti tuli yllättäen mukaan työryhmään 27.1. Hän oli juuri siirtynyt toiselta osastolta miesten päihteettömälle vankiosastolle. Minua ei informoitu etukäteen asiasta, vaan Matti tuli aamulla ohjaajan ja muun ryhmän mukana suoraan harjoituksiin. Tällöin olin hieman ihmeissäni. Kuinka ryhmään voi tulla uusi jäsen ilman, että minulle on etukäteen kerrottu mitään? Sovimme kuitenkin yhteisesti, että Matti voisi tulla työryhmään mukaan. Hän vaikutti sopeutuvan nopeasti mukaan joukkoon, eikä kenelläkään ryhmästä vaikuttanut olevan mitään hänen mukaantuloaan vastaan. Matin rooli esityksessä oli aluksi hiukan epäselvä, mutta lopulta päätettiin, että hänen roolinsa olisi esityksessä uusi vankiosastolle saapuva vanki.

Koko työryhmä teki vapaa-ajallaan töitä muun muassa kirjoittamalla tekstejä esityksiin. Tehtävät olivat minun antamiani ”kotitehtäviä”. Kaikki vaikuttivat suhtautuvan kotitehtäviin positiivisesti ja tekivät paljon töitä omalla ajallaan. Annoin tehtäviksi pääasiassa ryhmätöitä, koska vangit asuivat samalla osastolla. Teetin myös yhden yksilötehtävän. Kunkin tuli valmistaa soolo, jossa kommentoi vankeutta nykyisyyden, menneisyyden tai tulevaisuuden näkökulmasta haluamassaan tilassa. Soolon toteuttamistapa oli täysin vapaa.

Monet käytännön asiat, kuten esimerkiksi joidenkin tarpeiston käyttö ja piti varmistaa erikseen vankilan johdolta. Kun materiaalia alkoi olla jo yli tarpeen ja olin järjestänyt sitä esitysmateriaaliksi, kävi ilmi, että tiettyjen esitykseen päätyvien kohtausten hyväksyttävyyttä täytyi tarkistaa vankilan johdolta. Ryhmälähtöisen ja jokseenkin ”hetkessä elävän” työtavan luonteen takia tähän kului minulta verrattain paljon ylimääräistä aikaa, koska asioita piti tarkistaa ja hoitaa oikeastaan sitä mukaa, kun uusia käyttökelpoisia ideoita syntyi. Yhtä kohtausta ei voinut lopulta toteuttaa lainkaan yleisön turvallisuuden takaamiseksi. Joitain kohtauksia täytyi muokata. Suurin osa kohtauksista kuitenkin sai hyväksyttävän vastaanoton vankilan johdolta. Palaan tähän asiaan tarkemmin kappaleessa 6.1 Rajojen ja kieltojen kentällä tasapainoilu.

Haasteellisimmaksi minulle osoittautui ryhmälähtöisen työtavan vuoksi kokonaisuuden hallinta ajankäytön jakamisen kannalta. Ryhmä oli erittäin aktiivinen keskustelemaan ja esittämään ideoita esitykseen ja tähän kului yllättävän paljon aikaa. Halusin kuitenkin antaa aikaa ja rauhaa ideoiden kiteytymiselle ja syventymiselle ja koen sen jälkeenpäinkin oikeaksi ratkaisuksi. Esityksen kokonaisdramaturgia hahmottui kuitenkin verrattain myöhään. Tämä aiheutti minulle ohjaajana ylimääräistä painetta ja heijastui toki ryhmään, koska kokonaisuuden harjoittelemiselle jäi melko vähän työstöaikaa.

Myös musiikin harjoittelemiselle jäi vähän aikaa, vaikka sitä oli esityksen kokonaisuuteen suhteutettuna paljon. Musiikkipedagogiikan opiskelija ja muusikko Janne Ali-Vehmas tuli avuksi harjoituttamaan musiikkia yhdeksi päiväksi vankilaan noin kaksi viikkoa ennen ensi-iltaa. Onneksi aikaa jäi kuitenkin juuri sen verran, että saimme esityksen valmiiksi, vaikka se vaati venymistä kaikilta.

Kysyin haastattelussa osallistujien kokemuksia ryhmälähtöisestä työskentelytavasta.

Emma: Et ku lähetään ihan niinku nollasta, ni ryhmällä oli varmaan tietty odotuksia. Sitten kun sieltä tuli niitä yksittäisiä palasia, ideoitahan niinku tuli, jotenkin mä ihmettelen, että miten tosta sekamelskasta saadaan mitään aikaseksi. Mut mun mielestä se tuli suht silleen nopeestikin. Sit ku siihen tuli sellasii muutoksia ja muutoksia. Sit mä olin niin hämmästynyt sitten ja ne vaan, ne kaikki palaset lokahti kohdalleen. Kyllähän sä pystyit pitää sen rajan, että nyt tehdään sitä ja tätä. Miten sieltä oikeesti löyty se juttu. Sitten siitä tuli aivan loistava juttu.

4.4 *Potentiaali*

Suurin osa vangeista, joiden kanssa olen viimeisen kahden ja puolen vuoden ajan työskennellyt, ovat olleet välittömiä ja suorita. Tuntuu, että välittömyys ja

suoruus ovat jopa tyypillinen ominaispiirre ainakin monille niistä vangeista, joiden kanssa olen työskennellyt. Nämä piirteet ovat siirtyneet myös usein ponnistelematta lavalle. Myös ohjaava opettajani Anu teki saman huomion tavattuaan *Persona non grata*-ryhmän jäsenet ensimmäistä kertaa.

Anu: Mun huomion kiinnitti heti se, että he tulivat hyvin suoraan ja nopeasti esittäytymään ja tekivät muutenkin asioita hyvin suoraan ja heti. Tästähän oli puhettakin. Ehkä se on ominaisuus, joka voi tuottaa yhteiskunnassa ongelmiakin? Tavallaanhan tämä lainkuuliaisten kansalaisten maailma on aika varovainen. Teatterityössä taas siitä on paljon iloa, jos ei aina ensin harkitse ja otattele ja ujostele, ennen kuin tekee. Muistan yhden näyttelijäkollegan puhuneen siitä, kuinka ominaisuudet jotka esim. koulussa eivät olleet hyväksyttäviä, olivat teatterissa ihan ok. Yhdistääkö epäkorrektius vankeja ja taiteilijoita? Varovaisuus ja häveliäisyys on harvoin kovin kiinnostavaa. Mutta nämä tyypit ovat kiinnostavia. Oikeastaan lähes kaikki mitä he tekevät ja sanovat on kiinnostavaa. (Ote ohjaavan opettajan Anu Koskisen sähköpostiviestistä 10.2.2014)

Emman kokemuksen mukaan miehet olivat heittäytyviä ja motivoituneita.

Emma: Pystyvät heittäytyyn ja tekee sen jutun jotenkin niin keskittyneesti. Ja sitten huomaa, et oikeesti haluavat tehdä.

Teatterityöskentelyssä ohjaajalle on antoisaa, jos näyttelijä on heittäytyvä, spontaani ja rohkea eikä aina ensin harkitse, ennen kuin tekee lavalla jotakin. Koin, että miesten roolityö oli tavattoman aidon ja luonnollisen oloista. Kaikki vangit saivat esiintymisestään runsaasti positiivista palautetta *Persona non grata*-esitystä katsomassa olleilta ihmisiltä. Teatteripedagogiikan lehtori Riku Saastamoinen kommentoi minulle esityksen jälkeen: ”tämä esitys teki heistä hetkeksi taiteilijoita”.

4.5 Esitykset

PERSONA NON GRATA

–Pala kakkua

Esitys raottaa ovia sinne, mitä hotelliinkin kutsutaan. Se kommentoi vankeutta ja elämää muurien sisällä menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden näkökulmista. Se leikittelee vankeihin ja vankilaan liitetyillä stereotyyppioilla sekä pohtii kategorisoimista ja leimaantumista. Esitys antaa äänen vangeille ja vankilan henkilökunnalle, tulee iholle asti ja on mahdollisuus läsnäolevaan kohtaamiseen.

Työryhmään kuuluu Hämeenlinnan vankilan vankeja sekä henkilökuntaa. Esitys on toteutettu ryhmälähtöisesti. Ryhmälähtöisessä produktiossa ei ole valmista käsikirjoitusta, vaan esityksen aiheet ja teemat ovat nousseet ryhmältä itseltään ja heidän kanssaan käydyistä keskusteluista. Ohjaaja on tuonut prosessin harjoitusvaiheisiin teatterin työtapoja, kuten erilaisia improvisaatio- ja kirjoitusharjoituksia, joiden avulla ryhmältä nousseita aiheita on työstetty konkreettiseen muotoon. Ryhmälähtöinen esitysprодукtio on Teatterikorkeakoulussa teatteriopettajaksi opiskelevan Annukka Valon taiteellis-pedagoginen opinnäytetyö.

Projektiin osallistuminen ei ole edellyttänyt työryhmän jäseniltä mitään aikaisempaan kokemusta näyttelemisestä tai esittävästä taiteesta. Projektin työroolit ovat joustavat ja siinä on jätetty mahdollisuus erilaisiin osallistumisen tapoihin osallistujien omien intressien mukaan.

Tavoitteena on mahdollistaa projektin tiimoilta osallistujille merkityksellisiä kokemuksia sekä vahvistaa kulttuurisen ja sosiaalisen toiminnan avulla vankilan ilmapiiriä myönteiseen suuntaan.

(Sähköposti 4.3.2014, Persona non gratan markkinointiteksti)

Persona non grata sai ensi-iltansa Hämeenlinnan vankilan taka-avo-osastolla 19.3.2014. Loimme esityksen, jossa oli kaksi tasoa; fiktiivinen taso ja henkilökohtainen taso. Pähkinänkuoressa tiivistettynä fiktiivisessä tasossa kaksi vankia alkaa hoitaa huume- ja puhelinbisneksiä vankilassa. Vankilaan saapuu uusi vanki, joka päättyy surmaamaan häntä kauemmin talossa olleen

vangin. Yksi vangeista ei halua olla mukana bisneksissä, eikä hän omien sanojensa mukaan ”puhu mitään, näe mitään, kuule mitään”, vaikka on silminnäkijä muun muassa vankilassa tapahtuvassa murhassa.

Henkilökohtainen taso koostui muun muassa miesten sooloista, jotka sisälsivät kiteytetysti jokaisen oma näkökulman tai kommentin vankeudesta tai vankina olostta. Oleellista oli, että yleisö ei tarkalleen tiennyt, mitkä osat esityksestä olivat henkilökohtaisia ja mitkä fiktiota.

Koin, että *Persona non grata*-esitys oli koko työryhmän näköinen, ei yksin minun saneleman. Toin harjoituksiin erilaisia työtapoja, joilla teemoja työstettiin konkreettiseen muotoon näyttämölle. Muokkasin työryhmän kirjoittamia kohtauksia ja kirjoitin havaintojeni ja työryhmän kanssa käymieni keskustelujen inspiroimana kokonaan uusia kohtauksia mukaan esitykseen. Karsin materiaalia pois ja järjestin esitysmateriaalin dramaturgiseksi kokonaisuudeksi. Ohjasin esityksen. Hoidin vastualueeni kaikkien olleen palautteen ja keskustelujen perusteella tyytyväisiä taiteelliseen lopputulokseen.

Tyylillisesti ja visuaalisesti *Persona non grata* oli hyvin pitkälti minun muovaamani ja saneleman. Toin omia taiteellisia visioitani ja näkökulmiani alusta alkaen mukaan liittyen muun muassa esityksen muotoon ja tilaan. Ehdotin aivan prosessin alussa esitykseen esimerkiksi yleisöä osallistavaa muotokieltä.

Toivoin esityspaikaksi nimenomaan vankiosastoa. Esityspaikka varmasti ohjasi itsessäänkin tietynlaiseen muotokieleen ja visuaalisuuteen. Esityksen tila näyttäytyi minulle aikaisempaa isompaa osaa esitystä ohjatessani. Esitys oli kiertävä, joten se mahdollisti kohtauksia monessa eri tilassa, myös ulkona vankilan sisäpihalla. Vankiosasto toimi yksinkertaisesta puitteestaan huolimatta minulle virikkeenä ja avasi ajatteluani, se toimi minulle ikään kuin maisemana. Näytelmäkirjailija Laura Ruohonen sanoo usein koko esityksen tematiikan ja maailmankatsomuksen näkyvän maisemassa. Hän herättää

kysymyksen, mitä mikin maisema tarkoittaa, mitä teemoja se avaa, ja mitä sulkee pois. Ruohonen sanoo esimerkiksi sellaisten maisemien, jossa kirjailija voi käsitellä ja tehdä näkyväksi tunteita, joilla ei ole nimiä, ilmiöitä, joita ei voi pukea sanoiksi, olevan paljon lähempänä näytelmän ydintä kuin esimerkiksi perinteisessä juoninäytelmässä näytelmän juoni on. (Ruohonen 2009, 36-41) Mietin prosessin aikana paljon esitystilaa- ja paikkoja. Mietin mistä paikasta, kulmasta ja miltä etäisyydeltä yleisö milloinkin katsoo esitystä ja millaisia merkityksiä eri mahdollisuudet ja valinnat luovat. Kirjoitin esitykseen paljon paikkoja, jossa henkilöt olivat suorassa kontaktissa yleisöön puheensa ja toimintansa kautta ja rakentavat fiktiivistä tilannetta myös itsensä ja katsojien välille.

Esityksen estetiikka mukaili pitkälti riisuttua köyhän teatterin estetiikkaa. Tämän valinnan tosin sanelivat jo vankiosaston yksinkertaiset ja vaatimattomat puitteet. Valoja tai lavasteita ei ollut juurikaan käytössä, joten päätyminen köyhän teatterin estetiikkaan oli jokseenkin itsestään selvä, mutta myös minulle mieluinen ratkaisu.

Kuva 2: Matin soolo (Kuva: Hanna)

4.6 Haastattelut

Haastattelin kaikkia *Persona non grata*- työryhmässä olleita henkilöitä esityksien päätyttyä. Toteutin haastattelut yksilöhaastatteluina, jotta jokainen sai pohtia kokemustaan vaikuttumatta muiden mielipiteistä. Haastattelin kahta henkilöä viimeisen esityksen jälkeen 31.3.2014. Haastattelin kaksi ryhmäläistä 7.4.2014 ja loput kaksi työryhmän jäsentä kaksi viikkoa viimeisen esityksen jälkeen 14.4.2014. Haastattelin myös Hämeenlinnan vankilan johtajaa Samuli Laulumaa. Haastattelin kaikkia henkilöitä erikseen rauhallisessa tilassa, joissa ei ollut läsnä muita osapuolia. Olen muuttanut työryhmän jäsenten nimet heidän yksityisyytensä suojelemiseksi. Kutsun heitä tässä työssäni nimillä Jari, Tero, Matti ja Riku. Henkilökuntaan kuuluvia ohjaajia kutsun nimillä Hanna ja Emma.

Päädyin valitsemaan haastattelutavaksi avoimen strukturoimattoman haastattelun ja teemahaastattelun välimuodon. Siinä haastatteliija pitää mielessään oman aiheensa ja kuuntelee, mitä toisella on siitä sanottavanaan. (Anttila 2005, 196, 201) Haastattelukysymykset liittyivät *Persona non grata*-prosessiin. Kysyin muun muassa yhteistyön toimivuudesta, ryhmälähtöisyyden toteutumisesta, tekijyyden ja vallan jakaantumisesta prosessissa ja rooleista sekä prosessin aikana esille nousseista osallistujille merkityksellisistä asioista. Käytännössä olin teemoittanut kysymyksiä lähinnä itselleni avuksi yläotsikoihin, joista käsin haastateltavani saivat kertoa vastauksensa vapaasanaisesti ja niin laajasti tai suppeasti kuin halusivat. Esitin haastateltavien kertoman pohjalta heille tarvittaessa lisäkysymyksiä. Tarkoitus oli, että haastattelut pysyisivät keskustelevina. Niin ikään annoin kaikille haastateltaville luonnollisuuden myös nostaa itse esiin asioita ja merkityksiä eli kertoa vapaasti muistakin prosessiin liittyvistä asioista.

Koin avoimen haastattelun hyväksi, koska haastatteluissa lähtökohtani oli toinen osapuoli ja hänen lähestymisnäkökulmansa ja nostamansa merkitykset prosessiin liittyen. En ole rajannut työhöni hyväksyttävää kokemukenttää, vaan olen ottanut huomioon kaikenlaatuiset haastatteluissa esille tulleet kokemukset.

5. KESKEISET KÄSITTEET

Tässä kappaleessa tuon esiin työni kannalta keskeistä teoriaa. Kohtaamiseen liittyvät käsitteet dialogisuus ja dialoginen kasvatustilasto nousevat kokonaisuuden kannalta merkittävään osaan.

5.1 Dialogi

Sana ”dialogi” on johdettu kreikan kielen sanasta *dialegesthai*, joka tarkoittaa ”keskustella”. Sanat dialogi ja dialogisuus juontuvat kreikan kielen sanoista ”*dia*” ja ”*logos*”. Käsite ”*dialogos*” tarkoittaa erillään oloa, mutta myös välissä olevaa. Käsite dialogi ymmärretään perinteisesti kahden tai useamman ihmisen väliseksi keskusteluksi. (Ojanen 2000, 61- 63) Tässä työssäni käytän sanaa dialogi merkitsemään sellaista kanssakäymistä, jossa keskeisellä sijalla on uuden oivaltamisen ja ymmärtämisen mahdollisuus suhteessa maailmaan ja toiseen ihmiseen.

5.2 Dialoginen kasvatustilasto

Pedagogi ja dialogisen kasvatuksen edistäjä Paolo Freire (2005, 99) mainitsee teoksessaan ”Sorrettujen pedagogiikka”, että aito dialogi vaatii syvää uskoa jokaisen ihmisen kykyyn tehdä, uudistaa ja luoda. Se on uskoa jokaisen ihmisen kykyyn muuttua ja kasvaa. Tämä usko ei ole kuitenkaan naiivia, vaan dialoginen ihminen on myös kriittinen ja tietää, että vaikka ihmisillä on voima luoda ja muuttaa maailmaa, konkreettisesti vieraantumisen tilassa ihmisen kyky käyttää tuota voimaa saattaa olla vajavainen. Tämä vajavaisuus ei tuhoa ihmisen uskoa toisiin ihmisiin, vaan se on hänelle haaste, johon on vastattava.

Haluni toimia nimenomaan vankien parissa liittyä ajatukseen siitä, että uskon vilpittömästi jokaisessa ihmisessä olevaan luovuuteen sekä kykyyn kasvaa ja kehittyä. Freiren dialoginen kasvatustilasto ajattelu vastaa hyvin omia ajatuksiani siitä, millaisella filosofialla halusin toimia ryhmän kanssa vankilassa. Freiren mukaan dialogia ei ole ilman toivoa. Toivo kasvaa ihmisen vaivallisuudesta, jonka vuoksi hän suuntautuu maailmaan jatkuvasti uutta etsien pohjimmiltaan aina yhdessä toisten kanssa. Toivottomuus on yksi vaikeuden, maailman kieltämisen ja siitä pakenemisen muoto. (Freire 2005, 100) Vankilassa olevan ihmisen elämäntilanne on minulle mysteeri, enkä koskaan voi sitä täysin ymmärtää. Ajattelen kuitenkin, että ohjaajana voin toimia ikään kuin ulkopuolelta tulevana mahdollistajana sille, että osallistujat voivat löytää ja havaita omia voimavarojaan ja vahvuuksiaan. Tätä kautta he voivat huomata, että he itse ovat oman elämänsä aktiivisia toimijoita ja mahdollisen muutoksensa edistäjiä huolimatta tämänhetkisestä olinpaikastaan ja vangin statuksestaan. Tähän sisältyi ennakoajatus, että osallistujien voimavarat ja itseluottamus saattaisivat olla heikentyneet heidän nykyisen olinpaikkansa ja vangin statuksen johdosta.

Ajattelen, että merkitysten, omien voimavarojen ja vahvuuksien löytäminen voi olla vaikeaa yksin. Toiminta vaatii ohjaajan, mahdollistajan, mutta pohjimmiltaan se tapahtuu dialogissa yhdessä muiden kanssa. Freiren mukaan kohtaamisessa kukaan ei ole täysin tietämätön eikä kukaan täysin viisas. On vain ihmisiä, jotka pyrkivät yhdessä oppimaan enemmän kuin sillä hetkellä tietävät. (Freire 2005, 99)

Ihmiselämä voi kuitenkin olla merkityksellistä vain kommunikaatiossa. Maailman nimeäminen, jossa ihmiset luovat maailmaa jatkuvasti uudelleen, ei voi olla ylimielinen teko. Dialogi on yhteiseen oppimiseen ja toimintaan pyrkivien ihmisten kohtaamista, joka hajoaa, jos sen osapuolet (tai vain yksi heistä) eivät ole nöyriä. Koska dialogi on yhteyttä niiden välillä, jotka nimeävät maailmaa, se ei voi olla tilanne, jossa jotkut nimeävät toisten

puolesta. Se on luovaa toimintaa eikä väline, jolla joku hankkii salakavalasti valtaa toisten yli. (Freire 2005, 97-98) Freiren dialoginen kasvatustilasto antaa työlleni läpileikkauksen siten, että siitä nousee keskeinen filosofiani ja ohjaajan käytäntöni, jolla pyrin toimimaan *Persona non grata* aikana. Peilaan tässä työssäni kautta linjan kokemuksiani ja havaintojani dialogiseen kasvatustilastoon.

5.3 Dialoginen filosofia

Dialogisen filosofian yksi merkittävimmistä ajattelijoista on juutalaissyntyinen Martin Buber (1878-1965). Buberin ajattelun mukaan maailma on ihmiselle kaksitahoinen (*zweifältig*), sillä hänellä on kahdenlainen kommunikatiivinen suhde maailmaan. Buber kuvaa ihmisen kahta eri olemuspuolta käsitteillä Minä-Sinä (*Ich- Du*) ja Minä-Se (*Ich-Es*). Minä- Sinä ja Minä-Se-suhteet viittaavat ihmisen olemukseen silloin, kun hän on jommassa kummassa suhteessa.

Buber kuvaa Minä-Se-suhteeksi tilannetta, jossa ihmisen omat pyrkimykset ja tarpeet tulevat edellä. Sen päämääränä on Minän yksilöllisyys ja se perustuu erillisyyteen ja erotteluun suhteessa toisiin ihmisiin. Minä-Se-suhteessa on kyse ihmisen yksipuolisesta, esineellistävästä, määrittelevästä ja kategorisoivasta suhteesta kaikkeen kohdattuun. Minäkeskeinen subjekti määrittelee kohdatessaan toisen ihmisen välittömästi, pyrkii usein pitämään tilanteen hallinnassaan ja kontrolloimaan tapahtumia. Tällaisessa suhteessa toisen ihmisen toisuus merkitsee hänelle erilaisuutta, jota hän haluaa joko hallita tai voittaa. (Buber 1993, 25; Hankamäki 2008, 54-57)

Buberin mukaan Minä-Sinä- yhteys pyrkii aikaansaamaan tasa-arvoisen dialogisen kohtaamisen toiseen ihmiseen. Minä- Sinä-suhteessa Minä ilmenee persoonana, jolla on omat kokemuksensa, maailmankuva ja arvot. Persona

kykenee asettautumaan yhteyteen muiden persoonien kanssa. Buber kutsuu välitilaksi tilaa, jossa persoonien välinen kohtaaminen mahdollistuu. Yhteisessä välitilassa osapuolet voivat yhdessä ymmärtää toisiaan ja maailmaa. Osapuolet kunnioittavat toistensa toiseutta, erilaisuutta ja antavat tapaamalleen ihmiselle arvon kuuntelemalla ja olemalla aidosti kiinnostuneita toisistaan. Minä-Sinä ja Minä-Se ovat käsitteitä, jotka avaavat ihmisen olemusta ja kohtaamisen asenteita, eikä niillä pyritä kieltämään ihmisen minuutta, jonka kautta ihminen luonnostaan tekee havaintoja ja toimii. Minä-Sinä-suhteeseen ei voi pysähtyä, sillä se muuntuu taas aikanaan muotoon Minä-Se, subjektin ja objektin väliseksi tarkastelusuhteeksi. Ihmisen oleminen on vaihtelua Minä-Sinä-yhteyden ja Minä-Se-suhteen välillä. Minä-Sinä-suhde on kuitenkin alkuperäisempi kuin Minä. Jokainen ihminen on synnynnäisesti Minä-Sinä, sillä esimerkiksi lapsella on voimakkaampi tarve asettua ennemminkin suhteeseen ympäristön kanssa, kuin korostaa omaa erillisyyttään. (Buber 1923, 34, 40, Hankamäki 2008, 54-56, 59,64)

Uuden oivaltamisen ja ymmärtämisen mahdollistuminen vuorovaikutuksessa mahdollistuu Buberin (1923) mukaan Minä-Sinä-suhteessa. Minä-Sinä-suhteella viitataan tilanteeseen, jossa ihminen uskaltaa kohdata toisen ihmisen tasavertaisena yrittämättä vaikuttaa häneen. Toivoin kykeneväni Buberin kuvailemaan dialogisuuteen kohdatessani ryhmäläisiäni prosessin aikana.

Buberin (1923) dialogisen filosofian mukaan kukaan ihminen ei ole puhtaasti joko minäkeskeinen ihminen. Olennaista on se, vallitseeko ihmisessä dialogisesti kohtaava vai kategorisoiva esineellistävä puoli. Kysymys on nähdäkseni siitä, kuinka yksittäinen ihminen näkee toiset ihmiset ja suhtautuu kohdatessaan jotain sellaista uutta ja tavallisuudesta poikkeavaa, johon hän ei ole esimerkiksi omassa elinympäristössään tottunut. Esimerkkinä tällaisesta voisi olla vaikkapa ihmiselle vieraan alakulttuurin edustaja, kuten vanki. Teatteritaiteen tohtori ja näyttelijä Helka-Maria Kinnunen avaa väitöskirjassaan ”Tarinat teatterin taiteellisessa prosessissa”

sosiologi Zygmund Baumanin ajatusta muukalaisuudesta. Sen mukaan muukalainen on jokin tuntematon ja outo, jonka kohtaamme. Dialoginen suhtautuminen outouteen tarkoittaa outouden sallimista, mahdollisuuden ja tilan antamista toiminnalle, jonka ilmeneminen poikkeaa ympäristöstään, sen normeista ja odotuksista. (Kinnunen 2009, 67) Ymmärrän Buberin ja Baumanin ajatukset siten, että ei ole dialogisen kohtaamisen vastaista esimerkiksi aluksi mielessään ihmetellä tai säikähtää ihmistä, joka käyttäytyy poikkeuksellisesti tai poikkeaa siitä, mihin ihminen on tottunut. Kuitenkin jokaiselle ihmiselle täytyisi antaa mahdollisuus tulla kuulluksi, jotta ymmärtäminen mahdollistuisi.

Minua motivoi oppimisen ja uuden ymmärtämisen mahdollisuus suhteessa maailmaan ja toisiin ihmisiin. Buberin (1923) mukaan juuri toiseen ihmiseen eli Sinään liittyvä arvoituksellisuus johdattaa Minän lausumaan Sinä. Buber käyttää tästä käsitettä Sinän kutsu, joka tarkoittaa, että Minä ymmärtää toisen ihmisen alusta alkaen kanssaan tasavertaiseksi ihmiseksi, Sinäksi. Jotta ihminen voi tunnistaa toisen ihmisen Sinäksi, hänen täytyy ensin oivaltaa ja hyväksyä, että jokainen ihminen on itselleen Minä. Sinän kutsu hyväksyy myös erot Minän ja Sinän välillä, mutta katsoo silti kummatkin osapuolet tasavertaisiksi. Professori emerita Sinikka Ojanen lainaa Buberia teoksessaan Ohjauksesta oivallukseen: ”Tarvitsen sinän tullakseni minäksi” (Ojanen 2000, 63).

Pidän dialogista filosofiaa oleellisena ja tärkeänä käsitteenä tämän työni kannalta, sillä se antaa minulle työkaluja avata *Persona non grata* työryhmän ja sen yksilöiden välisen kohtaamisen luonteita. Ymmärrän itsekin paremmin tilanteita ja asioiden syitä ja seuraussuhteita, kun peilaan kohtaamisia dialogisesta filosofiasta kirjoitettuun teoriaan.

6. ESIINNOUSSEET ILMIÖT JA MERKITYKSET

Tässä luvussa nostan esiin haastatteluissa ja *Persona non grata*- projektin aikana itselleni keskeiseksi nousseita asioita, ilmiöitä ja merkityksiä. Näitä ovat muun muassa kokemukset tekijyyden ja vallan jakaantumisesta, kohtaamiseen ja dialogisuuteen liittyvät kysymykset ja osallistujien esiin nostamat merkitykselliset kokemukset. Pohdin tässä luvussa myös työskentelylle asettamieni tavoitteiden toteutumista.

Tutkija ja yhteiskuntatieteiden tohtori Pertti Alasuutari avaa teoksessaan *Laadullinen tutkimus käsitettä interaktio*. Interaktio on tutkittavassa tilanteessa esiintyvien asioiden, kuten perinteisten vuorovaikutussääntöjen ja ihmisten välisten valtasuhteiden, yhteisvaikutuksen tutkimista suhteessa tilanteesta saatuun informaatioon. Interaktionäkökulman ydin on tutkia interaktiotilanteita kokonaisuudessaan. Sen mukaan puhe ja teksti ovat muutakin kuin kommunikation keinoja ja tietoa, sillä ne heijastavat puhujan maailmasuhdetta ja opittuja kulttuurisia malleja. (Alasuutari 1995, 142-144). Tuon interaktionäkökulman esille tässä luvussa, koska se on oleellinen, koska tuodessani esiin haastatteluaineistosta nousseita asioita ja pohtiessani ihmisten välisen kohtaamisen luonnetta pohdin minusta riippuvia ja riippumattomia tekijöitä, joilla on ollut mahdollista merkitystä vuorovaikutustilanteisiin *Persona non grata*- projektin aikana.

Interaktionäkökulma ottaa huomioon kontekstin eli olosuhteet. Tällaisia olosuhteita *Persona non grata*- projektissa olivat muun muassa tila eli vankilamiljö, työryhmä ja sen keskinäiset valtasuhteet. Vangit voidaan myös nähdä alakulttuurina, jolla on mahdollisesti alakulttuurin säännöt. Näiden seikkojen huomioon ottaminen on oleellista, jotta huomioni tilanteiden luonteista olisivat mahdollisimman valideja.

6.1 Rajojen ja kieltojen kentällä tasapainoilu

Kokemuksieni *Persona non grata* –projektin ensimmäisinä viikkoina keskustelu oli vireää ja taiteelliseen vapauteen ei puututtu millään tapaa, kun teimme esimerkiksi improvisointi- tai kirjoitusharjoituksia. Jokainen osallistuja sai vapauden tuottaa mitä tahansa materiaalia. Kun olin järjestänyt materiaalia esitykseksi, Hannan ja Emman tehtäväksi alkoi kuitenkin muotoutua jonkinlaisten kehysten tai rajojen asettaminen ja kertominen. He kertoivat minulle, että joitain kohtausideoita pitää tarkastuttaa johtotasolla ja sen jälkeen vielä mahdollisesti muuttaa. Nämä rajoitukset liittyivät pääasiassa katsojien turvallisuuden takaamiseen. Esitykselle asetettavien rajojen kuuleminen henkilökunnan, pääasiassa Hannan, taholta aiheutti havaintojeni ja haastattelujen mukaan osassa miehistä hetkittäin negatiivisia tunteita. Hanna oli suurimman osan ajasta ainoa ”henkilökunnan ääni” harjoituksissa Emman poissaolojen vuoksi.

Vankilan sääntöjen mukaan vanki ei saa näytellä vartijaa eikä vartija saa tulla nolatuksi tai joutua noloon asemaan esityksessä. Mietin, miksi kuitenkin minun pukeutumiseni esityksen alussa vangin haalareihin on sopivaa? Miksi leikkiaseiden käyttö ei ole esityksessä sallittu, mutta feikkihuumeiden esitleminen tai toisen vangin ”leikisti tappaminen” lavalla on mahdollista? *Persona non gratassa* roolihahmo valmistaa esityksen aikana ”palaa kakusta” eli omenapiirakkaa. Omenapiirakkaa ei saanut tarjota katsojille nautittavaksi esityksen päätteeksi. Miksi miehet kuitenkin saivat itse syödä vangin leipomaa piirakkaa?

Kävin säännöistä ja rajoituksista muutamia keskusteluja apulaisjohtaja Schugk-Laulumaan kanssa. Kerran hän vieraili itse vankiosastolla harjoituksissamme. Hän muun muassa tarkisti sanat ”Tervetuloa Hotelliin”-

laulun osalta ja hyväksyi ne. Henkilökunnan kiinnostus, avoimuus ja keskustelu rajoista vankien edessä oli mielestäni hyvä, koska pääosin rajat ja kiellot olivat erittäin perusteltuja ja liittyivät pääasiassa erilaisten rekvisiittojen käyttämiseen ja esityksen eri osapuolten turvallisuuden takaamiseen.

Vankilan järjestelmä perustuu koviin turvatoimiin ja sen rakenne on väkivaltainen niin vangeille kuin henkilökunnalle (Kurki 2010, 168). Vankilajärjestelmän sisällä on monimutkainen komentoketju, ja tämän ketjun ja sääntöjen kommentointi sekä säännöistä kysyminen henkilökunnalta ja tuntui olevan jossain määrin haastavaa. Sääntöjen asettaminen soti kuitenkin vastaan ajatustani siitä, että jokaisella ihmisellä tulisi olla vapaus ilmaista itseään. Myös esityksellä tulisi olla taiteellinen vapaus. Pyysin selvennyksiä säännöille ja sainkin niitä, mutta mielestäni edelleen osa säännöistä oli ristiriitaisia tai perusteettomia. Mietin jälkepäin, havaitsivatko miehet mielipiteitäni, vaikka en ajatuksiani koskaan heille ääneen todennutkaan. He kuitenkin varmaankin huomasivat minusta halun yrittää ymmärtää ja saada selvennyksiä säännöille.

Yksi työskentelylle asettamani tavoite oli, että teatteriprojekti ja sen aikana syntyvät kokemukset omalta osaltaan mahdollisesti pienentäisivät kuilua vankien ja henkilökunnan välillä ja edistäisivät vuorovaikutusta vankilan arjessa. Hetkittäin tuntui, että vankilan henkilökunnan asettamat rajat ja samaan aikaan vankilan ja henkilökunnan välisen vuorovaikutuksen edistäminen ovat jossain määrin keskenään ristiriitaisia tavoitteita. Näiden tavoitteiden mahdollistuminen yhdessä projektissa tuntui haastavalta saavuttaa. Vankilan henkilökunnan jäsenten tulee olla lojaaleja työnantajalleen, vankilan johdolle. Se on reunaehto, jonka rajoissa henkilökunta työskentelee ja vangit ovat jatkuvasti tietoisia tästä asiasta. Kuitenkin tämä henkilökunnan vaikutus vankien työskentelyyn nousee vain yhdeltä haastateltavista.

6.2 Erityisryhmä vai ainulaatuinen ryhmä?

Harjoituskerrat tiivistyivät ja pitenivät viimeisten viikkojen aikana. Olin järjestänyt muutamat lisäharjoitukset viimeisille viikoille. Huomasin selvästi, että viimeiset kaksi viikkoa harjoituspäivät olivat erityisesti miehille väsyttävän pitkiä. Hanna totesi kahden viimeisen viikon aikana minulle, että päivät alkavat olla liian pitkiä miehille. Päivät olivat kuulemma pidempiä, kuin vankilan työtoiminnassa yleensä. Tällöin aloin miettiä muutamaa otteeseen, työskentelenkö erityisryhmän kanssa ja mitä reunaehtoja tämä asettaa työskentelylleni. Miten määritellä tai tunnistaa joku erityisoppilaaksi, ja mihin rajat vedetään?

Tero koki prosessin jossain määrin henkisesti raskaasti. Hän toteaa vankilassa miesten olevan lojaaleja toisilleen siinä mielessä, että yhden turhautuessa tai väsyessä muut mukailevat.

Tero: Koko prosessi meni hyvin purkkiin. Henkisesti se oli raskasta, mutta hyvä mieli siitä jäi. Sellasia filiksiä, että ahaa, näissäkin olosuhteissa on tärkeä. Näissä olosuhteissa ei yleensä oo henkisesti raskasta. Me käytiin niin tuhottoman monia kertaa samoja asioita läpi, että se oli raskasta. Ei mikään muu. Totta kai siitä oli hyötyä meille kaikille. Sanotaan näin, että henkisellä tasolla me oltais saatu nopeemmin kasaan (...) Samoja asioita, samoja asioita. Se meni vähän pipariks, silloin joka mies alko vähän löysäämään, et ei täst tuu mitään.

Minä: Nii, oliks se vastareaktio?

Tero: Joo, oli. Se oli vastareaktio. Se tuli niinku automaattisesti, sille ei vaan voi mitään. Ja sitte näis olosuhteis, ku on, ni toimii kokonaisuus. Jos yhdellä miehellä menee hermot, ni ei siin muut miehet enää ala tekee sit yhtää mitään, se on silloin kaikilla poks.

Minä: Se on ryhmäilmiö myös?

Tero: Niin. Jos yhel rupee nyppii tuol päässä ni monen monta kertaa, kuka meistä millonkin. Varsinkin jos mulla meni hermot,

mä en jaksa tätä hommaa, ni sen huomaa näissä kavereissa saman tien. Vaikkei ne sano sitä. Täällähän me mennään joka mies menee siitä rimasta mikä on matalin. Sillon ne muutki aattelee, että eihän me aleta omia hermoja syömään.

Mietin harjoitusprosessin loppuaikoina ja prosessin jälkeen, oliko prosessi henkisesti joillekin ryhmäläisille liian rankka ja vaadinko minä ohjaajana paikoitellen liikaa. Tätä ajatustani edesauttoi myös se, että Jari retkahti pari viikkoa ennen ensi-iltaa käyttämään huumeita. Tämän vuoksi hänet melkein siirrettiin johtoportaan toimesta ulos projektista. Mietin johtuiko retkahtaminen osin projektin aiheuttamasta henkisestä kuormituksesta, sillä hän oli havaintojeni mukaan harjoitusprosessin aikana hetkittäin erittäin epävarma itsestään ja otti kehittäväksi tarkoitetun palautteen usein melko raskaasti, raskaammin kuin muut ryhmäläiset. Toisaalta hän mainitsi useaan otteeseen minulle, miten kovasti halusi olla prosessissa mukana.

Annukka: Meinasit jäädä ulos projektista. Koitko sää, että tää oli jotenki henkisesti rankkaa?

Jari: Ei tää niinko henkisesti rankkaa ollu, mut sit ku täällä tapahtuu niinko sellasii talon sisäsi. Et välillä on huonoi päiviä, välil on pahoi päiviä, mut niinko sit mun luonne on sellai niinku tiäksä... mä sanon mä en lähe, ni mä en sillon lähe. Mut sit taas parin tunnin pääst, et sit tuunki.

Kuulin Jarilta esityksien jälkeen, kun asia tuli uudelleen puheeksi, että prosessin aikainen retkahtaminen johtui siitä, että hän oli harjoitusprosessin loppuaikoina päässyt pitkästä ajasta lomalle siviiliin viikonlopuksi. Emma näki henkisen kuormituksen pääosin positiivisena ja ihmistä kehittävästä asiana.

Annukka: Jossain vaiheessa tuli ilmi, että oli aika pitkiä päiviä. Onks sun mielestä... oliko sellasta vaaraa, että tää kaikki leviää käteen, että ne miehet ei kestä sitä stressiä?

Emma: Ei mulla tullu sellasta mieleen, ei mulla tullu hetkeekään, että menis homma plörinäksi. (...) Mutta se motivaatio, kun saatiin sitten tietysti talon johdolle puhuttua, että hän (Jari) pystyy jatkaa ja sitten hänen oma motivaationsa, et hän saa niinku hoitaa tän. Koska tietenkin se vaara ois voinu olla, että hän ois voinu sanoo, niinku ”antaa sit olla”, mut siinäkään kohtaan ei, vaan päinvastoin, että sais niinku mukaan siihen... pääsis vielä. (...) Sittenhän sekin, että sehän on vaan luonnollista, että joskus tulee niinku väsy. Se on useimmiten fyysistä, niinku nää harjoituksetkin oli, mutta nyt kun pitää korvien välissä työstää. Mulla on jotenkin tunne, et se on sellasta hyvää väsymistä, et jotenkin saa sellasen kuvan, et ku sä teet esimerkiks siviilissä jotain juttua mä voisin helposti kuvitella, joutuuhan sitä, pitää vaan jaksaa tai sitoutua. Se oli vaan sellast fyysistä väsymistä.

Annukka: Kuinka pitkiä päiviä heillä on?

Emma: 7,5 tunnin päiviä. Se riippuu työpisteestä sitten miten työt on jaoteltu. Nyt on miehet oikeesti väsyneitä, on puristanu ittestänsä. Mun mielestä sekin on hyvä kokemus, että tää on tällasta ja nyt väsyttää.

Kasvatustieteen tohtori Simo Vehmas pohtii teoksessaan *Vammaisuus: Johdatus historiaan teoriaan ja etiikkaan poikkeavuuden ja vammaisuuden käsitteitä* (Vehmas, 2005.) Poikkeavuuden ratkaisevat ja määrittävät yksilön ominaisuuksien sijaan yhteiskunnan eri rakenteet, käytännöt ja tilanteet. Vehmas kysyy, tulisiko poikkeavien tai vammaisten sijaan sittenkin puhua yksilöllisistä ja ainutkertaisista ihmisistä? Erityinen tarve heijastaa jotain ei-toivottavaa, huonoa ja vahingollista, joka erityisopetuksessa pyritään korjaamaan, tekemään tavalliseksi eli hyväksi – kysymyksessä on siis patologisen tilan korjaaminen. (Vehmas 2005, 100)

Itse olen yhä kallistuneempi siihen ajatusmalliin, että yhteiskunta määrittelee poikkeavuuden. Juttelimme asiasta teatteripedagogiikan opintoihin kuuluvan

”Erityispedagogiikan perusteet”- kurssilla helmikuussa 2013. Tuolloin kurssin vastuopettaja ja tohtorikoulutettava Tuulikki Laes esitti kysymyksen oppilaan arviointikriteereistä. Miksi emme asettaisi arvioinnin skaalaa suhteessa oppilaaseen tai ihmiseen itseensä? Paljonko hän on kehittynyt ja oppinut suhteessa omaan itseensä? Oppimista ei voi eikä tulisi mitata vain suhteessa johonkin yleisesti hyväksytyyn standardiin.

Olin jo keväällä 2013 teatteripedagogiikan maisteriohjelman perusharjoittelua tehdessäni saanut ehdotuksen muutamilta teatteri- ja tanssipedagogiikan lehtoreilta, että minun olisi hyvä ottaa ennakkoon hiukan selvää ryhmästä, jonka kanssa tulen työskentelemään. Emme tuolloin kollegani Soja Heinon kanssa kuitenkaan toimineet tämän ehdotuksen mukaisesti. Koin sen jälkeenpäinkin hyväksi ratkaisuksi, sillä sitä kautta kykenin uskoakseni paremmin kohtaamaan ryhmän. Jos olisin tiennyt etukäteen ryhmäläisistä asioita, esimerkiksi diagnooseja vangeilla olevista mahdollisista psyykkisistä sairauksista tai riippuvuuksista, niin olisin ehkä alkanut liiaksi huomioimaan näitä seikkoja esimerkiksi harjoitteiden valinnassa ja ennakkotieto olisi saattanut vaikuttaa muuhunkin toimintaani. Olisin esimerkiksi saattanut rajata jotakin harjoitteita pois ajatellen tai peläten niiden olevan liian haastavia joillekin ryhmäläisille.

Ajattelen, että myös *Persona non grata*n kohdalla minun oli helpompi lähteä avoimin mielin yhteiseen työskentelyyn ja huomioida ryhmäläiset keskenään mahdollisimman tasa-arvoisesti, kun en tiennyt heidän taustojaan. Jos minun olisi ollut työskentelyni kannalta olennaista tietää ryhmän jäsenistä jotakin huomionarvoista, niin uskon, että vankilan henkilökunta olisi kertonut sen minulle etukäteen. Olen tyytyväinen, että pysyin päätöksessäni olla ottamatta osallistujien taustasta mitään selvää etukäteen tai prosessin aikana, sillä uskon, että se auttoi dialogisuuden toteutumisessa.

6.3 Kokemuksia tekijyyden ja vallan jakaantumisesta

Foucault oli erityisen kiinnostunut ryhmien välisistä mikrotason valtasuhteista, jotka hän näki osittain myös identiteettiä määrittävinä vuorovaikutussuhteina. Hän määritteli vallan mikrofysiikkaa käytännöiksi, joiden avulla ihmisistä tehdään kurinalaisia ruumiita. Hierarkkinen valvonta, yksilöiden erottelu ajassa ja paikassa, normaalistava rangaistus (poikkeavuuden rankaiseminen), vallan kohteena olevien monipuolinen tutkiminen ja saadun tiedon arkistointi ovat keskeinen osa tätä mikrofysiikkaa. Vanki objektoituu yhä tarkemmin tunnettavaksi ja tutkittavaksi yksilöksi: kirjataan vankien elämäntietoa, millainen on hänen yhteiskunnallinen taustansa, entä saamansa kasvatusta, millaista elämää hän on viettänyt ja niin edelleen. Kaikesta tästä tiedosta on tullut vankien moraalisen luokittelun perusta. Tämä vankiloitten normatiivinen valta muokkaa erilaisin mekanismein ihmisruumista toimimaan toivotulla tavalla. Valta ja tieto kuuluvat yhteen: Valta sekä edellyttää että tuottaa tietoa. (Alhanen 2007, 110-111; Foucault 1978.)

Foucaultin mukaan mikrotason valtamekanismit, esimerkiksi vankilan ja mielisairaalan kaltaisissa laitoksissa syntyneet valtasuhteet ovat perusta, joihin suuret valtastrategiat nojautuvat, vaikkakin joskus esiintyy myös vastakkaista liikettä. Foucault'n esimerkki tästä kehityksestä on panoptikon, vankiloissa, sairaaloissa, armeijoissa ja tehtaissa kehitetty ja sovellettu valtaverkosto, jossa yksi tai muutama yksilö voi jatkuvasti tarkkailla paljon suurempaa joukkoa. Suuremman ihmisjoukon jäsenet ovat eristyksissä toisistaan ja samalla kaiken aikaa tarkkailijan näkyvillä. Esimerkiksi vankiloissa sellit järjestettiin kehämäisesti keskustornin ympärille siten, että tornin puoleisella sellin seinustalla on kalterit umpinaisen seinän sijasta.

Tämän järjestelmän mielenkiintoisin piirre on jatkuvan valvonnan vaikutus valvottuihin. Heidän voi olettaa sisäistävän valvojan katseen ja siten valvojan itse itseään. Lisäksi myös valvojaa valvotaan; jos hän laiminlyö velvollisuutensa ja verkosto hajoaa, hän kärsii ensimmäisenä. Kysymys ei ole vallasta, joka olisi kokonaan yhden ihmisen käsissä ja jota tämä yksilö voisi harjoittaa täydellisesti. Kyse on koneesta, johon kaikki ovat jääneet kiinni, niin vallan harjoittajat kuin vallan harjoituksen kohteetkin. Foucaultin mukaan modernin yhteiskunnan tärkein piirre onkin sen panoptisuus, eli jokaista valvotaan ilman että kukaan valvoisi kaikkia. (Foucault 1978; Alhanen 2007, 110-111)

Valtasuhteita on olemassa aina ja kaikissa vuorovaikutustilanteissa. Ihmiset eivät ole toisistaan irrallisia, joten he vaikuttavat toisiinsa. Ryhmän valtasuhteet kertovat ryhmän jäsenten välisestä vaikuttamisesta ja vaikutusyriyksistä sekä erilaisista henkilöiden välisistä riippuvuuksista. Ryhmässä esiintyy erilaisia rooleja ja niihin sisältyy valtaa enemmän tai vähemmän. (Niemi 2004, 120) Olisin voinut kirjoittaa työni myös vallankäytön näkökulmasta läpikantavana teemana. Ennakoon mietin, että henkilökunnan mukanaolo saattaisi jakaa osallistujat ikään kuin kahteen leiriin, henkilökuntaan ja vankeihin. Valta nousi hieman yllättäen kuitenkin vain pieneen osaan haastattelumateriaalista. Vallan käyttö ei myöskään omien havaintojeni ja kokemuksieni mukaan ollut erityisen näkyvässä asemassa työryhmän jäsenten välisessä vuorovaikutuksessa *Persona non grata*-projektin aikana. Yksi haastateltava koki, että henkilökunnan läsnäololla oli vaikutusta siihen, millaisia asioita hän jakoi tai toi prosessin aikana esille. Osa haastateltavista toi yleisemmällä, koko vankilayhteisöä kattavalla tasolla vankilajärjestelmän hierarkisuutta ja vankilan henkilökunnan vallankäyttöä esille. Yksi henkilökunnan jäsen nimeää itsensä haastattelussa henkilöksi, joka toisinaan ”ampui ideat alas” prosessin aikana.

Annukka: Miten tekijyys jakaantui prosessissa? Saiko joku tilaa tuoda enemmän omia ajatuksia vai kuunneltiin susta kaikkia?

Riku: Aikalailla tasan kuitenkin jokainen osallistua tohon. Siis ainoa mikä on vähän sumeeks jääny, ni itteni osuus tähän. Et tavallaan koen olleeni vähä joka jutussa mukana niinku suunnittelemassa tai ainaki jotenkin miettimäs tai ehdottamassa.

Riku ja Matti kertoivat haastatteluissa, että he olivat erityisen aktiivisesti mukana ideoimassa ja työstämässä esitystä.

Riku: Sellasissa tilanteissa mä oon ollu eniten itte äänessä. Voi olla, että oon saattanu marssia jopa joittenki yli siinä huomaamattani tai sillee. Mutta toisaalta eipä kukaan oo ääneen purnannukkaan.

Annukka: Miten sää koit että nää työskentelyroolit meni tässä prosessissa? Oliko tasa-arvoinen? Kuultiinko susta kaikkia?

Matti: Ainaki ite koitin kauheesti tuputtaa kaikkea. Osa niist tuli, osa ei. Kaikki kai tossa oli suuna päänä.

Annukka: Millasta sulla on ollu ryhmäs?

Matti: Luontevaa koko aika.

Jari koki, että hän siirsi joitain tehtäviä eteenpäin muille, koska ei tarpeeksi luottanut siihen, että hän voisi itsenäisesti hoitaa tehtävän loppuun.

Annukka: Miten sää koit sun roolin ryhmässä?

Jari: Ideoin büsejä ja heitin eteenpäin niinku, et mulla loppu ajatusmaailma tähän. Jollaki toisella on vähä enemmän... Tiäks sä, ei varmaan luota, et saaks sä tästä jotain. Et siirtää sen vastuun niinko toiselle.

Prosessin alussa kaikki työryhmän jäsenet olivat havaintojeni mukaan todella tasaisesti ja yhtä aktiivisesti mukana suunnittelemassa ja ideoimassa. Matin

tultua ryhmään mukaan Riku ja Matti olivat havaintojeni mukaan ryhmästä aktiivisimmin ehdottamassa ideoita esitykseen.

Hanna: Siinä oli muutama sellanen, jolla oli tosi selkeitä ne ideat. Ne sano ne ääneen. Ne oli siinä vaiheessa jo toteuttamiskelpoisia. Ne osas ne päässänsä ajatella niin pitkälle, että osas kertoa ne sellasina valmiina kohtauksina ja muut oli sillaa, et tää kuulostaa hyvältä ja meni siinä mukana.

Vaikka ryhmässä oli kaksi aktiivisempaa jäsentä, niin kenenkään ryhmäläisten ideoita ei kokemukseni ja havaintojeni mukaan syrjitty, vaan kaikkien ideoita kuunneltiin. Matin tullessa mukaan prosessiin havaintojeni mukaan Teron ja Jarin rooli ideoinnissa saattoi hiukan pienentyä hetkellisesti. Havaintojeni mukaan he esittivät omia ideoitaan hiukan aikaisempaa vähemmän. Tosin siinä vaiheessa, kun aloimme tehdä läpimenoja ja minulle ohjaajana tuli vielä aiempaa lisää vastuuta, suhteet nähdäkseni taas tasoittuivat. Havaintojeni ja haastattelujen pohjalta tuntuu, että miehet kykenivät hyvään yhteistyöhön prosessin aikana.

Kysyin haastatteluissa myös miesten keskinäisistä valtasuhteista. Kukaan osallistujista ei tuonut haastatteluissa vankien välisiä valtasuhteita esille. Mietin, miksi tämä teema loisti niin selkeästi poissaolollaan. Saattaa olla, että kyseessä oli sellainen ryhmä, jonka jäsenet eivät nähneet valtasuhteita olennaiseksi seikaksi kokonaisuuden kannalta. Toisaalta vangit voidaan ajatella ryhmäksi, alakulttuuriksi, jolla on tietyt alakulttuurin säännöt. Voi olla, että miesvanki ei kovin helpolla uskodu naiselle asioista, jotka liittyvät miesten keskinäisiin valtasuhteisiin.

Tero mainitsee miesten keskinäisestä lojaaliuudesta tiukan paikan tullen.

Tero: Ja sitte näis olosuhteis, ku on, ni toimii kokonaisuus. Jos yhellä miehellä menee hermot, ni ei siin muut miehet enää ala tekee sit yhtää mitään, se on sillon kaikilla poks.

Annukka: Se on ryhmäilmiö myös?

Tero: Niin. Jos yhel rupee nyppii tuol päässä ni monen monta kertaa kuka meistä millonkin. Varsinkin jos mulla meni hermot, mä en jaksata tätä hommaa, ni sen huomaa näissä kavereissa saman tien. Vaikkei ne sano sitä. Täällähän me mennään joka mies menee siitä rimasta mikä on matalin. Sillon ne muutki aattelee, että eihän me aleta omia hermoja syömään.

Teron sanat edellisessä kommentissa ”*Sen huomaa näissä kavereissa saman tien. Vaikkei ne sano sitä*” ovat minulle kiinnostavat. Nämä sanavalinnat herättävät minussa ajatuksen jonkinlaisesta vankiyhteisön sisäisestä lojaaliudesta ja yhteisöllisyydestä. Viimeisen puolentoista viikon aikana miehet vaikuttivat turhautuneilta ja väsyneiltä. Harjoituksia oli tiiviisti ja jouduimme toistamaan paljon samoja asioita. Miehet eivät kuitenkaan sanoneet minulle mitään, vaikka aistin selvästi tämän turhautumisen.

Kurki lainaa teoksessaan saksalaista sosiologi Georg Simmeliä, joka näkee että rikollisuudella on erityinen suhde salaisuuteen. Simmelin mukaan salaisuus ei ole aina suorassa suhteessa pahuuteen, mutta pahuus on sitä vastoin suhteessa salaisuuteen. Ryhmässä salaisuus suojelee, kun se perustuu ryhmän jäsenten väliseen luottamukseen. Luotetaan myös siihen, että ryhmän jäsenet vaikenevat. Ryhmäsalaisuus ja siihen kuulumisen vähentävät yksilön eristyneisyyttä ja toimivat psykologisena tukena. Salainen yhteisö on myös erinomainen koulu ryhmän jäsenten väliseen moraaliseen solidaarisuuteen. Salaisuuteen liittyvä ”luottamus” on affektiivinen kategoria ja Simmel tarkastelee tunteita nimenomaan emotionaalisina siteinä ja vuorovaikutuksina. Hän kuvaa ”sisäistä sosiologiaa” eli ihmisten sisäisen vuorovaikutuksen tutkimista ikään kuin ”sielullisena kulkuna”, jossa annetaan ja vastaanotetaan. Simmelin mukaan salaisuuden ryhmässä vallitsee usein tiukka hierarkia, organisaatio ja työnjako. Mielenkiintoista kuitenkin on, että samalla yhteisöissä vallitsee tietty vapauden henki. Salaisen yhteisön tunnusmerkki on autonomia, mutta samalla jäsenillä tulee olla hyvä tietoisuus kuulumisesta yhteisöön. (Kurki 2010, 140-141) He asuivat samalla vankiosastolla ja olivat siis päivittäin yhteydessä toistensa kanssa. Mietin,

oliko miehillä keskenään jonkinasteinen ”salaisuuden ryhmä” siinä mielessä, että miesten kommunikointi vaikutti ulospäin sopuisalta, mutta omien havaintojeni mukaan esimerkiksi miesten työskentelyroolit ja keskinäiset statussuhteensa siirtyivät myös melko suoraan myös *Persona non grata*-esityksen fiktiivisiin rooleihin. Toki miehet olivat itseideoimassa hahmojaan, mutta oli mielenkiintoista huomata, että heidän roolinsa ja etenkin niiden väliset voimasuhteet toistuivat hyvin samankaltaisina esityksessä. Tämä herättää ajatuksen, että onko vankien välinen hierarkia vankilassa niin järkähtämätön, että roolit siirtyvät lavalle asti?

Emma nostaa mielestäni esiin olennaisen asian siitä, että jokaisella ryhmän jäsenellä on erilaisia vahvuuksia, joita he hyödyntävät prosessissa.

Emma: Jokainen on oma ittensä. Jokaisella on omat hyvät ja huonot puolet. Kaikki tällä osastolla asuvat ovat ulospäin suuntautuneita. Heillä on eri vahvuuksia. (...) Osa seuraa yhteiskunnallisia asioita ja pystyy hyvinkin haastaviin keskusteluihin.

Matin mielestä henkilökunnan ääni oli prosessissa vähäisempi kuin miesten.

Annukka: Kuultiinko sun mielest henkilökuntaa?

Matti: Ei. Tai emmä tiä, ehkä vähemmän ku muita. Ainaki siin ku puhuttii jostain. Vähemmistönä siin on ollukki. Yleensä siinä ollu yks paikalla. Siis, että viis muuta ja sitte yks ehkä niinku... Ei sit kuitenkaan mitenkään syrjittykkää.

Matti tuli prosessiin mukaan melkein neljä viikkoa myöhemmin kuin muut. Hän ei siis ollut alun ideointivaiheessa mukana, kun sekä Emma että Hanna olivat mukana. Uskon, että osittain tästä seikasta johtuen hänen kokemuksensa on hiukan erilainen kuin Teron.

Tero näkee yhteistyön sujuneen yllättävän hyvässä yhteisymmärryksessä.

Tero: Kyllä mä yllätyin muutamis tilanteissa, että näinki hyvällä yhteisymmärryksellä saatiin kaikki tehtyä. Meillä oli hyvä yhteisymmärrys. (...) Kyllähän neki anto mielipiteitään ja jos mä oikein muistan, ni ne oli sellasia positiivisia mielipiteitä, jotka saatto tulla esitykseen.

Henkilökunta oli havaintojeni mukaan erityisesti projektin alkuvaiheessa aktiivisena ja tasa-arvoisena toimijana mukana osallistumassa harjoituksiin ja ideoimassa aktiivisesti esityksen tematiikkaa. Jo ennen projektin alkua kävi kuitenkin ilmi, että kaikki projektissa mukana oleva henkilökunnan jäsenet eivät halua jakaa mitään liian henkilökohtaista omasta elämästään. Hanna kommentoi jo ensimmäisten päivien jälkeen minulle, että hän ei halua vangeille käyvän ilmi esimerkiksi joitain hänen yksityiselämänsä liittyviä asioita. Tästä nousee mieleeni, että oliko henkilökunnalla mahdollisuutta tai intressiäkään missään vaiheessa tuoda omia henkilökohtaisempia ajatuksiaan esityksen tematiikkaan liittyen esille, koska he olivat ammattinsa edustajina ja paikalla virkansa puolesta, kuten apulaisjohtaja Westerbackakin oli jo ennen prosessin alkua todennut? Eikö tällöin ole vain todennäköistä, että esitys käsittelee vankeutta nimenomaan pääosin vangin, eikä niinkään henkilökunnan jäsenen henkilökohtaisen mielipiteen näkökulmasta?

Kun aloimme tuottaa materiaalia enemmän, esityksen sisältö ja rakenne alkoi aueta ja oli selvää, että keskeiseksi asiaksi tuli vankilaelämän kommentointi ja stereotyyppien käsittely. Tätä aihetta jo aivan prosessin alussa yksi henkilökunnan jäsen itse ehdotti. Kun aloimme harjoitella kohtauksia, esitys alkoi muotoutua yhä selkeämmin vankien näkökulmasta esitettäväksi, jolloin miesten rooli työryhmässä kasvoi ja henkilökunnalle tuli vähemmän tehtävää. Koen tämän olleen koko ryhmän yhteinen suunta ja tahto. Itse esityksessä vankilan henkilökunnan ääni jäi ensimmäisten viikkojen suunnittelua lukuun ottamatta melko mitättömälle osalle. Jään miettimään, olisiko näitä kahta

asiaa, henkilökunnan ja vankien kokemusta vankilan todellisuudesta mahdollista saada kommunikoidaan prosessin lisäksi itse esityksessä?

Emma joutui olemaan todella paljon pois kokoontumisista. Hänelle muotoutui lopulta monien poissaolojensa, mutta myös työn luonteensa puolesta löyhempi sitoutumisvelvollisuus kuin muille osallistujille. Miehet olivat ryhmässä selkeänä enemmistönä, mikä varmasti vaikutti ryhmädynamiikkaan. Loppuajasta paikalla oli vankien lisäksi pääasiallisesti minä ja Hanna. Lopuksi päätimme, että Emmaa ei nähdä lavalla, koska hän olisi ehtinyt muiden töidensä vuoksi olla riittäväksi harjoituksissa.

Riku: Mä kommentoisin siten, että välillä harmitti paljon se, että kun meiltä vaaditaan tällasii... aina toivotetaan sitä sitoutumista ja lähtökohtana pidetään sitä, että vanki ei osaa sitoutua tai ei halua sitoutua, mitä mä en tiedä mist se johtuu, mut näin on näköjää päätetty. Ja sitten tota kuitenkin sitten jos henkilökunnan väki ketä on mukana, ni jos sattuu sillee, et syystä tai toisesta pääsee huonosti osallistumaan, olemaan läsnä, ni ehkä sellasia asioita pitäis etukäteen miettiä. Niin jos on vaarana, et pääsee olemaan huonosti läsnä, ni eikä ei pitäis sitte ottaa vastuulleen kautta sitoutuu sellaseen hommaan, koska se ei vaan näytä eikä tunnu hyvältä muista, vaikka se oiski henkilökunnan jäsen, joka ei vaikuta sitoutuneelta. Sitte tota mua jonku verran häittä, ku jossain vaiheessa oli sellanen filis, että henkilökunnan puolelta meitä oltiin suorastaan käyttämässä tuolla eikä sillee, että oltas oltu mukana tuossa teatterihommassa vaan, että oltii mukana siks, että tarkkaillaan ja ollaa salapoliisina.

Annukka: Mistä sulle tuli sellanen olo? Osaatko kertoa?

Riku: Se oli yks sellanen tota, mä en tiedä vielä tänä päivänäkää mikä oli niinku totuus siinä tilanteesta... mut silloin ku toi Jari heitti tsoukilla, että se on pihalla tai näin, ni Hanna otti sen niinku sillee vakavasti, vaikka varmasti pitäis ymmärtää, et se on niinku vitsiks tarkotettu. Sitte ruokiksella jätkä viiään ylimääräseen kusikokeeseen, vaikka meillä on aina aamusin täällä kusikokeet. Niin tota. Must se oli väärin monella tapaa. Tollaset vähän nakertaa sitte.

Kysyin miehiltä, mikä merkitys oli sillä, että henkilökunnasta oli mukana ihminen, jota ei tuntenut etukäteen?

Riku: Sopi hyvin, et oli täysin tuntematon naama. Vähän se tietenki syö sillee, et kaikki on niin helvetin kankeeta. Et ois hyvä, et ois vähän vapauksia säätää justiin liittyen sit ihan mihin vaan rekvisiittaa tai näihin. Kaikki menee edelleen sen kankeen vankilakomentoketjun kautta, niin ni tota kyl mä sen ymmärrän. Me ollaa vankilassa ja meille pitää olla helvetin tiukat tietyt säännöt, öö...

Annukka: Vaikuttiko se johonki mitä sä esimerkiksi puhuit? Tai mitä asioita sä toit esille?

Riku: En mä oikeen tiää. Voi olla, että jossain kohtaan niinku esimerkiks sulle ois voinu kertoa jotenkin erilailla, jos kysyit jotain niinku, et mikä liittyy rikoksiin tai rikollisiin. Erityyppisiä esimerkkejä kertoo. Mut ku ei voi kaikista asioista puhua mitä on ehkä tapahtunu jossain tai minkätyyppisiä jotkut tilanteet nyt on, ku tietää, et näillä on kuitenkin velvollisuus raportoida kaikki vähänki sellanen info, mikä nyt saattaa kuulostaa epämääräselä. Tietty varaus siinä on kokoajan. Sinipukuset vastaan me kuitenkin.

Annukka: Onks se nimenomaan vastaan?

Riku: On se sillee vastaa, et ku miten sen nyt sanois. Näil on kuitenkin absoluuttinen valta meihin jokaisella työntekijällä täällä. Jokainen näistä voi halutessaan niinku huonontaa meidän vankien elämää jollain tapaa. Ja sitten... ja koska toi on fakta. Ja miten sen nyt sanoin... vanginvartijalta ei vaadita läheskään yhtä sääntillistä elämäntyyliä ja -katsomusta ku vangilta, mikä on mun mielestä jonkinlainen paradoksi, ku noiltahan pitäs nimenomaan vaatia nuhteetonta elämää.

Riku kokee, että hän ei ole voinut vapaasti puhua kaikista asioista prosessin aikana. Hän kuvaa mielestäni samaa ilmiötä, josta Foucault puhuu edellä, eli valvonnan jatkuvaa vaikutusta valvottuihin. Valvottujen voidaan olettaa sisäistää valvonnan kohteena oleminen ja seurauksena tästä on, että valvotut alkavat valvomaan itse itsensä. Foucault kuvaa valtasuhdetta ”toimintaan kohdistuvaksi toiminnaksi”. Hänen mukaansa vallan käytössä on kyse

kamppailusta eri osapuolten välillä. Valtasuhteessa toinen osapuoli pyrkii ohjaamaan toisen toimintaa tiettyjen päämäärien mukaisesti. Esimerkiksi vankilassa vartijoiden ja vankien välinen valtasuhde on juuri toiminnan ohjaamista. Kuitenkin vapaus on Foucaultille valtasuhteen välttämätön edellytys: vallan kohteella on mahdollisuus toimia myös toisin kuin vallanharjoittaja haluaa. Valtasuhde ei siis koskaan ole staattinen ja vakiintunut asetelma, vaan vallasta kamppaillaan jatkuvasti. (Alhanen 2007, 122.)

Matin mukaan henkilökunnan läsnäolo ei vaikuttanut häneen.

Annukka: Miten henkilökunnan mukanaolo vaikutti suhun?

Matti: Ei mitenkään.

Kun esitysmateriaalia alettiin järjestää, Emman ja Hannan rooli muuttui siten, että heistä tuli selvemmin rajojen ja kehysten asettajia.

Annukka: Miten tekijyys jakaantui prosessissa? Saiko joku tilaa tuoda enemmän omia ajatuksia vai kuunneltiinko susta kaikkia?

Emma: Siis joo. Kyllä koitti niitä omia juttujansa sitten, itekki huomasi, et täytyy ottaa tiettyjä lainalaisuuksia huomioon mitä voi tehdä ja niitä niinku kysyttiin siite, että mikä on niinku sopivaa. Ettei tuu... sitten sillai mee överiks, että siitä saa jonku sellasen negatiivisen kuvan, että mitä tällastakin. Nythän palautehan on ollu sitten hyvää.

Hanna toteaa, että hän joutui ottaa jossain määrin roolin, jossa loi rajoja ja kertoi, mikä on mahdollista ja mikä ei.

Hanna: Tietysti mä joudun siite ottaa sen roolin, että jokka himmas siinä, että mikä on mahdollista ja mikä ei. Että ehkä mulla oli siinä mielessä iso rooli ja mä olin siite aina se, joka ampu sen ajatuksen alas (naurua). Mutta tota siitä sen takia ehkä mullakin oli aika niinkun päättävä rooli siinä mielessä, että mä ehkä ehkä loin ne rajat. Mut kyl mun mielestä ne miehet aika

hyvin aika paljon niitä kohtauksia ja noita sitte itse ideoi ja keksi. Ryhmässä ottavat sitte aina sen roolin, jonka ne ite haluaa omaksua.

Henkilökunnan mukanaolo omasta ammattiroolistaan käsin on yksi dialogisuuden mahdollisuutta ja täyttää taiteellista vapautta haastava tekijä. Organisaation luonteen vuoksi henkilökunnan jäsenet ovat enemmän tai vähemmän mukana prosessissa ammattiroolistaan käsin. Henkilökunnan jäsenten tulee olla lojaaleja työnantajalleen ja he ovat velvoitettuja raportoimaan myös joitakin osastolla tapahtuneita asioita eteenpäin, mikäli tilanne niin vaatii. Vangit ovat tästä tietoisia. Jokainen mies on myös kokenut henkilökunnan mukanaolon eri tavoin; Matti sanoo, ettei se ole vaikuttanut millään tavalla hänen omaan toimintaansa, Tero on yllättynyt siitä, kuinka hyvin yhteistyö sujui, Riku kokee henkilökunnan läsnäolon joltain osin rajoittaneen osallistumistaan ja Jarin oma suhtautuminen henkilökuntaan on joltain osin muuttunut positiiviseen suuntaan.

Vankilaorganisaatio ei kokemuksieni mukaan tuntuvasti vaikuttanut esityksen materiaalinkeruuvaiheeseen. Säännöt eivät tulleet keskusteluiden, ideoinnin tai materiaalin työstämisen tielle. Vankilan säännöistä alettiin kuitenkin keskustella vasta, kun olin koonnut ja järjestänyt esitysmateriaalin, ja esitystä alettiin harjoitella kokonaisuutena. Toki henkilökunnan läsnäolo on jollain asteella vaikuttanut siihen, mitä asioita esimerkiksi rikollisuuteen tai rikoksiin liittyen osallistujat voivat nostaa esille, kuten Riku haastattelussa nostaa esiin. Kun aloimme tehdä yleisöllisiä läpimenoja, esitys alkoi toimia ja työryhmä sai positiivista palautetta esityksestä. Kokemuksieni mukaan koko työryhmä alkoi viimeistään tässä vaiheessa uskoa esitykseen ja se lähensi ryhmää kokemuksieni mukaan uudelleen.

Jari: Täällä ois voinnu koska vaan millon vaan napsauttaa sormia ja sanoo, et emmä tuu siihen esitykseen. Voi olla, et se vaara oli varmaan lähinnä mun kohalla, mutta sillon mulla tuli niinko mieleen, et kyl mä uskallan tehdä sen niinkö loppuun

saakka. Tossa oli nii hyvä ryhmä ja niin hyvä henki, ettei siin sit enää sellasta vaaraa ollu.

Koin, että prosessin aika syntyi paljon hyvää keskustelua, uusia oivalluksia, jakamista ja ideoita. Osa keskustelujen sisällöistä oli erityislaatuista juuri sen takia, että työryhmässä oli sekä vankeja että henkilökuntaa. Kuinka usein vanki ja henkilökunnan jäsen ovat esimerkiksi vankila-arjessa keskustelemassa asioista, jotka eivät jotenkin liity vankiin kohdistuviin toimenpiteisiin tai hänen muutoin hänen tilanteeseensa? Prosessin aikana käytiin välillä myös keskustelua, jossa osapuolet olivat eri mieltä jostakin asiasta. Oli mielestäni tärkeää, että vangit ja henkilökunta kuuluivat toistensa ajatuksia ja ilmaisivat mielipiteitään. Oli myös upeaa nähdä henkilökunnan ja vankien heittäytyvän erilaisiin tehtäviin, improvisoivan, nauravan ja jakavan kokemuksia yhdessä. Se, että yhteinen fokus oli nyt jossain vankilan arjen ylittävässä asiassa, on mielestäni jo itsessään merkityksellistä.

Haastatteluista nousi myös positiivisia kokemuksia yhdessä työskentelystä. Ajattelen, että tällainen vankila-arjen ylittävä kommunikointi voi parhaimmassa tapauksessa vähitellen lisätä ymmärrystä kummankin osapuolen välillä, mikäli keskustelu on rakentavaa. Omien kokemuksieni ja havaintojen mukaan keskustelu pysyi *Persona non grata*-projektin aikana pääosin kuuntelevana, rakentavana ja toista osapuolta arvostavana. Jos peilaan koko prosessia, niin työskentely tapahtui jopa poikkeuksellisen hyvässä yhteisymmärryksessä verraten esimerkiksi joihinkin muihin kokemuksiini ryhmälähtöisistä taiteellisista projekteista. Vallankäytön teema ei noussut keskeiseksi teemaksi työssäni. Mielestäni on myös hedelmällisempää ja eteenpäin vievää kirjoittaa siitä, mitä voimme asettaa yhteisten pohdintojen alle, mistä voimme keskustella ja mikä meitä yhdistää.

6.4 Dialogisuuden mahdollisuus

Asetin ennen prosessia yhdeksi tavoitteeksi ohjaajien ja henkilökunnan välisen dialogisuuden mahdollistumisen. Kokemuksieni, havaintojeni ja haastattelujen perusteella tämä tavoite toteutui ainakin hetkittäin.

Dialogisen filosofian mukaan ihmiset haluavat yleensä tulla kuulluiksi sellaisina kuin ovat. Dialoginen filosofia tarjoaa ihmiselle mahdollisuuden puhua ja tulla ymmärretyksi omana itsenään. Tämä mahdollisuus tarkoittaa nimenomaan pakottomuutta ja vapautta puhua asioista, joista ihminen kokee itse tarpeelliseksi puhua. Keskustelukumppania ei tulisi johdatella, manipuloida, tai suostutella puhumaan joistain tietyistä asioista, mutta voidaan kuitenkin tarjota keskustelun suuntia, etäisyyksiä ja asteita.

(Hankamäki 2008, 226–227)

Kuinka sitten havainnoida ja arvioida dialogisuuden toteutumista työpajojen aikana? Dialogisen filosofian mukaan oleellista olisi tulkita kulloisenkin vuorovaikutussuhteen osapuolten, subjektin ja objektin sijasta itse kanssakäymistilannetta (Hankamäki 2008, 165, 54). Hankamäen mukaan ihmisen ja yksilön inhimillinen kokemus ovat tutkimukselle arvoituksellisia ja selittämättömiä. Tutkimusta on kuitenkin mahdollista tehdä omista havainnoistaan ja kokemuksistaan käsin. Situationaalisuudella eli elämäntilanteisuudella tarkoitetaan ihmisen kietoutuneisuutta todellisuuteen oman elämäntilanteensa kautta ja mukaisesti. Situaatio on ihmisen ainutkertainen elämäntilanteisuus ja se on yhtä alkuperäistä kuin keho ja tajuntakin. (Rauhala 1993, 35, 40) Ainut keinoni havainnoida dialogisuutta on siis mahdollisimman rehellisesti ja puolueettomasti omasta situaatiostani käsin.

Ryhmälähtöinen työskentelytapa edisti kokemuksieni mukaan dialogisuutta. Ohjaajan voi joskus olla vaikea huomata, milloin esimerkiksi keskustelu menee jonkun ihmisen taholta liian henkilökohtaiselle intiimille alueelle.

Ajattelin prosessin aikana käydyistä keskusteluista siten, että mikä tahansa asia tai aihe saattaa olla kipeä kenelle tahansa ihmiselle, missä tahansa muussakin ryhmässä kuin vankilakontekstissa, sillä emme voi koskaan tietää ja kokonaan tavoittaa toisen ihmisen kokemusta. Ajattelen siten, että ihminen osaa yleensä itse suojata itseään. Jos jokin käsiteltävillä oleva asia aktivoi liikaa sellaista aluetta, mitä ihminen ei halua käsitellä, niin ihmisellä on itsellään vastuu ja vapaus jättäytyä jostakin harjoitteesta pois tai ottaa etäisyyttä asiaan. Ihminen voi mitoittaa jonkin tehtävän tai asian käsittelyn itselleen omilla valinnoillaan sopivaksi. Toin tämän mahdollisuuden ensimmäisessä tapaamisessa esille kertomalla, että toiminta on ryhmälähtöistä, työroolit ovat joustavat eikä kaikkeen tekemiseen ei ole pakko osallistua. Kuten Freire toteaa: ”Aito osallisuus tuo mukanaan valinnan vapauden” (2005, 187). Toisaalta ymmärsin prosessin aikana, että tämä kyky mitoittaa tehtävät itselleen sopiviksi saattaa olla joillakin yksilöillä heikentynyt.

Filosofian tohtori, filosofi Jukka Hankamäen (2004, 226 – 227) mukaan dialogiseen toimintaan kuuluu, että käyty dialogi on luonteeltaan tunnustuksellista. Tunnustuksellisessa puheessa ihminen kertoo vuorovaikutuksellisessa tilanteessa jostakin itselleen tärkeästä asiasta, josta hän ei muuten kertoisi. Tunnustuksellinen puhe edellyttää kahden ihmisen välistä luottamusta. Luottamus ihmisten välillä syntyy ja vallitsee sen paremmin, mitä pienempi ryhmä on, joten on eduksi, mikäli vuorovaikutuksellisessa tilanteessa on vain kaksi ihmistä. Uskon, että luottamuksellisuuden syntymisessä ryhmän koolla on merkitystä siinä mielessä, että on helpompaa mitä pienempi ryhmä on. Dialogisuuden eräänä tavoitteena on että puhujan ja kuulijan välillä vallitsee luottamus ja kumppanuus. Jari oli kirjoittanut omasta aloitteestaan oman tarinansa vankilaan päätymisestä ja mainitsi tästä eräänä aamuna ennen harjoitusten alkua minulle. Hänellä oli tarina paperilla mukana. Ehdotin, että hän kertoo tarinan minulle ensin kahden kesken. Vielä samana päivänä Jari kertoi minulle sellissään oman tarinansa, jonka hän jakoi myöhemmin esityksessä.

Uskon, että ilman jonkinasteista luottamusta välillämme hän tuskin olisi koskaan edes kertonut kirjoittamastaan tekstistä ja jakanut tarinaansa minulle.

Annukka: Oliko sulla missään vaiheessa olo, et mä olisin halunnu jotain mikä sitten menis tavallaan sun rajojen yli? Tiiätkö, et mä oisin halunnu jotain liian henkilökohtasta teiltä?

Jari: Siit omasta tarinasta mä olin tosi sillee, et mitä mä oon tällasia edes menny heittää paperille. Rupes jossai vaiheessa kaduttaa. Mut emmä tiedä sit, ku sä sanoit, et se ois hieno juttu heittää tohon noin... oliha se tosi yksityinen tarina ja tollee noin. Emmä tiää, sit seki alko tuntuu, et miksen mä sitä sit niinko kertois.

Koin tarinan jakamisen hetken erittäin merkitykselliseksi. Istuimme Jarin kanssa kahdestaan hänen sellissään. Hän ei lukenut tarinaa paperista, vaan kertoi sen omin sanoin minulle. Minä elin hänen tarinaansa mukana omista mielikuvistani käsin. Jarin tarina oli hyvin koskettava ja henkilökohtainen. Koin hetken hyvin intiimiksi. Nostaisin tähän kohtaamiseen Buberin käsitteen välitila. Välitila on tila, jonka kaksi toisiinsa suhteessa olevaa ihmistä yhdessä täyttää. Se ei ole kummankaan omaa aluetta tai tilaa, vaan sanoisin vertauskuvallisesti sen olevan ikään kuin ei kenenkään maata. Koin, että me kaksi ihmistä toimme kumpikin tuohon Buberin (1923, 34-40) kuvaamaan välitilaan jotakin omasta itsestämme, jonka kautta olimme henkisesti kasvotusten. Välitilassa toistemme elämänpiirit saivat kosketuspinnan keskenään. Meillä ei ollut kiire minnekään, merkityksellistä oli vain jakaminen ja oleminen. Jari näki minun vaikuttuneen hänen tarinastaan. Korostin hänelle, että valinnanvapaus tarinan jakamiseen on hänellä. Sanoin kuitenkin myös, että tarina oli todella vaikuttava ja hieno.

On mielestäni erittäin ymmärrettävää, jos vankilassa tai muussa laitoksessa olevat ihmiset kokevat halua tai tarvetta purkaa elämäntilannettaan jollain tapaa prosessin aikana. Ulkopuolelta laitokseen saapuva ihminen saattaa olla

harvinaisuus laitoksen arjessa ja tällöin on kokemuksieni mukaan jopa todennäköistä, että ainakin jotkut ihmiset kulloisestakin työryhmästä kokevat tarvetta purkaa tai läpikäydä elämänhistoriaansa. Mielestäni ohjaajan tulee tarpeen tullen havaita ja vastaanottaa tämä tarve. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että ohjaaja on valmis kuuntelemaan ryhmäläisiä. Tämän elämänhistorian kuuleminen kuitenkin tulisi olla ohjaajan päämäärä tai intressi, eikä ohjaajan tulisi ohjata tekemistä oman elämän purkamisen suuntaan. Itse en koskaan utele tai kysele henkilöiden taustasta. Kuuntelen kuitenkin ihmisten henkilökohtaisia tarinoita tai kokemuksia, jos koen, että tarve niin vaatii. Mielestäni ohjaajan tulee ohjata tekemistä ennemminkin siten, että työryhmä löytää yhteisen kiinnostuksen kohteen, motivaatiopisteen ja fokuksen.

Buberin mukaan olennainen eletään läsnäolossa, esineellinen menneisydessä. Yhteys Sinään on välitön, eikä Minän ja Sinän välillä tulisi olla pyrkimystä, pyydetä eikä ennakointia. Kaikki keinot ovat este. (Buber 1993, 15-16, 34-35.) Ajattelen Buberin tarkoittavan keinoilla kaikkea sellaista, johon ihminen syyllistyy omaa päämääräänsä ajaakseen. Keinoja olisi edustanut esimerkiksi pyrkimys suostutella joku ryhmäläisistä kertomaan esimerkiksi jonkinlaista tarinaa, joka minua itseäni kiinnostaa tai jonka olisin ajatellut kiinnostavan mahdollisesti esitykseen saapuvia katsojia. Tällöin olisin mielestäni käyttänyt vankilaa ja siellä olevia ihmisiä resursseina. Vankilan ei tulisi olla taiteilijalle kontekstina resurssi. Resurssien hyödyntämisellä tarkoitan, että ohjaajana minun olisi ollut helppo ratkaisu alkaa esimerkiksi kerätä itseäni kiinnostavia tarinoita vangeilta, ja käyttää niitä esitysmateriaalina sillä ajatuksella, että tarinat jotenkin ruokkivat myös yleisön mielenkiintoa ja mahdollista uteliaisuutta. Tällöin en olisi ollut nöyrä, vaan olisin alistanut toiset ihmiset kohteeksi. Freire varoittaa, ettei dialogia voi olla ilman nöyryyttä: ”Dialogi on yhteiseen oppimiseen ja toimintaan pyrkivien ihmisten kohtaamista, joka hajoaa, jos sen osapuolet (tai vain yksi heistä) eivät ole nöyriä” (Freire 2005, 98).

Kysyin haastatteluissa myös, mieltivätkö tai kyseenalaistivatko osallistujat minun motiiveitani työskennellä nimenomaan vankilassa.

Jari: Kyl mä sen niinkö tiesin, että sitä ei oo niinkö moni tehny... et haluaksä rikkoa rajojas. Siin mieles mua vähä jännitti, ku täällä ois voinnu koska vaan millon vaan napsauttaa sormia ja sanoo, et emmä tuu siihen esitykseen. Voi olla, et se vaara oli varmaan lähinnä mun kohalla, mutta sillon mulla tuli niinko mieleen, et kyl mä uskallan tehdä sen niinkö loppuun saakka. Tossa oli nii hyvä ryhmä ja niin hyvä henki, ettei siin sit enää sellasta vaaraa ollu.

Dialogisuutta ei tulisi ajatella haasteena, vaan mahdollisuutena. Tavoitteenani oli mennä vankilaan ei-tietävänä, ilman paineita, pyrkimyksiä ja odotuksia mistään tietystä lopputuloksesta. Koin prosessin aikana, että uskalsin elää hetkessä. Tällä tarkoitan, että en miettinyt tai ottanut painetta lopputuloksen taiteellisesta tasosta tai laadusta. Uskoakseni tämän seikan takia pystyin keskittymään oleelliseen, eli toisiin ihmisiin, olemaan läsnä ja vuorovaikutuksessa. Uskon, että motivaationi ja kiinnostukseni projektia ja sitä työstämässä olevaa työryhmää kohtaan peilautui suoraan toimintakulttuuriini projektin aikana. Huomaan kehittyneeni ohjaajana nimenomaan läsnäolon ja aidon kuuntelun kannalta. Tämä auttoi myös dialogisuuden toteutumisessa. Buberin (1993, 15–16, 34–35) mukaan juuri omista pyrkimyksistä irtipäästäminen mahdollistaa dialogisen kohtaamisen.

Kokemuksieni mukaan vangit tuntuvat lukevan ihmisen kehonkieltä erittäin hyvin. Heiltä ei voi kokemuksieni mukaan salata tai yrittää peittää asioita kovin hyvin. Miehet olisivat varmasti esimerkiksi huomanneet, jos olisin suhtautunut varauksellisesti tai pelännyt jotakuta heistä. Aivan prosessin alkuvaiheessa yksi miehistä kysyi minulta jäätyäni heidän kanssaan hetkeksi keskenään, että enkö pelkää jäädä heidän kanssaan ilman henkilökunnan läsnäoloa. Vastasin hänelle aivan rehellisesti kieltävästi. Olen varma, että vilpittömän luottamukseni heihin kumpusi takaisin. Uskon, että näennäisesti

pienet asiat lisäsivät luottamusta ja keskinäistä kunnioitusta välillämme. Esimerkki tästä voisi olla, että join tauoilla heidän keittämäänsä kahvia vastoin muiden työryhmässä mukana olleiden henkilökunnan jäsenten tapoja. Uskon vahvasti, että kunnioittava ja tasa-arvoinen kohteluni vaikutti suoraan siihen, kuinka he suhtautuivat minuun.

Jari koki, että hänen suhtautumisensa Hannaan muuttui prosessin aikana.

Jari: Emmaan ny oli tottunu, ni se ny ei ollu mitenkää... siin ny pysty olemaan sillai normaali. Mut tää Hanna, ni toi, emmä tienny olikse se pamppu vai olikse se ohjaaja vai ketä se oli. Mut ku sillä oli se puku ni se vähä tiäksää alko niinko rajoittelemaan sitä, et uskaltaaks täs päästää niinko irti ja mitä täs ny voi sanoa ja niinko tällai. Mut sitko se alko vaikuttaa tiäksää sellaselta, ettei se oo enää mikää henkilökunta eikä mikää pamppu, et se on niinko siinä ryhmässä mukana, ni kyl se sit siinä loppuvaiheessa meni omalla painollaan. Ei sitä niinko kuvitellu sellaseks... se oli sillai niinko mukana siin jutus vaikei sillä nyt niin isoo rooli ollu, mut se nyt vain niinko kuulu siihen juttuun.

Annukka: Tietyllä lailla niinkö työryhmän jäsen?

Jari: Niin, et silt lähti niinku se pamppurooli jotenkin pois.

Dialogisuutta ei kuitenkaan luonnollisesti voi koskaan tehdä tai suunnitella yksipuolisesti. Dialogisuuteen ei voi taivutella, houkutella tai pakottaa, sillä se on lähtökohtaisesti kahden tai useamman ihmisen välillä oleva suhde.

Dialogisuutta on myös se, että antaa toisen ihmisen jäädä itselleen kokonaan arvoitukseksi. Filosofian maisteri ja rehtori Marjo- Riitta Ventola toteaa, että dialogisessa kohtaamisessa osallistujilla on myös oikeus suojata itseään ja säilyttää salaisuutensa. Dialogisuus toteutuu, vaikka molemmat osapuolet eivät pyrkisikään dialogisuuteen, sillä jokainen ihminen on itse vastuussa omasta kohtaamisentavastaan. (Ventola & Renlund 2005, 39.)

Jari kuvaa kokemiaan hetkiä yleisön saapuessa ja esitysten alkaessa.

Annukka: Jos mietitään koko juttua ni mitä nousee ensimmäisenä mieleen?

Jari: En mä ainakaan saa pois mielestä sitä, ku sitä yleisöä alko tulee, et kuinka niitä jalkoi alko tutisuttaa niinkö. Se oli ihan uskomatonta vaik aluks sillai jännitti joka näytöst. Ku sitä yleisöä tulee, ku alko se mikä ritilä tärisee jalkoi. Se oli kyl sanoinkuvaamaton hetki. Siit sai kyllä sitä energiaa mitä sä sanoit. Et siit sai kyl sit, ku päästi irti, mut se on ainaki jääny mieleen.

Mielestäni Jarin kuvaus siitä, kuinka hän sai energiaa ja ”päästi irti”, kuulostaa flow-kokemukselta. Flow - tai haltioitumiskokemukset syntyvät mukaan kokemuksiin, jossa toiminta tapahtuu kaikkien aistien kautta, kun mieli tempautuu keskittymään siten, että minätietoisuus ajoittain katoaa. Samalla se merkitsee uskaltautumista alueelle, jossa hallinta kadotetaan. (Csikszentmihályin 1992.) Kokemuksieni mukaan flow-tilaan tempautuminen edellyttää ryhmän sisäistä, ainakin ajoittaista, luottamusta. Kuvaisin yhteistä flow-tilaa siten, että kaikki oleellinen ja tärkeä on tässä ja nyt, hetkessä. Aika tuntuu tiivistyvän, hetkeksi aika ja paikka, kontrolli ja päämäärä unohtuvat ja ovat toissijaisia. Näissä hetkissä on myös se yhteinen piirre, että asiat ja merkitykset syntyivät spontaanisti ilman, että kukaan johtaa tai käskee. Koin flow-tilan mahdollistuneen muun muassa improvisaatioita tehdessämme, kahlatessamme ensimmäisiä läpimenoja keskeytyksettä tai hetkiä kun lämmittelimme yhdessä ennen esityksiä ja hetkiä juuri ennen yleisön saapumista, kun kävin toivottamassa hyvää esitystä ja halasimme toisiamme. Myös vahva, elävä, läsnäoleva eli ”onnistunut” roolisuoritus esityksessä vaatii kokemuksieni mukaan flow-tilaa. Jokainen esitys oli haltioitumisen kokemus minulle sitä seuraavana katsojana. Minusta hetkittäinen hallinnan katoaminen ja luova kaaos osoittaa, että dialogisuus koko työryhmän kesken on toteutunut ajoittain.

6.5 Työryhmän merkitykselliset kokemukset

Hanna korostaa teatteriesityksen merkitystä sen hetkellisyyden ja ainutkertaisuuden kautta.

Hanna: Tää oli nyt tässä. Että nyt tää loppu. Ja niinku just tossa puhuttiin, niin nää on niin uniikkeja tai se jotenki nyt korostu tossa, että se on ihan totta, että tätä ei nyt enää esitetä tossa. Sitä ei enää esitetä, sitä ei voi enää esittää. Että tätä ei voida kopioida, vuoden päästä esittää uudestaan. Tää paikka, joka nää miehet yhteen tuo, ni sitä ei enää oo.

Tero kertoo, että hän koki hetkittäin olleensa tärkeä.

Tero: Mä sain itelleni hyvän mielen. Muistoja muistojen joukkoon. Kauniita muistoja. Oli kivaa, oppii sillee niinko niin sanotusti näyttelemään. Välillä semmosii filiksiä, että ahaa, näissäkin olosuhteissa on tärkeä.

Sekä Jari että Matti kertovat, että he saivat lisää itseluottamusta kohdata ihmisiä.

Jari: Vaikka se nyt ei varmaa iha ensisilmäyksellä näykkä, ni kyllä mä oon aika ujo. Tulee aina pelleilty kaikis kohtaa, ni tos sai niinko jotain kaut jonkinnäköstä itseluottamusta kohdat ihmisiä. Mä sain tosi paljon itseluottamusta ja varmaa jotain itsekunnioitusta. Tuntuu, et on saavuttanu jotai.

Matti: Ollu ihan kivaa ja just sitä, ettei jännitä niin paljon esiintyy, vaikka on enemmän porukkaa.

Annukka: Miten tätä vois hyödyntää?

Matti: Varmaa jotenki koulus, ku jotain seminaarei tai muita pitää ni, kuitenkin porukkaa, ettei jäädy siin ees. Mullon aika pitkää ollu... tai sillee nii vaikeeta, niinku tuntemattomille yleensäkiä niin yhtää mitenkää, ni siihen tää on auttanu tosi paljon. Kyynnys kattoo suoraa silmiä oli isompi ja nyt se on pienentuny. Siihen tää on auttanu niinko tosi paljo.

Annukka: Mitä olet saanut tästä prosessista? Mikä jäi päällimmäisenä mieleen?

Emma: Uskoo ja luottamusta siihen, että tää kannattaa, koska se kantaa näitä ihmisiä taas eteenpäin ja tuo sellasia vahvuuksia siihen ja sit jotenkin... jotenkin sellasia suunnitelmia sinne eteenpäin. Koska kaikki muutoshan lähtee näistä korvien väleistä. Se ei oo mun mielestä mitään puuhastelua.

Kurki mainitsee, että voi olla, että ihminen, vanki, ei ole koskaan aikaisemmin saanut osakseen arvostusta ja silloin juuri tämä seikka onkin ihmisen muutosprosessin suurimpia haasteita (Kurki 2010, 126). Tavoitteeni oli mahdollistaa työskentely, jossa osallistujat voisivat saada merkityksellisiä kokemuksia. Haastattelun ja havaintojeni pohjalta olen vakuuttunut siitä, että jokainen osallistuja sai prosessista merkityksellisiä ja positiivisia kokemuksia. Katsojien palaute ja kommentit esityksistä, jonkinlainen julkinen tunnustus, tuntuivat jopa yllättävän osan miehistä. Minulle oli tärkeää, että tekijät itse pääsivät kuulemaan tämän palautteen esityksistä suoraan katsojilta ja kokijoilta. Havaintojeni ja haastattelujen mukaan katsojien kommentit ilahduttivat miehiä ja saivat aikaan kokemuksen onnistumisesta ja jonkinlaisesta nähdyksi ja kuulluksi tulemisesta, joka voi olla yksi voimavara tulevaisuutta ajatellen.

6.6 Samastuminen ja yhteisiä pintoja - Vankien ja henkilökunnan kohtaaminen esityksissä

Vankien ja henkilökunnan, erityisesti valvontahenkilökunnan ja vankien väliset suhteet ovat vangeilla erittäin paljon puheessa läsnä. Sosiologi Johan Galtung korosti vankila-analyysissään Felngels samfunnet (1959, 236) että vankien kuntouttaminen onnistuu vain, jos vankilayhteisössä kyetään luomaan perheenomaisia primaarisuhteita, eikä vain vankien kesken, vaan kaikkien yhteisön jäsenten välille.

Jari: Meiän apulaisjohtaja sanoki mulle, et hän ois koska vaan voinu vetää mut pois sieltä ja hän niinko meinaski. Et hän on itseasias ylpee meiän kaikkien puolesta, et hän ei tehny sitä ratkasuu... niinkö et hän anto mun jatkaa.

Annukka: Miks?

Jari: Nii ku se itekki oli niin kieli pitkällä siellä, et tuo oli kova juttu ja et hänellä oli kans jotai ennakkoluuloja, jotka niinko raukes. Et hän ei oo hetkeekä katunu sitä päätöstä, et hän päästi mut takasin. Siit tuli vähä sellane kiva fiilis.

Haastattelujen ja omien kokemuksieni mukaan henkilökunnan osallistumisella esitykseen ja keskustelutilaisuuteen on suuri merkitys joillekin vangeille. Havaitsin tämän *Persona non gratan* aikana, mutta se on tullut esille myös kaikkien muiden taiteellisten projektien yhteydessä, joita olen ollut toteuttamassa vankilassa. Ensinnäkin henkilökunnan läsnäolo on merkki siitä, että henkilökunnan jäsenet ovat kiinnostuneita, koska he ovat vapaaehtoisesti paikalla seuraamassa esitystä.

Annukka: Eiks se ollu niin, että ketään [vankilan henkilökunnasta] ei velvoitettu kattomaan tätä esitystä?

Emma: Ei velvoitettu, informoitiin esityksestä ja jokaisella oli mahdollisuus tulla. Muutama oli sellanen, et vähän yllättikin, mikä oli mun mielestä ihan mukavaa. Kiva huomata et innostaa muitakin. Sit että näkee myöskin niistä näistä esiintyjistä, jotka sitten työpaikoilla tai osastoilla näkee eri silmin, että herranjestas tuoki uskaltaa ja osaa tehdä tollasta. Ni se on mun mielestä hyvä nähdä. Ettei se oon vaan se, joka täällä menee, tulee ja on ja ehkä pidetty joskus hankalana. Ni se pystyy sitoutuu tällaseen hommaan.

Mielestäni henkilökunnan osallistumisen tulee perustua vapaaehtoisuuteen, ei suostutteluun tai velvoittamiseen, sillä pakko toimii usein itseään vastaan. Uskon, että vankilassa esityksellä on mahdollisuus yhdistää katsojia eri tavalla

kuin perinteisessä teatteritilassa. Tällöin myös yhteisöön liittyvä hiljainen tieto aktivoituu.

Jari koki, että vuorovaikutus hänen ja valvontahenkilökuntaan kuuluvan, *Persona non grataa* katsomassa olleen ihmisen välinen vuorovaikutus oli muuttunut esityksen jälkeen.

Annukka: Miten sää koit sen, ku siellä kävi sitä henkilökuntaa kattomassa?

Jari: No itseasiassa siel on yks sellai pamppu kene kaa mulla on... sillon ku me ollaa oltu täällä eka kertaa, ni tai siis samaa kertaa, ni tuomiolla ekaa kertaa ... Mä olin välil poiski täält... ni meil oli vähän niinku sellast kitkaa. Semmost niinko sellast... emmä osaa selittää. Niinku sellast, et mitä vittuu sääki siin ... Ni se istu siin kuunteles sitä tarinaa, ni emmä tiä, mun mielest se on alkanu hymyilee tos. Emmä tiä, ei me edelleenköö puhuta, mut sillai se on tai sit se on mun päässä, mut mä koen jotenki, et sen asenne muuttu sellaseks, et ei se enää kato sillai, et saatana ketä siin menee. En mä tiä olikse se sit niin itsesäälittävä tarina (naurua). Jos se sit vaik avas niinko silmät, et ei kaikil ain välttämät nii helppoo oo ollu ku ittel. Meiät on jo kerran tuomittu, et ei meit tarvi enää täällä niinkö lisää tuomita ja piikitellä, et kai se niinko sillai avas sen silmät tai sillaa mä ainaki ajattelen. Mut niinku emmä niinkö noil pampuil ois halunnu kertoa, ku mulla oli se mielessäki, et ne on kuullu paljon kaikkii stoorei eikä niit vittuukaa kiinnosta, lässynlässyn. Mut ei ne. Se oli vaan mun omassa päässä se ajatus.

Annukka: Eli sunki tollaset ajatukset muuttu joltai osin, vai?

Jari: Varmaan joo. Joo. Mä luulen kans.

Johtaja Samuli Laulumaa nosti omasta katsojakokemuksestaan esiin samastumisen käsitteen.

Annukka: Sää kävit kattoo sen esityksen, niin mitä sulle nousi siitä? Minkälainen se sun kokemus oli siitä esityksestä? Mitä ajatuksia se herätti tai mitä jäi päällimmäisenä mieleen?

Samuli: Iän myötä alkaa tunne-elämä heilahtelemaan. Liikuttuu erilaisista asioista ja tuota... Mää pystyn olemaan tyly vangeille tarvittaessa ja ymmärrän sen kääntöpuolen, että kuri pitää olla, mutta sitte tuommonen esitys tarjuua... inhimillisuus on väärä sana, mutta tarjuua jotakin sellasta näkökulmaa kuitenkin toisen ihmisen elämään mistä kuitenkin on löydettävissä joitain yhtäläisyyksiä myös omaan elämään riippumatta siitä, ettei oo samalla tavalla tehny rikoksia. Ihminen voi kuitenkin samaistua ja samaistumisentunne on tärkeä oli sitte kysymys urheilusta tai jostakin muusta. On osa sitä esitystä jollakin tavalla ja pääsee niinku hymyilemään tai pääsee semmoseen kosketuspintaan sen näyttelijän kanssa, jolloin tulee niinku molemminpuolinen vuorovaikutustilanne, jossa ehkä se vanki kokee, että okei henkilökunta on paikalla, että se on hyvä juttu ja mää taas, että vangin kans päästää puhumaan niinku asiasta. Mun mielestä se oli vaikuttava.

Esityshetki on mahdollisuus johonkin ihmisyyden tai samastumisentunteen havaitsemiseen. Tästä samastumisen mahdollisuudesta tai inhimillisyydestä sekä Jari, Samuli että Emma mainitsevat haastatteluissa. Näyttelijä ja 2.10.2015 väitellyt Jussi Lehtonen puhuu väitöskirjassaan samastumisen käsitteestä. Samastuminen liitetään usein empatian kokemiseen. Lehtonen lainaa teoksessaan Buberia, joka puhuu samastumisen sijaan inkluusiosta (*Umfassung*) ja tekee sen kautta pesäeroa empatian käsitteeseen. Buberin mukaan ihminen liukuu empatiaa kokiessaan toisen ihmisen nahkoihin ja hylkää oman muotonsa. Inkluusio taas tarkoittaa toisen ihmisen asemaan asettautumista omana itsenä. Se sisältää aina kolme elementtiä: 1) suhteen toiseen, 2) yhteisen kokemuksen, jossa ainakin toinen osapuoli on aktiivinen ja 3) asetelman jossa aktiivinen osapuoli elää tilanteen toisen kautta itseään kuitenkin menettämättä. Tähän dialogiin vuorovaikutuskumppanit asettuvat Buberin mukaan paitsi puheen ja hiljaisuuden, myös elämiensä kautta. Molemminpuolinen inkluusio saa konkreettisen ilmaisunsa ”ihmissielujen välisessä ystävyysuhteessa” (Lehtonen 2015, 116.)

Näissä esityksen mahdollistamissa kohtaamisissa on hetkellisesti mahdollisuus nähdä vankilajärjestelmässä vallitsevien statusten ja laitosroolien taakse. Esitystilanne voi mahdollistaa hetkeksi katsojan ja

esiintyjän asettumisen vastakkain jakamaan kahden ihmisen yhteisen kokemuksen. Jarin haastattelussa esiin tuoman kokemuksen mukaan kohtaaminen voi omalta osaltaan jopa purkaa vangin ja henkilökunnan jäsenen välisiä ristiriitoja. Uskon kokemusteni, havaintojeni ja haastattelumateriaalin pohjalta, että esitystilanteen kollektiivinen luonne ja vuorovaikutus ovat mahdollisuus johonkin arkielämän ylittävään koskettavuuteen; samastumiseen ja inhimillisyyden kokemukseen. Kaikki esitystilanteessa olevat henkilöt kokevat esityksen tietysti eri omasta näkökulmistaan ja tulkinnoistaan käsin. Todella moni esityksen nähnyt henkilökunnan jäsen kuitenkin kommentoi esityksen tulleen ”iholle”, vaikuttaneen ja ”herättäneen ajattelemaan”. Teatteriohjaaja Kaisa Korhonen mainitsee, että tunnistettuaan jonkun oman elämäntilanteeseen sopivan aiheen katsoja alkaa katsoa esitystä intensiivisesti (Helavuori & Korhonen 2008, 50.) Jokaista yleisöä yhdisti se, että se eli havaintojeni ja kokemuksieni mukaan esitystä poikkeuksellisen intensiivisesti mukana.

Lehtonen puhuu Taideyliopiston Teatterikorkeakoulussa opettamansa yleisökontaktikurssin taiteen tekemisen eetoksesta: päätöksen nojautua siihen, mikä erilaisia ihmisiä yhdistää heitä toisistaan erottavien tekijöiden sijasta. Taidetta voidaan käyttää varmana pidetyn identiteetin pönkittäjänä, mutta se voi myös toimia siltana eri ihmisryhmien välillä. (Lehtonen 2015, 202.) Sekä havaintojeni että haastatteluaineistosta nousseiden kommenttien perusteella uskon, että *Persona non grata* toimi jonkinlaisena siltana joidenkin vankien ja esityksen nähneiden henkilökunnan jäsenten välillä.

Jokaisen esityksen lopussa ollut keskustelutilaisuus oli mielestäni tärkeä, sillä se mahdollisti muun muassa vankilan arjessa harvinaisen, ellei ainutlaatuisen, henkilökunnan, vankien ja ulkopuolelta tulleiden katsojien välisen vapaan keskustelun, jossa ei ollut ylhäältäpäin annettua keskustelunaihetta tai teemaa. Keskustelutilaisuus oli ikään kuin hetken mahdollisuus vapaaseen kommunikointiin hetkellisesti samalla tasolla, ilman ylikorostunutta vanki-vankilan henkilökunta-asetelmaa. Esityksen lisäksi myös nämä

keskustelutilaisuudet loivat mahdollisuuksia hetkittäiselle kohtaamiselle ja kaksisuuntaiselle kuulluksi ja nähdyksi tulemiselle.

Samulin mukaan henkilökunnan positiivinen suhtautuminen edellyttää näyttöä onnistuneista projekteista.

Annukka: Miten sää koit tai kuulit, että henkilökunta suhtautui prosessiin?

Samuli: Päälimmäinen sävyhän oli kaikkiaan positiivinen ja se positiivisuus syntyi sen kautta, että näki mitä se on. Olihan siinä väliin sellasta, että henkilökunta saatto kokia, että... Ainako jotain uutta tuodaan, ni ensimmäinen on, että siitä on vaivaa ja rasisusta. Mutta sitte monesti ko nähdään, että se on hyvä juttu, ni sitte unohetaan, ettei siitä nyt tosiasiasa ollukkaa vaivaa. Tästähan tuli tosi positiivista ja vielä ku se vieti tuonne osastolle. Se oli oikein hyvä.

Samuli toteaa, että yksi haastava tekijä on henkilökunnan jäsenten asenne ja toimintaan mukaan saaminen.

Samuli: Sitte myös sitä mitä mä aamupalaverissa puhuin, että ku me annetaan vastuuta, ni aina joku tyrii, mutta pääsääntöisesti aina se vastuu kannetaan... Sullakin millasia vankeja oli ryhmässä... Silti ne kykenee tuollasee ja silti ne kantaa vastuuta. Ne on vaikeita aina, kun niihin sisältyy tällanen kontrollin elementti.

Annukka: Muuttuko tää vankilan ilmapiiri jollain tavalla kehittävästi tai myönteisesti? Tai oliko sillä mitään vaikutusta mihinkään?

Samuli: Veikkaan että on. Se aina näkyy sitte seuraavassa projektissa, koska se tuo pohjaa sille. Just tää vankilan jäykkyys, että okei sitte ku joku asia onnistuu, ni sitte seuraava menee niinku, että no sehän... sillaa, että sehän on ittestäänselevä. Joskus jopa liianki heleposti, kun joku tekee sen pohjatyön. On siis, on sillä vaikutusta. Ja sitten aamulla puhuin siitä teoria... tämmösestä... mä kävin tuolla yhdessä kaverin työpaikassa. Tää on tämmönen community based rehabilitation. Tää on vähän niinku toimintamalli mikä mua kiinnostas. Mitä

tässäkin, ni sun toiminnassa oli elementtejä siitä osallistamisesta ja vastuuttamisesta ja sitte siinä meni vielä henkilökunnan ja vangin roolit sekasin... se on se aika mielenkiintonen. Seuraava projekti mikä on, ni pitäs olla, että asetelma säilyy ehkä vähän vahvistus jopa, että ne osallistus siihen.

Annukka: Mitä se vaatii, että henkilökunta osallistus sun mielestä siihen vielä jotenki aktiivisemmin tai isolukusemmin?

Samuli: Seuraava kerta voi jo onnistua paremmin. Se vaatii aika paljon, koska meidän selkärankaan on iskostunu se ajatus että ei, se ei, se ei missään nimessä oo ok. Mitä se vaatii... muutaman hyvän tyypin, jotka lähtee siihen ottaa riskin. Muut sitte, muut paheksuu.

Annukka: Nii se on nimenomaan se riskinotto ja valmius.

Samuli: Joo joo. Mutta mä näkisin, että siihen on niinku... aika on kypsä.

Annukka: Mitä tää anto tälle talolle tämä juttu sun mielestä?

Samuli: Mää ajattelen, et jos se saadaan toimimaan, ni se antaa nyt ja sitte antaa tulevaisuudessa. Eli se hyöty tulee korkojen kera joskus myöhemmin. Jos me ei unoheta ihan täysin. Pitää jollaki aikavälillä joku uus projekti olla, jotta se säilyy tavallaan se positiivinen. Se anto myös vangeille varmaan ensisijaisesti. Laitokselle se toi toimintaa ja sitä kautta rauhallisuutta ja turvallisuutta. Ehkä se anto henkilökunnalle viestiä, että tämmösiä ja nää voi kuulua tähän meidän arkeen.

7. MINUN TEHTÄVÄNI VANKILASSA?

Tässä luvussa pohdin omaa työnkuvaani vankilassa. Pohdin, millaisia eri rooleja otin ja kuinka eri roolit korostuivat prosessin eri vaiheissa. Pohdin myös itselleni asettamieni tavoitteiden toteutumista, omia oppimiskokemuksiani sekä kehityskohteitani.

7.1 Vangin haalareissa? – Kaikkia kuuleva ohjaaja versus omat intressini ohjaajana

Olivatko omat intressini ja sympatiani keikahtaneet enemmän vangin puolelle? Tämä ajatus juolahti mieleeni vasta prosessin loppupuolella. *Persona non grata*- esityksessä asetin itseni kirjaimellisesti vangin haalareihin omasta aloitteestani: aivan esityksen alussa olin pukeutuneena vihreään liian isoon miesvangin työhaalariin. Toteutin oman sooloni laahustaen haalari päälläni hitaasti ja staattisesti pää painuneena ja huppuun peittyneenä pitkin vankilan pitkää käytävää ottamaan katsojat vastaan ja päästämään yleisön sisään varsinaiseen esitystilaan osastolle. Ajatus kohtauksesta syntyi ryhmän kanssa käymistäni keskusteluista vankilan laitostavasta vaikutuksesta ja jo edellä mainitsemastani vankilan ulkoilupihasta, jossa miehet kävelevät samaa ympyrää. Haalarin pukemisessa oli myös pieni ääneen lausumaton kannanottoni vankilan säännöille. Jos vangit eivät saa pukeutua vartijaksi, niin kukaan ei voi estää minua pukeutumasta vangin asuun. Metaforisesti asetin itseni hetkellisesti vangin rooliin tai asemaan.

Uskon, että kiinnostukseni kuulla etenkin prosessin alussa vankilajärjestelmästä ja päivittäisestä elämästä vankilasta ja esittämäni kysymykset suuntasivat myös ryhmäläisiä tuomaan esiin prosessin aikana

paljon vankilajärjestelmässä olevia epäkohtia ja esittämään paikoitellen melko provosoivia ideoita itse esitykseenkin. Pidin vangeilta esiin tulleista ideoista ja koen vieläkin, että esimerkiksi vankilan harjoittamat ihmisoikeusloukkaukset, kuten yhden vangin mainitsema ihmisoikeuksien vastainen Hämeenlinnan vankilan ylläpitämä ”paljuselli”- käytäntö olisivat voineet tulla esitykseen mukaan. Olisi myös ollut kiinnostavaa nähdä vangin esittämä versio vartijasta, vaikka se olisi ollut vankilan sääntöjen tai hyvän maun vastaista. Koetin kuitenkin toimia siten, että kuuntelin kaikkien ideat, kirjasin kaiken aina ylös, kysyin lisäkysymyksiä ja sanoin omia mielipiteitäni. Toisinaan en yksinkertaisesti ottanut johonkin ideaan kantaa.

Minulla oli omat intressini esityksen suhteen sikäli, etten halunnut esityksestä tulevan myöskään yksinomaan ”vankien valitusvirsi” siten, että vangin asema korostuu esityksessä ikään kuin ”uhrina” tai että esityksen ainut tehtävä on osoittaa mustavalkoisesti vankilassa olevia epäkohtia unohtaen vankien oman vastuun tilanteestaan. Paikoitellen minulle tuli olo, että jotkut joidenkin osallistujien kohtausideoista olivat edellä kuvaamassani mielessä hieman puolueellisia. Minusta tuntui, että osa miehistä halusi paikoitellen kohtausideoillaan osoittaa vankilassa olevia epäkohtia ulkopuolelta tulevalle yleisölle, mutta toivat keskusteluissa esille vain harvoin rikoksien tekemisen kyseenalaisuutta.

Koen usein sympatiaa sellaisia ihmisiä kohtaa, joilla on yhteiskunnassa erityisen vaikeaa saada omaa ääntänsä kuuluviin. Jollain tavalla myös samastun usein heihin enemmän kuin korkeassa virassa tai vallassa oleviin ihmisiin. Olen myös jo vuosia hakeutunut työskentelemään marginaalissa olevien ihmisten kanssa. Minulla on halu mahdollistaa marginaalissa olevan ihmisen kuulluksi ja nähdyksi tuleminen. Kurki toteaa, kuinka freireläisyyden toteuttaminen onkin varsin vaikeaa myös siksi, että kunnioittavan dialogin tulee ulottua kaikkiin yhteisön jäseniin. Työn koordinaattori ei voi valita, keitä hän kunnioittaa ja ketkä eivät sitä ansaitse. Vankilassa työ on organisaation erityisluonteen vuoksi luonnollisesti erityisen haastavaa. Kestävä edistyminen

tapahtuu vain hyvin pienin askelin. (Kurki 2010, 176) Feministisen kriittisen pedagogiikan edustajat muistuttavat toistuvasti, että vapauttava, kriittinen kasvatus ei ole viatonta. On kysyttävä, kuka vapauttaa ja kenet? Kenen tietoisuus on oikea tietoisuus, ja kenen taas väärä? Patti Lather (1992, 122) kysyy, miten hyvää tarkoittavat vapauttavat pyrkimyksemme itse asiassa ylläpitävät valtasuhteita.

7.2 Ohjaajana, opettaja-oppilaana, mahdollistajana, observoijana...

Freiren mukaan opettajan ajattelu on aitoa vain jos oppilaiden ajattelu on aitoa. Opettaja ei voi ajatella oppilaiden puolesta eikä hän voi tyrkyttää heille ajatteluun. Aito ajattelu, joka ottaa todellisuuden vakavasti, tapahtuu kommunikaatiossa, ei eristyksissä. (Freire 2005, 82) Tallettava kasvatus on korvattava lähestymistavalla, joka problematisoi ihmisen suhteen maailmaan. Problematisoiva kasvatus ottaa huomioon intentionaalisuuden tietoisuuden olemuksena, hylkää yksisuuntaiset tiedonannot ja pyrkii niiden sijasta aitoon kommunikaatioon. (Freire 2005, 84) Tavoitteenani oli toimia *Persona non grata*- projektin aikana ikään kuin ulkopuolelta tulevana mahdollistajana sille, että osallistujat saada merkityksellisiä kokemuksia ja löytää ja havaita omassa persoonassaan uusia ulottuvuuksia. Haastattelujen ja omien kokemusteni pohjalta koen onnistuneeni tässä tavoitteessa. Koen, että pääosin onnistuin tavoitteessani toimia ryhmän kanssa dialogissa.

Freire mainitsee, että problematisoivassa käytännössä opettaja-oppilas on jatkuvasti havainnoijan asemassa. Hän ei pidä havainnoitavia asioita omana omaisuutenaan vaan oppilaiden kanssa pohdinnan kohteena. Opettaja ei ole enää vain "se", joka opettaa, vaan hän itse oppii dialogissa oppilaiden kanssa, jotka oppiessaan myös opettavat. Heillä on yhteinen vastuu prosessista, jossa kaikki kasvavat. Tässä prosessissa auktoriteettiin vetoaminen ei enää päde.

Ollakseen pätevä auktoriteetin on oltava vapauden puolella, ei sitä vastaan. Kukaan ei opeta toista eikä kukaan myöskään opi itsekseen. (Freire 2005, 85-86) Toimin etenkin prosessin alussa eräänlaisena observoijana.

Observoinnilla viitataan siihen, että pyrin tuomaan omia havaintojani, ajatuksiani ja kysymyksiäni vankilaympäristöstä esityksen tematiikkaan liittyen esille ja edelleen yhteisen keskustelun alle ja esityksen työstämisen alaiseksi. Koin, että tämä toimintatapa toimi ryhmässä todella hyvin ja uskon, että se toimi kaksisuuntaisesti rohkaisten ryhmäläisiä jakamaan aktiivisesti myös omia huomioitaan ja kokemuksiaan. Ryhmälähtöinen työskentelytapa mahdollisti sen, että osallistujat olivat koko prosessin ajan aktiivisia toimijoita. Opin myös todella paljon työryhmältä ja näin ollen koen toimineeni prosessin aikana Freiren kuvaamana opettaja-oppilaana.

Freiren mukaan dialogia ei ole ilman toivoa. Toivo kasvaa ihmisen vaivallisuudesta, jonka vuoksi hän suhtautuu maailmaan jatkuvasti uutta etsien- pohjimmiltaan aina yhdessä toisten kanssa. Toivottomuus on yksin vaikenemisen, maailman kieltämisen ja siitä pakenemisen muoto. Epäinhimillistyminen, joka on seurausta epäoikeudenmukaisesta järjestelmästä, ei saa antaa aihetta epätoivolle vaan toivolle. Se kannustaa etsimään uupumatta ihmisyyttä, jonka epäoikeudenmukaisuus on kieltänyt. Toivo ei ole kuitenkaan käsien ristimistä ja odottamista. Täydenpää ihmisyyttä tavoittelevien ihmisten vapaata vuoropuhelua ei voi käydä epätoivon ilmapiirissä. Jos osapuolet eivät usko saavuttavansa mitään, on heidän kohtaamisensa tyhjää ja merkityksetöntä. (Freire 2005, 100-101)

Jokaisen ryhmäläisen osallistuminen perustui vapaaehtoisuuteen, joten ajattelen, että näin ollen jokaisella ryhmän jäsenellä oli omasta itsestä lähtevä halu ja motivaatio olla prosessissa mukana. Kaikki osasivat asettaa todella konkreettisia tavoitteita sekä omalle työskentelylleen että koko ryhmälle. Koen, että jokaisen ihmisen osallistumisen täytyy kummuta omasta vapaasta tahdosta ja halusta, sillä muutoin työskentely on kaventuksi herkästi Freiren kuvailemaksi tyhjäksi ja merkittömäksi kohtaamiseksi.

Koen, että pystyin työskentelemään *Persona non grata*-projektin aikana pitkään ilman painetta tai ajatusta lopputuloksen taiteellisesta tasosta. Peilattessani koko prosessia koen, että kykenin työskentelemään sekä taiteellisia ratkaisuja että muita valintoja tehdessäni poikkeuksellisen paljon intuitiollani, luotin siihen ehkä enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Ajattelen kysymyksessä olleen teatteriopettajan- ja ohjaajan työssäni vuosien mittaan kehittynyt ammatillinen intuitio. Ammatillinen intuitio on siis mielestäni jotain, joka kehittyy kokemuksen myötä.

Uskon intuition kuuntelemisella ja spontaanin toiminnan mahdollistumisella olevan myös jonkinlainen kytkös motivaatioon. Kokonaisuudessaan *Persona non grata*-projekti; sen työskentely-ympäristö, työskentelytapa, työryhmä ja aihe kiinnostivat minua todella paljon. Luotin työryhmän kykyyn toteuttaa projekti yhdessä, sillä havaitsin jo ensimmäisissä kokoontumisissa, että jaoimme yhteisen palon ja halun toteuttaa juuri tämä projekti yhdessä. Yhdessä tekemisen palo säilyi loppuun asti muutamia taiteelliselle prosessille usein ominaisia haastavampia hetkiä ja notkahduksia lukuun ottamatta.

Annukka: Kuuntelinko mä sun mielestä ryhmää?

Jari: No kyl kaikki ideat mitä me niinko haluttiin ni tonne noin ni saatii ja kyl sä niinko kuuntelit varmaa niinko aika hyvin. Halusit niitä tiettyi omii juttui. Olikse sit sun ehdotus, et meiät lyödään sinne taululle sillaa? Emmä tiiä. Ne toimi tossa.

Annukka: Olikse sulla missään vaiheessa olo, et mä olisin halunnu jotain mikä sitten menis tavallaan sun rajojen yli?

Jari: No ehkä ne tanssikohtaukset, mut sit se alko niinkö menemään jotenki sillai, et ei se haittaan mitään.

Jari: Sä osasit pistää sen kokoon. Uskomaton suoritus. Mun mielestä sä olit koko ajan tosi ammattimainen. Et sä tuntunu missää vaiheessa miltää opiskelijalta. Tai ei sitä ainaka huomannu.

Uskalsin olla rauhassa myös hetkissä, joissa en tarkalleen tiennyt, mitä valintoja tulisi tehdä. En ahdistunut hetkellisen tietämättömyyden keskellä, vaan näin sen mahdollisuutena. Klemola puhuu myös ohjaajan hetkellisen tietämättömyyden tarjoamasta mahdollisuudesta: ”Olen kokenut, että kun ohjaaja sanoo, ettei hän tiedä, se tuntuu ihan mielettömän vapauttavalta: nyt on jotain isoa tapahtumassa, nyt ollaan oikeitten ongelmien edessä, nyt voi löytää mitä tahansa” (Klemola 1998, 142).

7.3 Kehittämiskohteitani

Koen, että minun olisi ohjaajana tullut hallita prosessia paremmin nimenomaan ajankäytölliseltä kannalta. Minun olisi tullut jakaa prosessi selkeämmin eri osa-alueisiin, jolloin eri työvaiheet olisivat olleet tasapainoisemmassa suhteessa keskenään. Muun muassa näyttelijäntyölliselle ohjaamiselle jäi hieman liian vähän aikaa.

Jari mainitsee haastattelussa, että hänen roolihahmonsa oli mahdollisesti liian helppo. Roolihahmo oli lähellä häntä itseään ja häntä helpotti antamani ohje, että hän miettisi roolihahmonsa profiilia jonkun tutun henkilön kautta.

Annukka: Siitä sun roolista, oliko sun vaikee tehdä sitä? Sivusit sitä, että se tuli lähelle.

Jari: Oli ja ei ollu. Et siinä oli just kaikki ne käyttäytymiset ja ne raapimiset, ni ne oli tosi vaikeita. Mut ei ne niinko ne mis yhtäkki, vaikka vaihtaa mielialaa, ni ne niinko tuli sillai niinko varmaa alitajusesti... ne niinko oli jotenkin hyviä. Mut sit sä annoit sen neuvon, et niinko mieta onks mul joku tuttu tai joku mist ottaa niinko jotain käyttäytymistä, ni mulle tuli yks sellanen vanki mielee, joka on just sellanen sätkijä. Siit ny jotenki sai sellasen. No niin, siin oli kyl ittee mukana.

Annukka: Mut sää osasit kerätä paloista roolin.

Jari: Toi oli jotenki. Must jotenki tuntu, et toi oli varmaan turhan helppo, ku siin olis just ittee, ettei tartte... Jos tosois tarttenu vetää joku nyyhkytarina tai joku, ni en mä tiä oisko siihen ollu tai pystyny yhtä vakuuttavasti, ni en usko, et ois menny läpi.

Jari kommentoi kerran prosessin aikana, että hänen hahmossaan oli paljon samoja määrääviä luonteenpiirteitä, kuin hänellä itsellään oli ollut ennen vankilaan tuloaan ja vankilarangaistuksen suorittamisen aloittaessaan. Mielestäni hänen kykynsä ottaa rooliin mukaan omia aikaisemmin määrääviä persoonallisuudenpiirteitään ja käyttää niitä roolissa luovasti osoitti jossain määrin itsetuntemusta. Hän poimi hahmoonsa erittäin äkkipikaista ja levotonta käyttäytymistä. Roolihahmon ajoittainen aggressiivisuus oli havaintojeni mukaan hänelle haastavin roolin kanssa työstettävä asia, sillä esimerkiksi roolissa kovaan ääneen karjuminen tuntui erityisen haastavalta.

Mietin jälkepäin, olisiko joillekin miehistä pitänyt antaa tai mahdollistaa omasta itsestä etäämpänä tai kauempana oleva rooli? Kasvatustieteiden maisteri Annukka Häkämiehen mukaan asioiden ja ilmiöiden etäännyttäminen fiktiiviseen kehykseen luo osallistujalle turvaa. On helpompaa käsitellä asioita, esimerkiksi roolihenkilön, tai sadun kautta, kuin puhua suoraan omasta itsestään ja todellisuudestaan. Hän toteaa kollektiivisen fiktiivisen maailman mahdollistavan rohkeamman omien ajatusten ja tunteiden projisoinnin. Tämän reflektoinnin ansioista draama mahdollistaa muutosta. Häkämiehen mukaan muutos draamassa tarkoittaa ennen muuta oman suhtautumistavan muutosta vallitsevaan todellisuuteen. (Häkämies 2005, 150) Jonkin muun roolin tekeminen olisi antanut osallistujille mahdollisuuden kokeilla vielä laajemmin uusia ja erilaisia rooleja ja löytää myös tätä kautta mahdollisesti uusia puolia itsestään. Ohjaajana olisin voinut tuoda aktiivisemmin esille erilaisia vaihtoehtoja. Toisaalta miehet halusivat vaikuttaa ja myös hyvin pitkälti vaikuttivat omiin rooleihinsa. Tärkeintä on, että heillä oli roolihahmot ja ajattelen, että rooli toimi joka tapauksessa suojana, sillä katsoja ei voi koskaan tietää, mikä osa roolista on näyttelijää ”itseään” ja mikä ”lainattua”.

Minua kiinnostavat tilanteet, jossa ihminen saa mahdollisuuden kysyä itseltään ja kyseenalaistaa sitä mikä minussa toimii. Freire lainaa professori Alvaro Pintoa, joka on tutkinut oppimisen ja minuuden kasvun rajatilanteita. Rajatilanteet eivät ole ylitsepääsemättömiä rajoja, joihin mahdollisuudet loppuvat, vaan todellisia rajoja, joilla mahdollisuudet vasta alkavat. Ne eivät ole ääriraja, joka erottaa olemisen olemattomuudesta vaan rajaseutu, jossa olemisesta tulee yhä enemmän” (Freire 2005, 109). Jäänkin miettimään, miten voisin ohjaajana rakentaa ja mahdollistaa enemmän tällaisia rajatilanteita harjoitustilanteessa vankilassa?

Viimeisen puolentoista viikon aikana olin todella stressaantunut, koska harjoitusaika alkoi käydä vähiin ja koin ajan loppuvan kesken. Painetta loi etenkin tieto siitä, että esitystä oli tulossa katsomaan melko paljon kollegoitani, mutta hiukan yllättäen myös arvostamiani taiteilijoita. Halusin onnistua ennen kaikkea itseni, mutta myös kollegoideni silmissä. Toivoin yleisön vaikuttuvan esityksestä. Epävarmuuteni heijastui huomaamattani myös työryhmään. Aloin pitää äkillisesti selvästi aikaisempaa tiukempaa otetta esityksen ohjaamisesta. Olin stressaantunut erityisesti musiikin harjoittelun suhteen, koska sitä oli suhteessa esityksen kokonaisuuteen runsaasti, eikä sen harjoittamiselle tuntunut jäävän riittävästi aikaa. Myös väsymys alkoi painaa minua, sillä viimeiset, neljä tai viisi kertaa viikossa olleet harjoituspäivät venyivät matkoineen Helsingistä Hämeenlinnaan todella pitkiksi.

Viimeisen kahden työskentelyviikon ajan toimintani yhtäkkinen muuttuminen hämmensi osaa ryhmästä. Ensimmäisten viikkojen rento, paineeton ja vapaa työskentelyilmapiiri loi ison kontrastin muuttuessaan hektisemmäksi, mitä lähemmäs esitysviikkoa tultiin. Ensimmäistä kertaa projektin aikana miehissäkin näkyi turhautumista ja ärsyyntymistä, etenkin silloin, kuin toistimme paljon samoja asioita, esimerkiksi esitykseen tulevia kappaleita. Kokemuksieni mukaan ensi-iltaa kohden kiihtyvä harjoittelurytmi ja ohjaajan

otteen tiukentuminen esityksestä on teatteria tehtäessä yleistä. Teatterin työskentelyprosessin kulku ei kuitenkaan ollut tuttua ryhmälle. Sain haastattelussa kehittäväää kritiikkiä kahdelta osallistujista työskentelyn yhtäkkisestä muuttumisesta.

Tero: Sä et luonnu sitä painetta alun perin, mutta sitte yhtäkkiä sä otit sen vaihteen päälle, että sä aloit niinku painostamaan, samoja asioita, se meni vähän pipariks. Sillon alko vähän löysäämään. Näis olosuhteis ku on jos yhdellä äijällä menee niinkö hermot, ni se on niinku kaikilla poks.

Annukka: Se on ryhmäilmiö?

Tero: Niin, sen huomaa näissä kavereissa saman tien.

Myös Matti mainitsee toistamisen turhauttaneen häntä.

Annukka: Mitä minä olisin voinut tehdä toisin? Mitä vaan haluat sanoa?

Matti: Ehkä jos... niin hyvät vai huonot ensin? Muuten ois ollu ihan hyvä, mut sillon ku on ollu vähä pinna kireellä ni siihen jotain kevyttä väliä. Esim siihen ku hinkattiin sitä yhtä biisiä viistoist kertaa putkeen, ni aina "Ei. Poikki poikki". Siihen poikki ja tehny jotai muut vaikka kohtauksii ja sit taas palannu siihen. Mut muuten ei ollu mitään huonoa.

Jos ohjaaja käyttää valta-asemaansa väärin, tämä johtaa usein valtasapainon hakemiseen esimerkiksi pakenemisella. Tällöin tyypillinen pakoratkaisu on vetäytyminen. Ohjaajan liialliseen määräilyyn tai manipulointiin kyllästynyt henkilö lopettaa ryhmän. (Niemistö 2004, 122) Koin, että miesten hetkellinen passiivisuus ja vetäytyminen johtui minun toimintani yhtäkkisestä muuttumisesta. Näinä hetkinä en toiminut dialogisesti, koska toimin yksinomaan omien taiteellisten päämäärieni siivittämänä havainnoimatta ja huomioimatta tarpeeksi ryhmää.

Kuva 3: "Miehet kongilla" (Kuva: Hanna)

8. POHDINTA

Olen oppinut paljon sekä *Persona non grata*-projektin aikana että kokemuksiani reflektoidessa tätä opinnäytetyötä kirjoittaessani. Osa ajatuksistani on herännyt *Persona non gratan* jälkeen. Olen työskennellyt 2, 5 vuoden ajan Hämeenlinnan vankilassa toteuttaen erilaisia taiteellisia projekteja. *Persona non gratan* jälkeen olen työskennellyt naisvankien kanssa ohjaten ryhmälähtöisen teatteriesityksen ”*Nuoren Serlamon kärsimykset*” ja miesvankiryhmälle musiikkivideon ”*Pykälässä*”. Olen myös esittänyt vankilassa ohjaamaani runomonologia ”*Valehtelija?*” ja työstänyt luovan kirjottamisen kurssin päätteeksi demoesityksen naisvankien kanssa. Tuon tässä luvussa ilmi myös näiden taiteellisten projektien aikana nousseita ilmiöitä ja merkityksiä.

Pohdin tässä luvussa ajankohtaista kysymystä taiteen tehtävästä ja paikasta vankilassa. Lopuksi pohdin, mitä laajempia ja kauaskantoisempia vaikutuksia *Persona non gratalla* on mahdollisesti ollut ja etsin vastausta kysymykseen, mitä vankilan kehittyminen ja muutos edellyttää.

8.1 Taiteen paikka, tehtävä ja mahdollisuus vankilassa?

Vankilateatterilla voidaan tarkoittaa vankilassa tehtäviä teatteriesityksiä tai taideprojekteja, ammattinäyttelijöiden esiintymisiä vankiloissa ja vankilaila-aiheisia esityksiä. Ammattimaisesti toteutettua vankilateatteria on käytetty vankien kuntoutuksessa jo vuosikymmeniä ympäri maailmaa. Termejä ei ole kuitenkaan mielestäni tarpeen määritellä liian tiukasti. Jokaisen tekijän tulisi mielestäni itse sanoittaa ja määritellä, mikä on tärkeää tai olennaista juuri hänen toteuttamassaan taiteessa vankilassa. Jokainen tekijä lähestyy kuitenkin työtänsä aina hieman eri kulmista, painottaa eri asioita tai toimii

hiukan eri työskentelytavoilla. Mielestäni näistä näkökulmista ja työtavoista keskustelu ja vankilassa eri tavoin työskentelevien taiteilijoiden kohtaaminen on tervetullutta. Elokuussa 2015 Teatterikorkeakoulussa järjestettiin tiettävästi Suomen ensimmäinen vankilateatteriaiheinen seminaari.

Viimeaikaisissa keskusteluissa taiteen toteuttamisesta hoitolaitoksissa sekä taiteen rahoittamisesta ovat nousseet usein termit ”hoivataide”, ”hoitotaide” tai ”hyvinvointitaide”. Mielestäni nämä termit alentavat sekä taiteen tekijän että vastaanottajan. Termit ovat myös eettisesti kyseenalaisia. Näyttelijä Jussi Lehtonen totesi väitöstilaisuudessaan 2.10.2015 Taideyliopiston Teatterikorkeakoulussa, että puhuttaessa hoito- tai hoivataiteesta katoaa vastaanottajan ja esittäjän välinen tasavertainen kohtaaminen. Lisäksi termit herättävät kysymyksen, kuinka moni laitoksessa asuva ihminen haluaa tulla kohdatuksi hoivattavana tai potilaana? Eikö kohdatessa tulisi olla kaksi tasavertaista ihmistä, jotka arvostavat ja kunnioittavat toisiaan? Olen samaa mieltä Lehtosen kanssa. Mielestäni termit lisäksi alentavat laitoksessa asuvan ihmisen ja potentiaalisen taiteen tekijän arvon. Ne kyseenalaistavat laitoksessa asuvan ihmisen kyvykkyyden tehdä taidetta, typistävät hänen ihmisyytensä potilaaksi.

Termi ”hoiva- tai hyvinvointitaide” on mielestäni negatiivisesti arvottava taiteentekijälle. Se asettaa mielestäni taiteentekijän asemaan, jossa hänen taiteensa on laitostekontekstissa toteutettavana ”jotain vähemmän” tai ”jotain- ei -oikeaa- taidetta”. Termit tuntuvat toisinaan lisäävän vastakkainasettelua myös taiteen tekijöiden välillä. Laitoksissa asukkaiden kanssa tehtävä taide ymmärretään havaintojeni mukaan herkästi joidenkin taiteilijoiden näkökulmasta jonkinlaisena vähempiarvoisena kompromissitaiteena.

Taiteellinen ja pedagoginen työskentelykulma voivat toteutua yhdessä ja samassa projektissa. Se on myös aina yksi keskeinen tavoitteeni myös työskentelyssäni vankilassa. Taide on itsessään merkityksellistä eikä se ole mitattavissa hyötyvaikutuksilla. Taiteen hyötyä ei voi koskaan taata eikä

mitata. Valitettavan usein kuitenkin esimerkiksi media haluaa kaivaa esiin hyötynäkökulman ja kirjoittaa artikkelinsa tästä näkökulmasta. Itse olen muutamaan otteeseen kokenut, että ohjaamastani esityksistä on kirjoitettu ensisijaisesti siitä näkökulmasta, mitä ”hyötyä” siitä on ollut esiintyjille. Näin siitäkin huolimatta, että artikkelien kirjoittajat olisivat kokeneet itse esityksen vaikuttavana taide-elämyksenä. Tuntuu, että tämä hyötyajattelu heijastuu suoraan ajastamme, jossa kaikki tulee olla mitattavissa tai laskettavissa, vaikka taiteessa tämä ei yksinkertaisesti ole mahdollista.

Suomen Kulttuurirahaston on luonut vuonna 2014 erillisen erityisapurahan ”Taidetta hoitolaitoksiin” laitoksissa toteutettavaa taidetta varten. Tässä erityisapurahassa tunnutaan katsovan ensisijaisesti taiteen hyötynäkökulmaa. Valitettavasti rahoitus suuntautuu tällä hetkellä siten, että mahdollisten hyötynäkökulmien listaaminen hakemuslomakkeeseen ohjaa osittain sitä, mitkä projektit saavat rahoitusta. Lehtonenkin esitti väitöstilaisuudessaan kysymyksen, kuinka moni taiteilija voi antaa työstään hoitotakuun. Emme voi koskaan tavoittaa kokonaan toisen ihmisen kokemusta. Mistä me voimme tietää, miten taide vaikuttaa tai on vaikuttamatta?

Myös Samuli toteaa, että taiteen ”hyvinvointivaikutusten” mittaaminen on vaikeaa, ellei mahdotonta.

Samuli: Vaikutuksia on vaikea mitata. Vankeja ja henkilökuntaa on kaiken kaikkiaan 400, kuka milleki mitäki... jolleki ei yhtää mitään. Joku saattaa jopa rohkastuaki, että hei määki vois osallistua.

Olen kokemuksieni ja havaintojeni perusteella sitä mieltä, että taide voi mahdollistua myös laitosisolusuhteissa. Lehtonen totesi väitöstilaisuudessaan, että laitoksiin tulisi mennä taide edellä. Itse lähdän jokaiseen taiteelliseen projektiin työskentelemään vankilaan sillä ajatuksella, että haluan tehdä

tasokasta taidetta. Omien kokemuksieni ja myös eri projekteihin osallistuneiden ryhmäläisten ja katsojien kokemusten mukaan taide voi mahdollistua laitosolosuhteissa. Näin on siitäkin huolimatta, että vankilassa ollessani joudun työskennellessäni ottamaan huomioon kontekstin tarkemmin, kuin yleensä. Pidimme jokaisen *Persona non grata*-esityksen jälkeen keskustelutilaisuuden. Moni katsoja kertoi *Persona non gratan* pysäyttäneen, koskettaneen, tulleen iholle, hämmentäneen ja herättäneen ajattelemaan – näin katsojat sanallistivat katsojakokemuksiaan useita kertoja. Nämä kuulemani kokemukset vakuuttavat minut siitä, että osa katsojista on kokenut taide-elämyksen *Persona non gratan* mahdollistamana.

Kysymys taiteen mahdollistumisesta vankilassa edellyttää nähdäkseni myös vastausta kysymykseen, mitä taide on. Jälleen vastauksia on yhtä paljon kuin kysyjä. Kysymys itse taiteen olemuksesta on ikaikainen. Minulle taide on kauneutta, joka koskettaa kaikkia aisteja ja aiheuttaa jonkinlaisen haltioitumisen kokemuksen. Jonkinlainen pysähtymisen ja arjen ylittävä kokemus, haltioituminen tai hurmos, on mielestäni oleellista taiteelle. Taide on ennalta-arvaamatonta ja näin ollen taide voi luoda jotain uutta eikä vain toistaa vanhaa tai jo tiedossa olevaa. Täten taide voi olla uusi ajatus tai kysymys tai se voi nostattaa esiin tai herättää uusia ajatuksia tai kysymyksiä. Taiteessa on mahdollisuus muutokseen. Näin minä koen taiteen ja palaan toteamaan, että kokemuksieni mukaan taiteen on mahdollista ”tapahtua”, säilyttää paikkansa ja mahdollisuus olla taidetta myös vankilassa.

Taide voi tavoittaa syviä inhimillisiä kysymyksiä, joita järjen avulla on mahdoton selittää tai ymmärtää. Taide voi palauttaa taian maailmaan, jonka valistus halusi maailmasta kitkeä. Kuvittelukyky palauttaa toivon, se aktivoi ihmisen uskomaan, että maailma voi muuttua. (Anttila 2008, 44-45)

8.2 Muutoksen ja kehityksen mahdollisuus?

Itseohjautuvuus ja monipuolinen virikkeellisyys ovat monille nuorille tärkeitä arvoja. Niitä vankilassa ei kyetä toteuttamaan, sillä henkilökunta ohjaa kaikkea toimintaa. Vanki ei voi toimia itsenäisesti, ja siksi stimulaatiota pyritään toteuttamaan esimerkiksi itsensä päihdyttämisen avulla.

Vankilatuomion jälkeen halutaan edelleen toteuttaa itseohjautuvuutta ja stimulaatiota, ja usein se tarkoittaa uusien rikoksien tekemistä. Rikokset ovat opittuja ja yhteisössä hyväksytyjä itseohjautuvuuden ja virikkeellisyyden saavuttamisen toimintamalleja. (Kääriäinen 1994, 78)

Mikäli ihminen suorittaa pitkää vankeustuomiota, hän saattaa laitostua, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että hän tulee riippuvaiseksi laitoksen päivärutiineista. Hänen aloitekykynsä vähenee, yksilöllisyytensä murenee ja laitoksen ulkopuolinen maailma saattaa alkaa näyttämään hänestä pelottavalta ja turvattomalta. (Haapasalo 2008, 239) Vankilaympäristössä voidaan puhua tavallaan opitusta avuttomuudesta. Tällaisessa tilanteessa luovuttaminen ja tilanteesta vetäytyminen yleistyvät. Se voi aiheuttaa aluksi reaktioita kuten kapinointia olosuhteita vastaan, jolloin vanki saa ”hankalan” leiman. (Kauppila 1999, 47) Moni vanki on kertonut, että vankila laitostaa ihmistä. Laitostamisen käsitteellä he nähdäkseen viittaavat kokemuksiin, että vankila vaikeuttaa oman toiminnan säätelyä ja passivoi, koska se tekee niin paljon vangin puolesta. Ruoka tulee tiettyyn aikaan päivästä, sellien ovet ovat suljettuina tiettyinä aikana vuorokaudesta, puhelimella soittaminen on mahdollista tiettyinä päivinä viikosta. Tämä ei tue vangin oma-aloitteisuutta tai aktiivisuutta eikä anna eväitä tulevaisuutta ajatellen. Kirjailija Juha Kääriäinen pohtii vankilan toiminnallisen sisällön yksipuolisuutta lähinnä teollisena palkkatyönä. Lisäksi Kääriäinen ihmettelee, miksi vapausrangaistukseen ei voisi liittää vapaaehtoista, todellista ja vankia houkuttavaa kuntoutusmahdollisuutta. (Kääriäinen 1994.) Uskon, että

mielekäs toiminta osaltaan aktivoida vankeja ja lisätä motivaatiota sekä siten ehkäistä vankilan laitostavaa vaikutusta.

Vankilan todellisuuteen liittyvien ilmiöiden keskeltä yksittäisen ihmisen voi olla erittäin haastavaa yrittää muuttaa elämänsä suuntaa. Muutoksen mahdollisuuteen vaikuttaa myös jokaisen yksilöllinen elämäntilanne. Kääriäinen (1994) on jaotellut vankien omaelämäkertoja ryhmiin. Yhdessä ryhmässä ovat tarinat, joita kertovat vangit, jotka kokevat että heillä on todellinen mahdollisuus muuttaa elämänsä paremmaksi. He kokevat elämän mahdollisuudeksi. Yhdessä ryhmässä on tarinat, jotka liittyvät vankeihin, jotka ovat kyllästyneet rikolliseen elämään ja hakevat uutta suuntaa. Heillä ei ole siihen vielä tarpeeksi keinoja ja tulevaisuus pelottaa. Nähdäkseni jokainen vanki on elämässään hiukan eri kohdassa. Olen kuullut paljon vankien ajatuksia liittyen vankilasta vapautumiseen. Osa kokee vapautumishetken pelottavana, mutta osa vangeista odottaa ja toivoo vapautumista enemmän kuin mitään muuta. Jokaisen vangin elämäntilanne on toisestaan poikkeava, yleistyksiä on vaikea, ellei mahdoton tehdä. Osalla vangeista ei ole minkäänlaista turvaverkkoa vankilan ulkopuolella ja toisilla vankilan muurien ulkopuolella odottaa perhe lapsineen. Myös yhteiskunnan vastaanotto on yksi oleellinen asia, joka vaikuttaa vankilasta vapautuvien ihmisten kokemuksiin. Vankilasta vapautuneen voi olla erittäin haastavaa palata takaisin yhteiskunnan jäseneksi, sillä osa ihmisistä pitää vapautuneita, entisiä vankeja yhteiskunnasta vieraantuneina, pelottavina tai uhkaavina. Vaikka vanki olisi sovittanut rikoksensa vankeusrangaistuksella, hän ei välttämättä ole tehnyt sitä yhteiskunnan silmissä. Vangilta vaaditaan nähdäkseni erittäin paljon työtä, sisäistä motivaatiota ja voimavaroja, että hän kykenee jatkossa hyviin valintoihin elämässään. Myöskään tukiverkon merkitystä ei voi aliarvioida.

Freiren mukaan ihmiset, jotka ovat elämäntilanteestaan syvällisesti tietoisia, ”kykenevät käsittämään tilanteensa historiallisena todellisuutena, joka on muutettavissa” (Freire 2005, 92). Uskon, että jokaisen ihmisen kasvu on loputon prosessi ja elämänmittainen tutkimusmatka, sillä eteemme tulee

jatkuvasti uusia ennen kokemattomia tilanteita ja asioita, jotka pakottavat meidät tekemään valintoja ja näiden valintojen kautta aina uudelleen määrittelemään itsemme. Taide voi omalta osaltaan kehittää ihmisen tietoisuutta omasta itsestään eli siitä, kuka hän on. Näin ollen uskon, että taiteessa on yksi mahdollisuus ihmisen kehitykseen ja muutokseen.

Freiren (2005) mukaan aitoa dialogia ei ole olemassa ilman kriittistä ajattelua, joka suhtautuu todellisuuteen prosessina ja muutoksena eikä staattisena tilana. Se ei ole irrallaan toiminnasta vaan jatkuvasti kiinni nykyhetkessä pelkäämättä siihen liittyviä riskejä. Kurki mainitsee, että tarvittaisiin sekä poliittista päätöksentekoa että rohkeutta ja mielikuvitusta, jotta löydettäisiin hyviä tapoja kehittää vankilaa. Hän toteaa, että vankilan kehittymisen ties on pitkä ja hidaskä. Erityisen tärkeää on muistaa myös se, että vankila on yhteisö, jossa sosiokulttuurinen toiminta kuuluu kaikille, ei esimerkiksi vain opettajille tai ohjaajille, vaan jokaiselle työntekijälle. Se on vankien ja työntekijöiden yhteisöllinen, kollektiivinen tehtävä, jossa myös yhteiskunnalla on oma osansa. (Kurki 2010, 168-169) Vankien alakulttuurista nousee kyllä ”yhteisöllisyyttä”, mutta se ei ole pääosiltaan rakentavaa ja positiivista, vaikka auttaakin omalta osaltaan kestävämpään vankilaelämään moninaisia paineita (Kurki 2010, 161).

Kurki lainaa tutkija ja sosiaalipsykologi Erving Goffmania (1922-1982). Goffman kuvaa totaalisen laitoksen laitokseksi, jossa elämän eri puolet tapahtuvat samassa paikassa ja yhden auktoriteetin alaisina. Suuri joukko ihmisiä sekä asuu että työskentelee yhteiskunnasta tietyksi ajaksi irrotettuna, tiettyjä rutiineja ja aikatauluja noudattaen. Byrokraattinen organisaatio joutuu käsittelemään monia inhimillisiä tarpeita, ja toimintojen sisällöt suunnitellaan ulkoapäin, ei asukkaiden omasta toimesta. Laitoksen henkilökunta ja asukkaat elävät eri maailmoissa, joita jotkut seremoniat hetkeksi yhdistävät. Totaalisissa laitoksissa kehittyy siksi kaksi erilaista sosiaalista ja kulttuurista ympäristöä, ja vankilassa niistä toisessa syntyy aivan oma vankien kulttuuri. Jokainen totaalinen laitos on Goffmanille ikään kuin

kuollut meri, jossa on pieniä saaria, joilla on jotain elämää ja toimintaa. Toiminnot ovat kuitenkin täysin riittämättömiä, sillä vaikka näiden laitosten virallisena tehtävänä on asukkaiden ”kuntouttaminen”, se onnistuu harvoin. (Kurki 2010, 143-144) Ideaalina tavoitteena voisi nähdä näiden toisistaan irrallisten saarten kehittymisen kokonaisvaltaisemmaksi ja yhteisöllisemmäksi mantereeksi. Muutos ja kehitys vaativat paljon työtä, rohkeutta, uskoa ja voimavaroja. Tällaisen valtaisan suuren tavoitteen mahdollistuminen edellyttäisi vuoropuhelua, kohtaamista ja asenteiden muuttumista jokaisella saarella. *Persona non gratan* aikana niin henkilökunnan ja vangin välillä kuin esiintyjän ja katsojankin välisessä vuorovaikutuksessa mahdollistui jotakin sellaista, joka antoi mahdollisuuksia yrittää ymmärtää toista ihmistä, löytää samastumispintaa ja yhtäläisyyksiä, jotakin pienintäkin yhteistä jaettavaa. Näiden pintojen kautta on mahdollisuus pohtia niitä asioita, mitkä meitä ihmisinä yhdistävät. Tällaiset kohtaamiset, joissa myös vanki voi tulla näkyväksi ihmisenä, voivat osaltaan valmistaa elämään muurien ulkopuolella. Uskon näiden yhteisten pintojen havaitsemisen olevan mahdollisuus vankilan muutokseen ja kehitykseen.

LÄHTEET

Painetut lähteet

Aaltonen, M. 2013. *Socioeconomic differences in crime and victimization. A register-based study*. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 263.

Alhanen, K. 2007. *Käytännöt ja ajattelu Michael Foucaultin filosofiassa*. Helsinki: Gaudeamus.

Anttila, E. 2008. ”Pintaa syvemmälle: taide, kriittinen kasvatustieteiden kasvatustieteiden laitos, 19-50.

Anttila, E. 2005. *Ilmaisu, teos, tekeminen ja tutkiva toiminta*. Hamina: Akatiimi Oy.

Blatner, A. 1997. *Toiminnalliset menetelmät terapiassa ja koulutuksessa*. Suomen Moreno-instituutin julkaisusarja 2. Naantali: Resurssi.

Bogart, A. 2004. *Ohjaaja valmistautuu: Seitsemän kirjoitusta taiteesta ja teatterista*. Helsinki: Like ja Teatterikorkeakoulu.

Buber, M. 1993 (1923). *Minä ja sinä*. Suomentaja Jukka Pietilä. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Csikszentmihályi, M. 1992. *FLOW. The psychology of optimal experience*. New York: Harper Perennial.

Foucault, M. 2005. *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.

Freire, P. 2005 (1970). *Sorrettujen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.

Galtung, J. 1959. *Fengsels samfunnet*. Oslo: Universitetsforlag.

Haapasalo, J. 2008. *Kriminaalipsykologia*. Jyväskylä: PS-kustannus

Hankamäki, J. 2008. *Dialoginen filosofia. Teoria, metodi ja politiikka*. 3. painos. Helsinki: Books on Demand GmbH.

Häkämies, A. 2005. *Tunteet - portti arvomaailmaamme draamatyöskentelyssä*. Teoksessa Ventola, M. & Renlund, M. (toim.) *Draamaa ja teatteria yhteisöissä*. Helsinki: Helsingin ammattikorkeakoulu Stadia, 146-157.

Kauppila, T. 1999. *Vankeudesta vapauteen. Suomalaisen miesvankien turvattomuus ja elämäntilanteiden hallinta*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 2/1999. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskus.

Kinnunen, H-M. 2008. *Tarinat teatterin taiteellisessa prosessissa*. Väitöskirja. Teatterikorkeakoulu. Helsinki: Acta Scenica 42.

Kivimäki, H. & Kämäräinen, H. *Keskustelun rakentuminen ja dialogisuus kahden psykoosipotilaan avoimen dialogin mallin mukaisissa hoitokokouksissa*. Pro gradu- tutkielma. Jyväskylän yliopisto Psykologian laitos.

Kivivuori, J. 2008. *Rikollisuuden syyt*. Helsinki: Nemo.

Klemola, L. 1998. ”Ettei eläisi itsensä vieressä”. Teoksessa Korhonen, K. *Koirien ajama kettu: Ohjaajahaastattelukirja*. Helsinki: LIKE, 129-154.

Kurki, L. 2010. *Sosiokulttuurinen innostaminen vankilassa* teoksessa Kurki L., Kurki-Suutarinen M. & Taruvuori K. *Muurien sisällä: Sosiokulttuurinen innostaminen vankilassa*. Tampere: Yliopistopaino.

Kääriäinen, J. 1994. *Seikkailijasta pummiksi: Tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista*. Vankeinhoidon koulutuskeskus. Helsinki: Painatuskeskus.

Lehtonen, J. 2015. *Elämäntunto- Näyttelijä kohtaa hoitolaitosyleisön*. Väitöskirja. Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, Helsinki: Acta Scenica 42.

Lehtonen, J. 2015. Suullinen tiedonanto. Väitöstilaisuus. Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu 2.10.2015.

Niemistö, R. 2004. *Ryhmän luovuus ja kehitysehdot*. Tampere: Tammer-Paino.

Ojanen, S. 2000 *Ohjauksesta oivallukseen. Ohjausteorian kehittelyä*. Helsinki: Palmenia.

Oksala, J. 2007. *How to read Foucault*. London: Granta Books.

Lather, P. 1992. *Post-critical Pedagogies: A Feminist reading*. Teoksessa C. Luke & J. Gore (toim.) *Feminisms and Critical Pedagogy*. New York: Routledge, 120-137.

Rauhala, L. 1993. *Humanistinen psykologia*. Helsinki: Yliopistopaino.

Ruohonen, L. 2009. *Draaman maisema*. 2/ 2009, 36-43. Helsinki: Teatterikorkeakoulu.

Vehmas, S. 2005. *Vammaisuus: Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus.

Ventola M-R. & Renlund, M. 2005. *Draamaa ja teatteria yhteisöissä*. Helsingin ammattikorkeakoulu Stadian julkaisuja sarja B: Oppimateriaalit 5. Helsinki.

Julkaisemattomat lähteet

Emma 2014. Hämeenlinnan vankila. Email. Tulostettu 18.9.2014.

Koskinen, A. 2014. Hämeenlinnan vankila. Email anu.elina.koskinen@gmail.com 10.2.2014. Tulostettu 15.2.2014.

Valo, A. 2014. *Persona non grata* – markkinointiteksti. Email annukka.valo@uniarts.fi 4.3.2014. Tulostettu 14.3.2014.

Valo, A. 2013. Työpäiväkirja *Persona non grata*.

Kuvalähteet

Kannen kuva: Huotari, M. 2013. Esityksestä *Persona non grata*. Ohjaus: Valo, A. Ensi-ilta 2013 Hämeenlinnan vankila. Hämeenlinna.

Kuva 2: ”Matin soolo”. Hanna. 2013. Harjoitusprosessista *Persona non grata*.
Ohjaus: Valo, A. Ensi-ilta 2013 Hämeenlinnan vankila. Hämeenlinna.

Kuva 3: ”Miehet kongilla”. Hanna. 2013. Harjoitusprosessista *Persona non grata*.
Ohjaus: Valo, A. Ensi-ilta 2013 Hämeenlinnan vankila. Hämeenlinna.

LIITTEET

Liite 1

KÄSIKIRJOITUS

PERSONA NON GRATA

- Pala kakkua

PROLOGI

Yleisö kävelee portilta kohti esitystilaa. Vankilarakennuksen sisältä alkaa kuulua epämääräisiä ääniä. Aluksi äänet ovat vaimeita, juuri ja juuri erottuvia. Joku puhuu jotain melko vaimealla äänellä, välillä huudahduksia, äänet voivat kuulostaa myös keskustelulta. Joku kolisuttelee kaltereita lusikalla. Joku vislaa ja nauraa perään. Äänet alkavat voimistua. Nyt ne suuntautuvat selvästi ulkona oleville ihmisille. Alkaa kuulua huutoja: "Mä haluan sun rintsikat", "Mä haluan sun kengät!", "Tuoretta lihaa!" ja niin edelleen.

Yleisö odottaa käytävällä, ennen kuin ovi esitystilaan eli vankilan taka-avosastolle avataan. Pitkän käytävän toisessa päässä seisoo hahmo, jolla on päällään liian iso vankilan työhaalari. Hahmolla on pää alas painuneena siten, että hänen kasvojaan ei näy. Hahmo lähtee kävelemään yleisöä kohti todella hitaasti laahustaen. Hahmo pysähtyy juuri ennen kuin törmää väkijoukkoon eli katsojiin. Hahmo ottaa hupun päästään ja paljastuu Annukaksi.

Annukka: "Persona non grata- pala kakkua".

Annukka avaa oven esitystilaan vankilan taka-avo-osastolle.

1. Kohtaus "Esittelyt"

Miehet ovat kukin omana itsenään alusvaatteisillaan omassa "häkissään" eli rullakossa. He seisovat stillissä, mutta kääntävät välillä äkillisesti päätä poraten katseensa katsojaan.

Alkaa kuulua miesten tekemä biisi "Antikristus". Matti tulee vankiosaston keittiöstä kitaran kanssa. Tero ja Riku yhtyvät lauluun "Antikristus" ja "Suoraan helvetistä"- kohtiin biisissä.

Syntinen häpeä mitä siel näkyy
 Syntinen häpeä ookko saanu häpyy
 Syntinen häpeä kannan sitä kivee
 Syntinen häpeä vannon herras nimeen
 Koska mä oon

Antikristus, paranoia sun päässä
 vitun Antikristus
 tuskilta sut säästän
 mä oon Antikristus
 sieltä pahimmasta päästä
 kato suoraan helvetistä

Kuka mä oon
 Antikristus
 paranoia sun päässä
 vitun Antikristus
 tuskilta sut säästän
 mä oon Antikristus
 sieltä pahimmasta päästä

kato suoraan helvetistä x 3

Musiikki vaihtuu. Musiikin soidessa miehet yksi kerrallaan astuvat projisoitavaksi. Alkaa kuulua ihmisten kommentteja. Näitä lauseita ja kommentteja projisoidaan kunkin iholle. Kukin toimii eri tavoin iholle projisoitavilla lauseilla ja sanoilla. Niitä voi väistää, peittää, kokeilla eri puolille kehoa.

Yksi vuorollaan miehet transformoituvat fiktiivisiksi hahmoiksi. Jokaisella hahmolla on oma tunnusmusiikki.

Ensin Riku muuntautuu Escobariksi, sitten Jari Piikiksi. Kumpikin menee transformoitumisen jälkeen omaan selliinsä. Lopuksi Tero transformoituu Viina-Valteksi.

Viina-Valte: Viina raakana ja naiset nuorina. Hahahaha.

Romanilaulua. Viina-Valte alkaa soittaa Matin mukana kitaraa, soittavat hetken yhtä aikaa, kunnes Matti siirtyy keittiöön. Biisi vaihtuu. Alkaa soida Hyvät pahat rumat tunnusmusiikki.

2. Kohtaus "Kauppaa kongilla" –Vankilaslangidialogi 1

Omenapiiras alkaa valmistua keittiössä dialogin kanssa yhtäaikaisesti Escobarin toimesta.

Piikki: Eti nopeesti joku poka tuomaan hivakka sisään.

Viina-Valte: Ois tos yks lusmu. Se o aika zippi et sitä kyl kiinnostaa.

Piikki: Siitä saa paremmat tullit kuin vaan muutamat nokat, mutta onko saletti, ettei se oo vasara?

Viina-Valte: Ei kai, voin viedä sen pimeeseen nurkkaa ja varmistaa, mut kyl luulen, et se o iha venkula.

Piikki: Olis hyvä, ettei sun sit tarvii rassata sitä ja joutuu rundin kautta bunkkeriin.

Viina-Valte: Se on niin mömmöjen perää ettei se kai mokaa tätä! Eikä halua liskoille.

Escobar lähtee kävelemään keittiöstä kädet jauhoisina ja jauhoista pöllyten. Huomaa unohtaneensa va'an. Hakee sen. Menee selliinsä. Escobarin oven sulkeuduttua astuvat sisään vartija ja uusi vanki.

3. Kohtaus "Tervetuloa Hotelliin"

Uusi vanki saapuu vankilaan taka-avo-osaston ovesta vartijan saattelemana. Hänellä on mukana omia tavaroitansa. Uusi vanki on "untuvikko" eli vanki, joka ei ole koskaan istunut.

Vartija: Uusi vanki osastolle!

Uusi vanki näyttää nilkassa olevan vankinumerotatuointinsa yleisölle.

Muut vangit kurkkaa omasta sellistään uutta asukasta vuoron perään liukuen kongille. Ensin kurkkaa Viina-Valte, sitten Piikki ja kolmantena Escobar. Piikki ja Escobar lyövät yhtä aikaa sellin ovat kiinni. Sellien oven paukauksesta lähtee biisi, jonka Viina-Valte aloittaa. Piikki ja Escobar napsuttavat kaksi rundia biisin mukana.

Kaikki paitsi uusi vanki (laulavat):

tervetuloo hotelliin
 täällä sua hoidetaan
 herkkukorin käteen saat
 sitten kongille rokkaamaan

oujee oujee oujee oujee
 tervetuloo Hotelliin!
 oujee oujee oujee oujee

”Herkkukorin käteen saat, sitten kongille rokkaamaan ”- kohdassa säälipakkaus eli vangin aloituspakkaus jaetaan hopeatarjottimella uudelle vangille. Biisi katkeaa hetkeksi, Uudelta vankilta kommentti suoraan yleisölle uudelle vangille jaettavaan säälipussiin liittyen kesken biisin.

mitään ilman et varmaan jää
 kun auringonlaskun sellistä näät
 pamput sinut peittelee
 ja tarpeen tullen vaipat vaihtelee

oujee oujee oujee oujee oujee

”Oujee oujee” -kohdassa hakee sellistään rummun, tulee takaisin alkaen ensin itsekseen mutta näkyvästi jamittelemaan rummun kanssa käytävää pitkin , ja meininki vaihtuu hiljalleen kaikilla muillakin ”räppi fiilikseen”, paitsi Escobarilla. Escobar nojailee seinään ja näyttää kyllästyneeltä, muut hengessä mukana ja puoliympyrä muodostelmassa

Tero: (räpäten):

tervetuloa Hävin Hotelliin
jää kakkoseks hotelli Vantaa
Rantasipi motelli
ja oot vanha taikka nuori
pidetään susta aina täällä huoli

ruoka viis Michelin tähtee
täältä haluis koskaa mä ulos lähtee

täydelliset huoneet kultaiset vessat
hävin hotelliin haluu jopa pressat

luksussviitit taulutelkkarit
ja ottaa vastaan aina lääkäri ja terkkarit
hotellit respat
punaraidalliset verkkarit

ei vois paremmin elämä kulkee
sanotaan hyvää yötä kun
hotelli Virkavalta oven sulkee!

Kaikki:

oujee oujee oujee oujee
tervetuloo Hotelliin!
oujee oujee oujee oujee

Kaikki paitsi uusi vanki:

siivooja kerran viikossa käy eikä täällä hometta näy
tassuammeet ja kultaiset hanat

ei vaivaa meitä paskavanat

näin suhteet täällä hoidellaan
kymmenen minsaa kerrallaan
jos vaimo ei luuriin vastaakaan
niin ylihuomenna uudestaan

oujee oujee oujee oujee
tervetuloo hotelliin
oujee oujee oujee

Viina-Valte: Riku!

Riku: " Mä en muuten räppää,
paitsi pakotettuna"

Matti: Kyllä muuten räppäät!

Riku (*räpäten*):

Hästensit on valmiiks selleis, eiks nii?
meillä lääkärit pitää valoistaan kii
ollaan niin helvetin läppärii
räplätään päivät yöt läppärii!

Riku: läppärii!

Tero: läppärii!

Jari: läppärii!

Matti: läppärii!

Kaikki: läppärii!

Kaikki (myös uusi vanki, joka nyt oppinut jo kertsin):

oujee oujee oujee oujee
 tervetuloo Hotelliin!
 oujee oujee oujee
 oujeeeeeeeeeeee!

Biisi vaihtuu suoraan Hyvät Pahat Rumat-biisiksi , jota Viina-Valte ja Uusi vanki soittavat. Biisin aikana Uusi vanki lähtee ensin kävelemään pois päin, yrittää saada kontaktin Escobariin. Uusi vanki soittaa edelleen, mutta siirtyy taka-alalle kongille peruuttaen. Viina -Valtekin siirtyy sivummas soittamaan kitaralla.

Riku transformoituu Escobariksi.

Jari transformoituu Piikiksi. Kun nousee ylös, alkaa soida Jarin transformoitumis-tunnusbiisi.

Piikki: Perkele! Vitun pellet! Äääää! Äääää! (Repii samalla paidan, ja ”siirtää” ryminällä rullakot pois nurkasta.

4. Kohtaus "Puhelin"- Vankilaslangidialogi 2

(Omenapiirakan valmistus jatkuu dialogin aikana Escobarin toimesta, tapahtuu rullakoiden edessä)

Piikki: Ox sul poka joku hommaa pimee luuri?

Escobar: Ketää pamppua ei oo just nyt talutuksessa, mutta aina löytyy siviilivenkula heittämään.

Piikki: Ku lähen sillon rosiksee. Tulee kai eekoo tai pytty. Pitäs pääst soittaa, et pääsee hatkaa.

Escobar: Kyllä matkakuskin hommaamiseen pitää luuri hankkia. Putkitatko yhden rotan siitä hyvästä?

Piikki: Ethän vedätä siitä luurist? Saat nämä peruiks, jos onnistun hatkaa.

Vartija saapuu

Vartija: Ulkoilu!

Yleisö saatetaan ulos vankilan sisäpihalle. Escobar ja Piikki siirtyvät ulos seisomaan.

5. Kohtaus ”Matin Soolo”

Uusi vanki (*huutaa sellin ikkunasta*): Avatkaa toi ovi!

Vartija: No menee kuule tovi!

Uusi vanki: Päästäkää mut ulos!

Vartija: Koitappa nyt rauhottua!

Uusi vanki: Tai vittu mitä? Mitä sä teet? Meinaatko vittu pistää mut linnaan? Hei dorka, mä oon jo täällä! Mä oon jo täällä!

Uusi vanki tulee sellistään ulos huolitellusti puettuna, päällään kauluspaita, kravatti ja niin edelleen.

Mä oon jo täällä!

Ja niin vitun pahal päällä, ettei rauhota mua rundi. Torppaan turpaan joka kundii, joka tulee eteen. Hundi!

Riku: Auuuuuuuuuu!

Uusi vanki (räpäten):

hei mul oli oma hima
 sit kaikki meni pilal
 Oli auto sekä vaimo
 pihal kallis porakaivo
 oli kolme pientä poikaa
 kaks saksanpaimenkoiraa
 korkee valurauta-aita
 aina päällä kauluspaita
 vaatteet Guccii sekä massii kuussataatonni
 oma firma oma aika
 alla amerikanrauta

sit tuli se päivä kun törmäsin Hannuu
 yhteen jannuu
 joka oli saanu idean – daiju!
 se piti palopuheen
 sai mut sijottamaan hugen
 tai oikeastaan kaiken
 siis todella kaiken
 no firma meni alta
 sit repes kauluspaita (*Repii kauluspaidan*)
 muijakin lähti
 mut sentää koirat mulle jätti

aloin dokaa dokaa dokaa
 vaihdoin Evianin vodkaan

(Heittää Evianin mäkee ja alkaa juoda kossua)

ja yks kaunis ilta näky kuun silta

(Menee lapion luokse ja alkaa hakata lapiolla maata)

Riku, Jari ja Tero:

Ja alla Pohjantähden
minä tulen minä lähden
ja vain Pohjantähden nähden
itken vuokses kyyneleen

sit on vaan pimeet
mut muistan kyl ilmeet
ja vitunmoiden huudon
näin sen aivopuuron
mul kirves kädes
vitullises hädäs
sit valot vilkkuu
ja se ei ollu pilkku

koko piha täynnä sinistä
meikäläinen livistää
olin skutsis pari päivää
vailla järjen häivää

Riku, Jari ja Tero:

Ja alla Pohjantähden
minä tulen minä lähden
ja vain Pohjantähden nähden

itken vuokses kyyneleen

(Riku tulee ja kaataa ämpärillisen vettä Matin niskaan)

sit kamarille lampsin
no tai otin taksin
siinei selittelyt auta
ku Peralle kaivetaan hautaa

mietin omaa hengen riistoo
päädyin silti toiselle kaistalle
nyt lusin luokkaa
on aika suota kuokkia

(Alkaa kaivaa lapiolla maata)

(Riku, Jari ja Tero alkavat kävellä pihaa ympäri. Laulavat.)

Ja alla Pohjantähden
minä tulen minä lähden
ja vain Pohjantähden nähden
itken vuokses kyyneleen

Ja alla Pohjantähden
minä tulen minä lähden
ja vain Pohjantähden nähden
itken vuokses kyyneleen

(Uusi vanki jatkaa lapioimista hetken. Lopettaa. Kävelee takaisin sisään.)

6.Kohtaus ”Puhelin löytää omistajan”

Puhelin lentää muurin yli. Yleisö pyydetään Escobarin toimesta "suojaamaan" eli näkösuojaksi. Piikki saa puhelimen. Riemuitsee. Heittää kärrynpyöriä ja niin edelleen.

Vartija: Ulkoilu päättyy!

Yleisö siirtyy takaisin sisään.

Musiikki alkaa soida kongin päästä.

7. Kohtaus "Soolo Tero"

Tero soittaa kongin päässä kappaleen "Kuka puolesta mun"

Tero puhuu lyhyesti.

8. Kohtaus "Soolo Riku"

Riku polttaa tupakkaa tupakkakopissa. Vetää leukoja tupakkakopissa. Juo sen jälkeen kahvia. Alkaa polttamaan taas tupakkaa. Juo kahvia. Vetää leukoja. Tämä toistuu monta kertaa. Lopuksi Riku katsoo yleisöön. Tulee yleisön lähelle.

Riku (yleisölle): Eikö ookki mielenkiintosta?

9. Kohtaus

Piikki tulee sellistää. Heittää yllättäen leikkirotan yleisölle. Tulee putken kanssa.

Piikki: *Putkita se rotta! Hahahahaha. Sä osallistuit just murhaan!*

Piikki siirtyy takaisin selliinsä.

10. Kohtaus.

Uusi vanki tulee sellistään. On kävelemässä kongilla. Escobar tulee tupakkakopista.

Escobar: Hei poika!

Uusi vanki kääntyy. Alkaa musiikki. Uusi vanki jättää silmälasinsa lattialle. Uusi vanki nostaa Escobarin ilmaan. Kongin perällä kitaran kanssa istuva Viina- Valte alkaa soittaa kitaralla. Escobarin ja Uuden vangin välillä alkaa slowmotion paini. Paini päättyy siten, että Uusi vanki kuristaa Escobarin kongille.

Uusi vanki hakee silmälasinsa kongin lattialta.

Viina- Valte: Minä en nähny enkä kuullu mitään! Mie meen selliin.

Viina- Valte menee selliinsä.

Matti menee herättämään kongilla makaavaa Rikua. Hän herättelee tätä tiputtamalla yhden vesipisaran kerrallaan tämän kasvoille.

Matti: Riku, herää Riku!

Riku herää.

Vartija: Yleisöä pyydetään siirtymään selliin.

Yleisö siirtyy selliin.

11. Kohtaus ”Soolo Jari”

Jari kertoo tarinan sellissään. Selli on sisustettu Jarin tärkeimmillä tavaroilla.

Jari laulaa itsetekemänsä kappaleen.

Tarinan ja kappaleen päätteeksi Jari pyytää yleisöä siirtymään.

12. Kohtaus

Kuuluu junan ääni ja kuulutus: ”Seuraavana Hämeenlinna. The next stop Hämeenlinna.”

Miehet siirtyvät riviin seisomaan. Jokainen mies sanoo jonkun positiivisen asian itsestään.

Yleisö kutsutaan oleskelutilaan. Hanna tuo valmiin omenapiirakan pöytään miehille.

Hanna: Tässä on tää teidän pala kakkua.

Hanna istuu miesten viereen. Hanna, miehet ja Annukka katsovat toisiaan.

LOPPU

LIITE 2

Mene, jos

Tutustumis- ja ryhmäytymisharjoitus. Mennään istumaan piiriin tuoleille. Tuoleja on yksi vähemmän kuin pelaajia. Yksi (ohjaaja ensin) jää keskelle ja aloittaa sanomalla ”Mene, jos...” Hän lisää lauseeseen jotakin, joka liittyy häneen itseensä. Esimerkiksi ”Mene, jos pidät teatterista” / ”...sinulla on vaaleat hiukset” ja niin edelleen. Kaikki, joiden kohdalla asiaa pitää paikkaansa, nousevat ylös ja yrittävät löytää itselleen uuden istumapaikan. Se, kuka jää ilman tuolia, pääsee ringin keskelle ja aloittaa taas ”Mene jos...” ja lisää siihen jotakin.

Kuuma tuoli

Roolinrakentamisen harjoitus. Henkilö menee istumaan tuolille. Ohjaaja ja/tai yleisö voi esittää hahmolle kysymyksiä. Hän vastaa kysymyksiin roolihahmona.